

ტრ. ხუნდაძე

ცარიზმის საგანგებანათლებლო კოდიფიკა საქართველოში

ინსტიტუტის გამომცემლობა

თბილისი

1 9 3 9,

პ/მზებელი კადასტრები: { მ. ლომინაძე
გ. თავნიშვილი

წინასიტყვაობა.

თვითმპყრობელობის კოლონიალურ პოლიტიკაში რუსიფიკაციას შნიშენელოვანი ადგილი ეჭირა; დაპყრობილი ერების გასარუსებლად, მათი ასიმილიაციისათვის, ცარიზმი, სხვა მრავალ საშუალებათა შორის, სკოლას იყენებდა.

თვითმპყრობელობის სკოლა და საგანმანათლებლო პოლიტიკა მეტად მძლავრი იარაღი იყო ცარიზმისათვის.

ამ ნარკვევის მიზანს შეადგენს საქართველოში რუსეთის ბიუროკრატიის საგანმანათლებლო პოლიტიკის გაშუქება. რუსიფიკატულმა პოლიტიკამ ჩვენში, წარმოებულმა მთელი XIX საუკუნის მანძილზე, მწვავე და სისტემატიური ხასიათი მიიღო ოთხმოციანი წლების დასაწყისიდან.

შრომის ქრონოლოგიურ ფარგლებად აღებულია 1881 წელი, როდესაც კავკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველმა იანოვსკიმ თავისი ცნობილი სასწავლო გეგმა გაატარა დაწყებით სკოლებში და ამით ქართული ენის შევიწროება დაიწყო ამ სკოლებში, და 1889 წელი, როდესაც მან მშობლიური ენის შევიწროება დაასრულა სკოლებიდან მისი სრული განდევნით.

შრომის პირველ ორ თავს ზრგადო მიმოხილვის ხასიათი აქვს.

უნდა აღვნიშნო, რომ თემის დამუშავებაში მე საგრძნობი დაბრკოლებები შემხვდა. საქმე ის არის, რომ ცარიზმის საგანმანათლებლო პოლიტიკა საქართველოში, სხვა მსგავს საკითხებთან ერთად, სრულიად არ არის დამუშავებული. მზრუნველის ცირკულარები, დადგენილებანი, მოხსენებანი, მრავლად გამოცემული, არ იძლევა საშუალებას საკითხის ისე გასაშუქებლად, როგორც ის სინამდვილეში მიმდინარეობდა: ფაქტები იქიდან ან სრულიად უკუგდებულა, ან ისე გალამაზ-გამშვენიერებულია, რომ მკითხველს მთელი განათლების უწყება ახალგაზრდობის მზრუნველ და გულშემატკივარ მშობლად დაესახება. ორიოდე მიმოხილვა, დაწერილი

ამავე მასალებით განათლების უწყების მოხელეების მიერ (პოპოვი, რომანოვსკი), მთავრობის მოხელეთა და იანოვსკის „ბრძნული“ პოლიტიკის ქება-დიდებას წარმოადგენს.

ამიტომ მე უმთავრესად სასწავლო ოლქის ის მასალა გამოვიყენე, რომელიც საქ. ცენტრალურ არქივში ინახება. იქ ისეთი მასალა აღმოჩნდა, რომელიც არც მზრუნველის სამმართველოს მიერ და არც სხვა დაინტერესებული პირისაგან გამოქვეყნებული და გამოყენებული არ ყოფილა. ჩემი შრომაც უმთავრესად ამ მასალებს ეყრდნობა, ხოლო რომ მისი გაცნობის საშუალება მკითხველისათვისაც მიმეცა, ტექსტში ის საკმაოდ გამოვიყენე. ვსარგებლობდი აგრეთვე თანამედროვე პრესით და მემუარული ლიტერატურით. მე ვცდილობდი თითოეული მნიშვნელოვანი ფაქტისათვის მიმეცა მარქსისტული ახსნა-განმარტება, რისთვისაც შეძლებისდაგვარად ვხელმძღვანელობდი ლენინისა და სტალინის შესაფერი შრომებით. ამასთანავე ვცდილობდი აგრეთვე თემის ძირითადი საკითხები დამეკავშირებია გარემოსთან და მეჩვენებია როგორ გამოხმაურებას ჰპოებდა ჩვენი საზოგადოების სხვადასხვა ფენებში — ინტელიგენციაში, გლეხობასა და თავადაზნაურობაში — ხელისუფლების პოლიტიკა და მისი ღონისძიებანი.

1. თვითმპყრობელობის კოლონიალური პოლიტიკა საქართველოში.

საქართველოს, ისე როგორც ყველა დაპყრობილ ქვეყანას, რუსეთის თვითმპყრობელობა უცქეროდა როგორც კოლონიას. ანეთო შეხედულება ჯერ კიდევ 1827 წელს გამოსთქვა ფინანსთა მინისტრმა კანკრინმა კავკასიის შესახებ მეფისადმი მიართმეულ მოხსენებაში:

„... არა უსაყუძელოდ ამიერკავკასიის პროვინციები შეიძლება წოდებულ იქნან ჩვენს კოლონიებად, რომლებმაც სამხრეთის ჰავის ნაწარმოებით სახელმწიფოს უნდა მოუტანონ მეტად მნიშვნელოვანი სარგებლობა“.

კომისია, რომელიც მთავრობის მიერ ამიერკავკასიაში ბუნებრივი სიმდიდრისა და ეკონომიური მდგომარეობის შესასწავლად იქნა გამოგზავნილი 1828 წელს, თავის ოთხტომიანი შრომის წინასიტყვაობაში წერს: „ამიერკავკასიისათვის რუსეთის კოლონიის დარქმევა, პირველად აღიარებული, გზას უხსნის იქაურ სამფლობელოებზე ყოველგვარ განზრახვებს; ეს სწორედ ის წერტილია, საიდანაც უნდა ვუცქიროთ მათ და ყველა მოქმედებათაღისისტემას მიმართულება ვაძლიოთ“¹.

რუსეთის თვითმპყრობელობა ამიერკავკასიაში და საქართველოში განმტკიცებით, როგორც კოლონიაში, მიზნად ისახავდა მტაცებლური ექსპლოატაციით გამოეყენებია მისი დიდი მარაგი ნედლეულისა თავისი მრეწველობისათვის, მოეპოებია კავკასიაში და მასზე დაყრდნობით მთელს ახლო აღმოსავლეთში ბაზარი რუსეთის მრეწველობისათვის და გადაექცია ის თურქეთ-ირანისა და მის მოსალოდნელ მოკავშირეების მიმართ მოქმედების დასაყრდენ ბაზად:

„რუსეთმა თავისი ბატონობის განმტკიცებით კავკასიაში მაგრად დასდგა ფეხი აზიაში და ამით გადამწყვეტი პოლიტიკური გავლენა მოიპოვა ორ ძლიერ მეზობელ სახელმწიფოზე: სპარსეთსა

¹ იხ. „Опись российских владений за Кавказом“ 1836 წ. ტ. I. გვ. 12 — 13.

და თურქეთზე“—ეკითხულობთ ზემოდდასახელებული შრომის წინასიტყვაობაში.

საქართველოს გადაქცევა რუსეთის ორგანიულ ნაწილად, თვითმპყრობელობის სისტემისა და მართვა-გამგეობის აპარატის განმტკიცება საქართველოში ყოველივე ადგილობრივი თავისებურების აღმოფხვრით, ცარიზმის მიზანსა და სამოქმედო გეგმას შეადგენდა.

რუსეთის თვითმპყრობელების პოლიტიკა დღიდან მისი გაბატონებისა საქართველოში, იქითკენ იყო მიმართული, რომ ჩვენს ქვეყანას დაჰკარგოდა თავისი დამოუკიდებელი სახე და ის სავესებით შედუღებოდა რუსეთს; აქეთკენ იყო მიმართული ბიუროკრატიული აპარატის ყველა ნაწილი; ეს იყო გამოსავალი წერტილი ცარიზმის მოხელეთა მოქმედებისა საქართველოში, რომელთაგან ზოგი უხეშად, ზოგიც მოქნილი პოლიტიკით ერთსადაიმამევე წერტილს სცემდა.

კავკასიის კომიტეტი 1845 წლის 29 ნოემბერს აღნიშნავდა ეურნალში კავკასიაში რუს გლეხთა გადმოსახლების შესახებ:

„...კომიტეტი თავის მხრით ფიქრობს, რომ ამიერკავკასიის მხარეში რუს გლეხების დამკვიდრება მეტად სასარგებლო იქნებოდა პოლიტიკური მხრით, შეუწყობდა რა ხელს რუსეთის ბატონობის იქ განმტკიცებას და მხარის იმპერიასთან შეერთებასო...“¹.

ერთი იმ „ვეშაბთაგანი“, რომელიც ცარიზმის განმტკიცებისათვის თავდადებულად იბრძოდა, — „მოსკოვის უწყებათა“ რედაქტორი კატკოვი 1883 წლის 23 აპრილს გამოცემულ ბრძანების შესახებ „О преобразовании управления Кавказом и Закавказским краем“ — წერდა თავის გაზეთში:

ეს მნიშვნელოვანი ნაბიჯია ჩვენი განაპირა მხარეების მართვა-გამგეობის ნაციონალური პოლიტიკით წარმართვისათვის. იმედი უნდა ვიქონიოთ, რომ პირველს შემდეგი ნაბიჯებიც დაერთვის, რომ აღმინისტრაციულ გაერთიანებას თან მოჰყვება კავკასიის ეკონომიური და სხვა სახის განცალკევებულების აცილებაო“².

მე-19 საუკუნის 60 — 70-იან წლებში რუსეთის თვითმპყრობელობამ საგრძნობ წარმატებას მიაღწია კავკასიაში განმტკიცებისა და განვითარების საქმეში. 1859 წელს შამილის დატყვევებითა და მისი უკანასკნელი სიმაგრის გუნიბის აღებით დამორჩილებულ იქნენ აღმოსავლეთი კავკასიის მთიელები, ხოლო რამდენიმე წლის

¹ იხ. კავ. არქივგრ. კომისიის აქტები. ტ. X, გვ. 119—120.

² იხ. „მოსკოვის უწყებათა“ 1883 წ. მოწინაეუთა კრებული. გვ. 233—4.

შემდეგ მეფის არმიამ გაანადგურა თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობისათვის მებრძოლნი დასავლეთ კავკასიის მთიელებიც. 1870 წელს რუსეთმა ისარგებლა თავისი მოკავშირის პრუსიის გამარჯვებით საფრანგეთზე და თვითნებურად გააუქმა პარიზის ხელშეკრულების ის მუხლი, რომლითაც რუსეთს შავზღვაზე სამხედრო ფლოტის ყოლა და სიმაგრეების აგება ეკრძალებოდა.

1877 — 78 წლებში თურქებზე გამარჯვებამ და ბერლინის კონგრესით ბათომისა და ყარსის ოლქების შემოერთებამ იმპერიის საზღვრები კავკასიაში შორს წასწია და უზრუნველყო ამიერკავკასია თურქეთის მხრით რაიმე მოსალოდნელი ხიფათისაგან.

მესამოცე წლებიდან კაპიტალისტურმა განვითარებამ როგორც რუსეთში, ისე საქართველოში მნიშვნელოვანი ნაბიჯი გადადგა წინ.

იმ მოვლენათა შორის, რომელთაც ხელი შეუწყვეს ჩვენში კარჩაკეტილი ნატურალური მეურნეობის რღვევას და საქართველოს ჩაბმას ახალ კაპიტალისტურ ურთიერთობაში, ჩვენ დავასახელებთ რამდენიმეს.

1. 1861 წლის გლეხთა რეფორმა გავრცელდა საქართველოზე 1864 წლიდან. მიუხედავად „რეფორმის“ ბატონყმური შინაარსისა, როგორც ამბობს ამხ. ლენინი, ის მაინც „წარმოადგენდა ნაბიჯს გადადგმულს ფეოდალური მონარქიიდან ბურჟუაზიული მონარქიისაკენ“. თუმცა „დედამიწის არც ერთ ქვეყანაში გლეხობას „განთავისუფლების“ შემდეგაც არ განუცდია ისეთი განადგურებზ, სიღატაკე, ისეთი დამცილება და შებიღწვა, როგორც რუსეთში“ — აღნიშნავს ლენინი.

მიუხედავად ამისა, გლეხობა ნელი ტემპით, მაგრამ მაინც ახერხებდა ბატონყმური ნაკუქისაგან თავის დაღწევას. განთავისუფლებული გლეხობა კი ხელსაყრელ პირობებს ქმნიდა ჩვენში მრეწველობის გასაუითარებლად ბაზრისა და იაფი მუშა ხელის უზრუნველყოფით.

2. ჩვენი ქვეყნის განვითარების საქმეში უდიდესი როლი ითამაშა რკინიგზების გაყვანამ. ეს გზები თვითმპყრობელობას გაყავდა, რა თქმა უნდა, არა საქართველოსა და ამიერკავკასიის წარმატების მიზნით, არამედ სტრატეგიული მოსაზრებებითა და ბაზრებისათვის საქონლის მისაწოდებლად. 1865 წელს დაწყებული პირველი რკინიგზა ფოთი-თბილისი გაიხსნა 1871 წელს. 1883 წელს გაერთიანდა რკინიგზით ბაქო-ბათომი. 1886 წელს გაიხსნა ქუ-

თაისი-ტყიბულის შტო, ხოლო 1893 წელს კიათურა-შორაპნის ხაზი. რკინიგზების გაყვანას უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა არა მარტო ჩვენი ქვეყნის ეკონომიურად წარმატებისათვის: დაუკავშირა რა საქართველოს კუთხეები ერთმანეთს ეკონომიურად, მოსპო აგრეთვე ქართველ ტომთა განკერძოება და ხელი შეუწყო მთლიანი ერის წარმოქმნას.

ამხ. სტალინი ასე განმარტავს ამ საკითხს:

„საქართველო, როგორც ერი გაჩნდა მხოლოდ მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში, როდესაც ბატონყმობის დაცემამ და ქვეყნის ეკონომიურმა ზრდამ, გზების განვითარებამ და კაპიტალიზმის წარმოშობამ დააწესა შრომის დანაწილება საქართველოს ოლქებს შორის, საბოლოოდ შეარყია სამთავროების სამეურნეო კარჩაკეტილობა და შეაკავშირა ისინი ერთ მთელად“¹.

3. შემდეგ მნიშვნელოვან მოვლენად, ჩვენი ქვეყნის წარმატებას რომ შეუწყო ხელი, დასახელებული უნდა იქნას სამთომადნო მრეწველობის განვითარება საქართველოში. ტყიბულში ამოღება ქვანახშირისა, რომელიც მე-40 წლებში უკვე იყო ცნობილი, გაძლიერდა 80-იან წლებიდან, განსაკუთრებით ტყიბულში რკინიგზის გაყვანის შემდეგ. კიათურის მარგანეცის ამოღება და გატანა 1879 წელს დაიწყო და სისწრაფით ფართოვდებოდა. ორივე ამ წარმოებაში სოფლიდან გამოსული დიდძალი მუშა-ხელი იყო დაბანდებული. ეს მაღაროები ხელს უწყობდა აგრეთვე ქართველ მრეწველთა გაჩენასაც.

4. ჩვენი ქვეყნის წარმატების საქმისათვის უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა აგრეთვე 1878 წელს ბათუმისა და მისი ოლქის შემოერთებას. ბათუმი წარმოადგენდა ბუნებრივ ნავსადგურს, რომელიც აკავშირებდა საქართველოს რუსეთისა და ევროპის ბაზრებთან; ბაქოს სექსპორტო ნავთის ბათუმზე გატარებამ ის სამრეწველო ქალაქად გადააქცია და თავი მოუყარა აქ დიდძალ მუშას.

ამრიგად, ბატონყმური წყობილების გაუქმება, რკინიგზების გაყვანა, სამთომადნო მრეწველობის განვითარება, სამრეწველო ქალაქებისა და ცენტრების გაჩენა — თბილისი, კიათურა, ტყიბული, ბათუმი, ფოთი — ისეთი მნიშვნელოვანი ფაქტორები აყო

¹ იხ. სტალინი—„მარქსიზმი და ნაციონალურ-კოლონიალური საკითხი“. ვ. 9, გამოც. 1934 წ.

60—80 წლებში, რამაც ჩვენი ქვეყანა ნატურალური, კარჩაკეტილი მდგომარეობიდან გამოიყვანა და ცხოვრების ახალ ფერხულში წააბა.

ამ პროცესის ნათელი მაჩვენებელია ქალაქების ზრდა საქართველოში. 1886 წელს თბილისის გუბერნიის ქალაქების მცხოვრებთა რაოდენობა 129.925 სულს აღწევს, ხოლო 10 წლის შემდეგ— 1897 წელს— 215,196 სულს, ათი წლის განმავლობაში ზრდა 65,6% უდრის. კიდევ მეტი სისწრაფით იზრდება ქალაქის მოსახლეობის რიცხვი ქუთაისის გუბერნიაში: 1886 წელს ქუთაისის გუბერნიის ქალაქებში 44.421 სული ცხოვრობდა, ხოლო 1897 წელს 82.058 სული; აქ ზრდა 10 წლის მანძილზე 84,7% აღწევს¹.

საინტერესოა ამიერკავკასიის და საქართველოს ეკონომიური და ადმინისტრაციული ცენტრის თბილისის ზრდის სურათი მე-19 საუკუნის მანძილზე. 1803 წელს თბილისის მოსახლეობა 20.000 სულს აღწევდა. 1835 წელს თბილისში მცხოვრებთა რიცხვი 25.290 სულს უდრის². 1864 წლის აღწერით აქ 60.085 სული ყოფილა. 1876 წლის 25 მარტის ერთდღიანი აღწერით თბილისის მოსახლეობა 91.668 სულს აღწევს³, ხოლო 1897 წლის აღწერით თბილისში ცხოვრობს 160.645 სული. ამ ციფრებიდან ცხადად ჩანს, თუ რა სწრაფად მიმდინარეობდა თბილისის ზრდა გასულ საუკუნის მეორე ნახევარში პირველ ნახევართან შედარებით.

საკმაოდ განვითარებული სავაჭრო და ახლად ფეხადგმული სამრეწველო კაპიტალი იჭრება სოფლებშიაც და ითრევს მთელს მხარეს თავის ორომტრიალში. მისი გავლენით სოფლად ხდება მოსახლეობის დიფერენცია. გლეხობა იყოფა ფენებად. კაპიტალისტური ურთიერთობა გავლენას ახდენს მემამულეთა ეკონომიკასა და ყოფა-ცხოვრებაზე.

მე-19 ს. პირველ ნახევარში საქართველოს სავაჭრო ურთიერთობაში საგრძნობ როლს უცხოეთი თამაშობდა. საუკუნის მეორე ნახევარში კი, რუსეთის მრეწველობის ზრდასთან დაკავშირებით, უცხოეთი საქართველოსა და კავკასიის ბაზარზე ადგილს უთმობს რუსეთს; სწარმოებს საქართველოს ბაზრების რუსეთის მიერ ათვისების პროცესს.

¹ იხ. ს. ხუნდაძის „სოციალიზმის ისტორიისთვის საქართველოში“. ტ. I, გვ. 40.

² იქვე.

³ იხ. „თბილისი ერთი დღის აღწერის მიხედვით“. 1876 წ. 25 მარტს. გვ. 75.

ამ საკითხს ასე განმარტავს ლენინი 1899 წელს დაწერილ თავის შესანიშნავ შრომაში—„კაპიტალიზმის განვითარება რუსეთში“.

„რუსეთის მიერ კავკასიის ეკონომიური დაპყრობა მოხდა უფრო გვიან, ვიდრე პოლიტიკური დაპყრობა, ხოლო სავსებით ეკონომიური დაპყრობა დღესაც არ არის დამთავრებული. რეფორმის შემდგომ ეპოქაში ხდება, ერთის მხრით, ძლიერი კოლონიზაცია კავკასიისა, ფართოდ დამუშავება მიწებისა კოლონისტების მიერ, რომელთაც მრავალჯერ ხორბალი, თამბაქო და სხვა ნაწარმოები გასასყიდად და რომელნიც იწვევდნენ სოფლის დაქირავებულ მუშებს რუსეთიდან. მეორე მხრით, ხდება განადგურება ადგილობრივი, დაძველებული შინამრეწველური სახელოსნოებისა, რომელნიც მოსკოვიდან მოტანილ ფაბრიკატების კონკურენციაში ხვდებოდნენ... მოისპო რქისგან ჭიკების კეთება ფეოდალური წყობილების დამხობის გამო საქართველოში და მის ისტორიულ ნადიმთა მოსპობით; დაეცა ბოხოხი ქუდის წარმოება, რადგან აზიური კოსტიუმში ევროპიულმა შესცვალა. დაეცა გუდებისა და ქვევრების წარმოება ადგილობრივი ღვინისათვის, რომელიც პირველად გამოვიდა გასასყიდად (განვითარდა კასრების წარმოება) და თანდათანობით იპყრობდა რუსეთის ბაზარს.

ამგვარად, რუსეთის კაპიტალიზმი ითრევედა კავკასიის საქონელს მსოფლიო ტრიალში. ანიველირებდა მის ადგილობრივ თავისებურებას, — ძველი პატრიარქალური კარჩაკეტილობის ნაშთს, — ქმნიდა თავისთვის ბაზარს საკუთარ ფაბრიკებისათვის. მხარე, რეფორმის დასაწყისში სუსტად დასახლებული, ანდა დასახლებული მთიელებით, რომელნიც შორს იდგნენ მსოფლიო მეურნეობისაგან და თითქმის ისტორიიდანაც, გარდაიქცა ნავთის მრეწველთა, ღვინის გამყიდველთა, პურისა და თამბაქოს მექარხნეთა ქვეყნად. და ბატონი კუპონი შეუბრალებლად ჰკაზმავდა ამაყ მთიელს მისი პოეტური ნაციონალური კოსტიუმის ნაცვლად ევროპული ლაქის კოსტიუმით“¹.

ასე ცხადად და ნათლად გვიხატავს ამხ. ლენინი იმ ძვრებს, რომელსაც ახდენდა კავკასიისა და საქართველოს ნატურალურ მეურნეობასა და ყოფა-ცხოვრებაში შემოჭრილი ახალი ურთიერთობა.

ამრიგად, რუსეთის ბურჟუაზია, თვითმპყრობელობის მფარველობის ქვეშ, იპყრობდა საქართველოსა და კავკასიის ბაზრებს, არღვევდა აქ ძველ საწარმოო ურთიერთობას, გაჰქონდა ადგილობ-

¹) იხ. ლენინი „Развитие капитализма в России“, 1931 წ. გვ. 463—4

რევი ნედლეული რუსეთის მრეწველობის მოსამარაგებლად. საქართველო, როგორც კოლონია მკიდროდ გადაეჯაჭვა რუსეთს. მაგრამ რუსეთის თვითმპყრობელობა, თავადაზნაურობა და ბურჟუაზია კოლონიურ პოლიტიკაში გულისხმობდა განაპირა მხარეების დაპყრობას არა მარტო პოლიტიკურად და ეკონომიურად, არამედ ადგილობრივი ხალხების კულტურულ და ეროვნულ თავისებურებათა აღმოფხვრას, ასიმილიაციას. ნაციონალური შევიწროვება, ნაციონალური ჩაგვრა ცარიზმის პოლიტიკაში მნიშვნელოვან როლს წარმოადგენდა და ბრძოლის ამ მეთოდებს თვითმპყრობელობა მით უფრო აწვითარებდა, რამდენადაც ის მტკიცდებოდა. კავკასიაში, რაც უფრო იზრდებოდა აქ კაპიტალისტური ურთიერთობა, იზრდებოდა მუშათა კლასი და ვითარდებოდა რევოლუციური მოძრაობა.

ცარიზმის ნაციონალურ-კოლონიალურ პოლიტიკას ამხ. სტალინი მისთვის ჩვეულებრივი სიმკვეთრით და მოკრით გვისურათებს:

„ცარიზმი განაპირა მხარეებში განზრახ აწვითარებდა პატრიარქალურ-ფეოდალურ ჩაგვრას იმისათვის, რომ მასს მონობასა და უვიცობაში ჰყოლოდა. ცარიზმი განზრახ ასახლებდა განაპირა მხარეების საუკეთესო კუთხეებს კოლონიზატორული ელემენტებით იმისათვის, რომ მკვიდრნი უარეს რაიონებში გაეძევებიათ და ნაციონალური შური გაედღიერებიათ. ცარიზმი ავიწროებდა, ხან კი აუქმებდა ადგილობრივ სკოლას, თეატრს, საგანმანათლებლო დაწესებულებებს იმისათვის, რომ მასა სიბნელეში ჰყოლოდა. ცარიზმა ჰკვეთდა ადგილობრივი მოსახლეობის საუკეთესო ადამიანთა ყოველგვარ ინიციატივას და ბოლოს, ცარიზმი ჰკლავდა განაპირა მხარის მოსახლე მასის ყოველგვარ აქტიობას“ (1920 წლის 10 დეკემბრის „პრავდა“ № 266. „ზარია ვოსტოკა“ № 266 1938 წლის).

ნაციონალური საკითხის გადაჭრას რუსეთის რევოლუციონერები, მოკიდებული დეკაბრისტებიდან (პესტელი) ვიდრე მენშევიკებამდის, ან სათანადო ყურადღებით არ ეპყრობოდნენ. ან მას სწყვეტდენ არა პყრობილ ხალხს სასარგებლოდ და მაშასადამე რუსთა არა სასარგებლოდაც, რადგან ლენინის თქმით — „ინოროდების ჩაგვრა“ ორთავიანი ჯოხია. ერთით ის „ინოროდეცს“ სკეპს, მეორეთი რუსის ხალხს“¹.

მხოლოდ ბოლშევიკებმა ლენინისა და სტალინის მეთაურობით დააყენეს თავიდანვე ნაციონალური საკითხი მთელი თავისი სიგრ-

¹ ლენინი, ტ. 17, გვ. 321.

ძე-სივანით, გააშუქეს. ის თავიანთ საუკეთესო ნაშრომებში და გადასკრეს მშრომელთა ინტერესების მიხედვით.

„ლენინი და სტალინი, ბოლშევიკები, ყოველთვის იცავენ ერთა თვითგამორკვევის უფლებას, როგორც პრინციპულ მოთხოვნას, რომლის საფუძველზე პროლეტარიატი თავის მხარეზე იზიდავს ჩაგრულ ერების მშრომელთა ფართო მასას“—წერს ამხ. იაროს-ლავსკი¹.

„რუსეთში მოსახლეობის ნახევარზე მეტი, თითქმის სამი მეხუთედი (ზუსტად 57 პროც.) ნაციონალურ ჩაგვრას განიცდის; ისინი ვერ სარგებლობენ მშობლიური ენის თავისუფლებითაც კი, მათ ძალით არუსებენ“, ამბობს ამხ. ლენინი². დაპყრობილ ხალხთა მშობლიური ენის დევნა და მათი გარუსება ცარიზმის მთავარი ამოცანა იყო, რომლითაც ის რუსეთში ნაციონალური საკითხის „გადაჭრას“ ფიქრობდა. ამ მიზნისათვის თვითმპყრობელობა სხვადასხვაგვარ საშუალებას მიმართავდა და მართვაგამგეობის ბიუროკრატიულ აპარატს იყენებდა.

განაპირა მხარეების რუსებით დასახლება, რაც გაკვირით ზემოდ გვექონდა მოხსენებული, ერთერთი საშუალება იყო თვითმპყრობელობისათვის ადგილობრივი მოსახლეობის შესავიწროებლად და მათ გადასაგვარებლად. ამიერკავკასიისა და საქართველოსათვის ეს საკითხი აქტუალური გახდა გასული საუკუნის 80-იან წლებში, როდესაც რუსეთ-თურქეთის ომის შედეგად შავი ზღვის სანაპიროებიდან ადგილობრივ მოსახლეობის უცხოეთში გადახვეწასთან დაკავშირებით მთავრობამ განიზრახა ამ სანაპიროების რუს გლეხებით დასახლება. ცნობილი კატკოვი ურჩევდა მთავრობას შავი ზღვის სანაპიროები³ კაზაკებით დაესახლებია, „რადგან ნამდვილ რუს კოლონისტებად ყოველთვის და ყველგან კაზაკები ყოფილან. ეს ისტორიული ფაქტია, რომლის ამოშლა შეუძლებელია. სადაც სცადეს კოლონიზაციის სხვაგვარად წარმართვა, ის არ ეწყობოდა, როგორც არ ეწყობა ის ეხლა კავკასიის შავი ზღვის ნაპირებზე“⁴. კატკოვის ანგარიშით მაშინ კავკასიის შავი ზღვის სანაპიროზე მხოლოდ 8.000 კოლონისტი იყო მოწყობილი, რაც, რა თქმა უნდა, მისთვის საკმარისი არ იყო. საუკუნის პირველ ნახევარში მთავრობა ხელს უშარათავდა აგრეთვე კოლონისტებით დასახლებას ახალქალაქისა და ახალციხის მაზრებში, კანეთში, ბორჩალოში,

¹ Е. Я. Явлюцкий — „К 35 летию II съезда Р.С.Д.Р.П.“, გვ. 23.

² იხ. ლენინი, ტ. 19, გვ. 354.

³ იხ. „მოსკოვის უწყებათა“ 1883 წ. მოწინავეთა კრებული, გვ. 233—4.

ქართლში და ასე გასინჯეთ, სამეგრელოშიც, დადიანთან შეთანხმებით, სადაც ადგილობრივი გლეხობა მიწის დიდ სივარდეს განიცდიდა.

თვითპყრობელობის „ნაციონალური პოლიტიკა“ გამოიხატებოდა აგრეთვე ერთი ეროვნების მეორეზე წასისიანებაში. ამ სისტემის გამოყენება მეფემ ჯერ კიდევ 80-იან წლებში დაიწყო, როდესაც მისი ავტორი, შემდეგში ცნობილი პლევე პოლიტიკის დეპარტამენტის მოხელე იყო და ებრაელებზე ნაძირალების წაქეზებით ცდილობდა ნაროდნიკული მოძრაობის შენელებას. შემდეგშიც, 1904—7 წლებში ებრაელების დარბევა და „პოგრომები“ თვითმპყრობელობამ რევოლუციასთან ბრძოლის ერთერთ საშუალებად გაიხადა.

ამიერკავკასიაში მთავრობამ ასეთი პოლიტიკა სომეხ-თათართა ელემენტის მოწყობაში და სომეხ ბურჟუაზიისა და ქართველ თავდაზნაურთა ინტერესების დაპირისპირების ხელისშეწყობაში გამოიხატა.

„სხვადასხვა ერთა ინტერესების დაპირისპირებაზე, ბნელ დეტანჯულ მასის შეგნების მოწამვლაზე არის აგებული შავრაზმელთა ყველა ანგარიში“ — წერდა ამხ. ლენინი¹. ამ პოლიტიკას ატარებდა ცარიზმი განაპირა მხარეში და საქართველოშიც.

მაგრამ, არც მხარის კოლონიზაცია, არც ერთი ერის მეორეზე გადაკიდება არ გაამართლებდა ცარიზმის მიზნებს დაპყრობიერებისადმი ისე, როგორც ამ ერის ენის განდევნა სკოლიდან, ეკლესიიდან, სახელმწიფო დაწესებულებებიდან, მწერლობიდან, რადგან მშობლიური, ენა განათლების ერთერთი უძლიერესი იარაღია და მისი ნაციონალური კულტურის განვითარების საშუალებაა. ქართული ერისა და ეროვნული კულტურის დევნით და აღმოფხვრით, მის ნაცვლად რუსული ენისა და „რუსული კულტურის“ დანერგვით, ქართველი ერის დენაციონალიზაციით, ცარიზმი მიზნად ისახავდა ქართველი ერის დეგრადაციას, მის დაქნინებას და დედამიწის პირიდან წაშლას.

ამხ. სტალინი ასე განმარტავს თვითმპყრობელობის პოლიტიკას დამონებულ ხალხებისადმი:

„ცარიზმის პოლიტიკა, მემამულეებისა და ბურჟუაზიის პოლიტიკა ამ ხალხების მიმართ მდგომარეობდა იმაში, რომ ჩაეხშოთ

¹ ლენინი, ტ. 17, გვ. 342.

მათში ყოველგვარი სახელმწიფოებრიობის ჩანასახი, დაესახიჩრებიათ მათი კულტურა, შეევიწროებიათ მათი ენა, ყოლოდათ ისინი უმეცრებაში და, ბოლოს, შეძლებისდაგვარად მოეხდინათ მათი რუსიფიკაცია“¹.

ამ მიზნის განხორციელების საქმეში რუსულ სკოლას მთავარი როლი უნდა შეესრულებია და საქართველოში განათლების უწყების წარმომადგენელთა პოლიტიკაც აქეთვე იყო მიმართული. მაგრამ სკოლისათვის რუსიფიკატული პოლიტიკის დაკისრება მხოლოდ მაშინ შეიქმნებოდა შესასრულებელი, როდესაც ასე თუ ისე საგრძნობი სასკოლო ქსელი შეიქმნებოდა. ასეთი ქსელი კი საქართველოში მხოლოდ 70 — 80 წლებიდან უნდა ვივარაუდოთ.

პირველი რუსული სკოლა თბილისში 1804 წლის 31 მაისს გაიხსნა. ეს იყო თბილისის კეთილშობილთა სასწავლებელი, რომელიც ექვსი კლასისაგან შესდგებოდა. ეს იყო ერთადერთი საერო სახაზინო რუსული სასწავლებელი საქართველოში მთელი 30 წლის შანჩილზე.

პირველად დებულება ამიერკავკასიის ფარგლებში სასკოლო ქსელის შესახებ დამტკიცებული იქნა 1829 წლის 2 აგვისტოს. ამ დებულებით თბილისის კეთილშობილთა სასწავლებელი გიმნაზიად გადაკეთდა, ხოლო საქართველოს მაზრებში — თელავში, გორში, ქუთაისში, სიღნაღში, ახალციხეში და სამეგრელოში — ორკლასიანი სამაზრო სასწავლებლები გაიხსნა. 1834 წელს ამ სამაზრო სასწავლებლებში სულ 444 ბავშვი სწავლობდა, მათში 284 თავადაზნაურთა შვილები იყო, დანარჩენი ვაჟებისა და მოქალაქეების.

შემდეგი ნაბიჯი საერო სასწავლებელთა ქსელის გაფართოების შესახებ გადადგმული იქნა ვორონცოვის დროს, როდესაც 1848 წელს, დაწესებული იქნა კავკასიის სასწავლო ოლქი და მიღებული დროებითი დებულება სასწავლებელთა შესახებ, დამტკიცებული 1853 წელს მცირეოდენი ცვლილებებით.

ამ დებულებით კავკასიის სასწავლო ოლქი ხუთ დირექციად იყოფოდა; მათში თბილისის დირექცია განაგებდა:

1. თბილისის სააზნაურო გიმნაზიას პანსიონით და თბილისის კომერციულ გიმნაზიას.

2. სამაზრო სასწავლებლებს: გორში, დუშეთში, სიღნაღში, თელავში, განჯაში, ერევანში, ნახჭევანში და ალექსანდროპოლში.

3. ქვეშეთის ორკლასიან სკოლას პანსიონით.)

¹ ი. ხტალინი, „მარქსიზმი და ნაც.-კოლონ. საკითხი“, გვ. 95, გამოც. 1934 წ.

ზოლო ქუთაისის დირექციას ემორჩილებოდა:

1. ქუთაისის საგუბერნიო გიმნაზია კეთილშობილთა პანსიონით.
2. ახალციხის და ოზურგეთის სამაზრო სასწავლებლები.
3. ორკლასიანი სკოლები ყულევში და ონში.

ასეთი მკლე და ღატაკი იყო სასკოლო ქსელი საქართველოში იქ რუსეთის თვითმპყრობელობის გაბატონების 60 — 70 წლის მანძილზე. ამას უნდა დაემატოს კეთილშობილ ქალთა ინსტიტუტი თბილისში და საზოგადოების თანხებით არსებული ქალთა წმ. ნინოს სახელობის სასწავლებელი თბილისსა და ქუთაისში — ექვსკლასიანი. გიმნაზიებში მხოლოდ თავადაზნაურთა შვილებს იღებდნენ, კომერციული გიმნაზია თბილისში ეპართა შვილებისათვის იყო განკუთვნილი, სამაზრო სასწავლებლებიც აზნაურთა, ეპართა და მოქალაქეთა შვილებისათვის არსებობდა.

აქ სახალხო განათლებაზე ლაპარაკიც არ შეიძლება. მთავრობა მხოლოდ სამ დაწყებით სკოლას ინახავდა საქართველოში და ისიც მოსახლეობის ზედაფენებისათვის!

ამ ორიოდვე სასწავლებლის დაარსება მთავრობის მიერ გამოწვეული იყო არა თვითმპყრობელობის სურვილით გაენათლებია ჩვენი ქვეყანა (ამაზე ცარიზში ყველგან ნაკლებად ზრუნავდა), არამედ იმ აუცილებელი-საჭიროებით, რომელსაც ცარიზმის სახელმწიფო აპარატი მოითხოვდა — ჰყოლოდა მას „რუსულად განათლებული“, რუსული კანონების მცოდნე მოხელეები. ეს საჭიროება ჯერ კიდევ ციციანოვმა გამოსთქვა მეფისადმი გაგზანვილ მოხსენებაში 1803 წლის ივნისში:

„აუცილებელმა საჭიროებამ რუსული ენისა იმ ქვეყანაში, სადაც სამართლისწარმოება ამ ენაზე მიმდინარეობს, სიმცირემ თარჯიმნებისა და ადგილობრივი აზნაურობის უკიდურესმა უვიცობამ, იმდენათაც კი, რომ მათგან დიდმა ნაწილმა თავისი ბუნებრივი ენაც კი არ იცის წესისამებრ, მაიძულა ამე შემომეტანა საქართველოში განათლების პირველი სხივებიო“².

მე-19 საუკუნის 60-იან წლებამდის სკოლებიდან ქართული და სხვა ადგილობრივი ენების დევნის საკითხი არ მდგარა. პირიქით, სკოლების დაარსების მიზანი ისეთი მოხელეების აღზრდა იყო, რომელთაც ადგილობრივი ენები ეცოდინებოდათ, რადგან ასეთი

¹ საერო განათლების შესახებ საქართველოში, იხ. პედაგოგიკის კვლ. ინსტიტუტის კრებული, I. გვ. 74.

² იხ. აქტები, ტ. 1.

მოხელეების დიდი სიმცირე (თარჯიმნებად) მეტად ართულებდა და აბრკოლებდა რუსული მართვა-გამგეობისა და კანონების დაწერვას ადგილობრივ მოსახლეობაში. ამიტომ, ამ პერიოდში, თბილისის და ქუთაისის გუბერნიების ყველა სკოლაში, გიმნაზიებში და სამაზრო სასწავლებლებში ქართულისა და თათრულის სწავლა სავალდებულო იყო ყველა მოწაფისათვის, ხოლო სომხური ენისა მხოლოდ სომხებისათვის.

მთავარმართებელი როზენი განათლების მინისტრის უვაროვისადმი გაგზავნილ მოხსენებაში წერდა 1834 წელს: „აუცილებელია დაევალოს ადგილობრივ სასწავლებელთა უფროსს მიიღოს ყოველგვარი ზომები აქაურ სკოლებში მოსწავლე რუს მოხელეთა შვილების წასაქვებლად საფუძვლიანად შეისწავლონ ადგილობრივი ენები, რომლებიც ადგილობრივ სკოლებში ისწავლება, განსაკუთრებით თათრული, როგორც აუცილებელი ამიერკავკასიის მხარის უდიდეს ნაწილში“.

მაგრამ, როგორც ქვემოთ დაფინახავთ, მთავრობის ეს მიზანი, რუსებს ადგილობრივი ენები შეესწავლათ სკოლის საშუალებით, გაუმართლებელი გამოდგა.

1867 წლის 25 ივნისს დამტკიცებული იქნა ახალი დებულება— „*Положение охъ учебной части въ Кавказе и за Кавказом*“. ამ დებულებით ოღნავ გაფართოებული იქნა დაწყებითი სკოლის ქსელი: მთავრობის ხარჯზე დაწყებითი ორკლასიანი სასწავლებელი იქნა დაარსებული თბილისში (კუკიაში), თიონეთში, ქუთაისში, ახალქალაქში, რაჭაში და ზუგდიდში. ერთკლასიანი დაწყებითი სკოლები: თბილისში, დუშეთში, შორაპანში, ლეჩხუმში, მარანში და სუჯუქში. აღნიშნულ სკოლებს, ნათქვამი იყო დებულების განმარტებაში, მთავრობა ხსნის და ინახავს „ნიშნად ყურადღებისა მხარის საკურობისადმი“, თორემ დაწყებითი სკოლები ორივე სქესის ბავშვთათვის უნდა გაეხსნა და შეენახა თვით ქალაქისა და სოფლის საზოგადოებას თავისი ხარჯით, თანახმად საერთო საიმპერო დებულებისა.

ამ ახალი დებულებით თბილისისა და ქუთაისის გიმნაზიებში ადგილობრივი ენები ისწავლებოდა მათ მიერ, ვისთვისაც ის მშობლიური იყო და ისწავლებოდა გიმნაზიის ყველა კლასში.

ხოლო სამაზრო სასწავლებლებში რუსები მას სწავლობდნენ მშობლების სურვილის მიხედვით.

¹ იხ. აქტები, ტ. VIII, გვ. 99.

დებულების ავტორი, მომავალ მხარეზელი ნევეროვი წერდა ადგილობრივი ენების სწავლების შესახებ: „ერთერთი საფუძველი, რომლის მიხედვით აქ შემოღებული იყო ადგილობრივი ენების სავალდებულო სწავლება ყველა რუს წარმოშობის მომსვლელ მოწაფეებისათვისაც კი, ეს იყო განზრახვა ამ გზით ადგილობრივი ენების მცოდნე მოხელეები შეექმნათ. მაგრამ ადგილობრივი ენები არაეის უსწავლია, თუ ის მისი მშობლიური ენა არ იყო, ან არ ჰქონდა მას შესწავლილი ის პრაქტიკულად.

ადგილობრივი ენების დატოვება აქაურ სასწავლებლების პროგრამებში შესაძლებელია და საჭირო, წერს ნევეროვი განმარტებით ბარათში, მაგრამ არა იმ საფუძვლით, რომ მიაწოდოს ადგილობრივ ადმინისტრაციას თარჯიმნები და ადგილობრივი ენების მცოდნე რუსი მოხელეები, არამედ სხვა, უფრო ფართო, ეტიყვი, ჰუმანიური საფუძვლებით, იმ ზალხების პატრესაცემად, რომელთაც აქვთ რაიმე ლიტერატურა, თუნდაც დრომოკმული, და შესაძლებლობის მისაცემად თითოეულმა გაიცნოს თავისი მშობლიური ენა, რომლის შესწავლით, როგორც აზროვნების უახლოესი იარაღით, უნდა იწყებოდეს ყოველგვარი განათლება. ამ მოსაზრების გამო ადგილობრივი ენები სავალდებულოა მხოლოდ მათთვის, ვისთვისაც ის ბუნებრივია“¹.

1867 წლის 25 ივნისის დებულების პროექტი და მისი განმარტებითი ბარათი იწერებოდა ნევეროვის მიერ 1864 — 5 წლებში. როდესაც ჯერ კიდევ ძლიერი იყო 60-იანი წლების განმანათვისებელ ენების გავლენა; ამით აიხსნება „ჰუმანიური საფუძვლებით“ და „ზალხების პატრესაცემით“ გამოწვეული მშობლიური ენის შესწავლის საჭიროება, თორემ რამდენიმე წლის შემდეგ, როდესაც რუსეთში რეაქციამ ფეხი საგრძნობლად მოიკიდა, მთავრობას „დააინწყდა“, რომ „ყოველგვარი განათლება უნდა იწყებოდეს მშობლიური ენით, როგორც აზროვნების უახლოესი იარაღით“. 1873 წლის 22 ნოემბერს დამტკიცებული კანონით — „Об учебномъ въчѣннѣй части на Кавказѣ и за Кавказомъ“ — ადგილობრივი ენები დატოვებული იქნა გიმნაზიებისა და რეალური სასწავლებლების მართო პროგიმნაზიულ კლასებში და ისიც მხოლოდ მსურველთათვის².

აღნიშნული დებულება კავკასიის სასწავლო ოლქის კანცე-

¹ იხ. — კავკ. სასწ. ოლქის განკარგულებათა კრებულთა.

² იხ. — კავკასიის სასწ. ოლქის განკარგულებათა კრებულთა.

ლარიაში დამზადდა. 1871 წლის დეკემბრის მიწურულში მზრუნველის ნევეროვის მიერ მოწვეული იქნა კავკასიის სახალხო სკოლების და გიმნაზიების დირექტორების თათბირი ამიერკავკასიის საშუალო სკოლებში ადგილობრივი ენების სწავლების საკითხის გადასასინჯად. მეტად საინტერესოა ამ „ნაადრევ“ რუსიფიკატორების მიერ გამოთქმული აზრი და დადგენილება „ტუზემური“ ენების სწავლების შესახებ.

სასწავლო ოლქის ინსპექტორი ილიაშენკო თავის მოხსენებაში ამბობდა:

„საზოგადოდ, მთავრობის ზრუნვა ტუზემური ენების სწავლების შესახებ, ვეჭვობ, დროული იყოს იმ ზომით, როგორც ის არსებობს, და შეიძლება, რამდენადმე კიდევ აზიანებდეს რუსული ენის წარმატებას. ყოველ შემთხვევაში ტუზემური ენების მასწავლებელთა დანიშვნით ნამსახურობის უფლებებით, მათი ჩინებითა და პენსიებით დაჯილდოებით ჩვენ მივდივართ არა სხვაერისანთა ასიმილირებისაკენ. რაც, საფიქრებელია, მთავარი მიზანი უნდა იყოს. ასეთი მოკრძალებული დამოკიდებულება ხელისუფლებისა ტუზემურ ენებისადმი უფრო ამაღლებს მათ მნიშვნელობას ინოვაციების თვალში და აკანონებს შესაძლებლობას იოლად წაიღეს მხოლოდ თავისი ბუნებრივი ენით“. „...კომისია ფიქრობს, რომ კავკასიაში რუსულ სკოლას ორგვარი მიზანი აქვს: ერთი მხრით მისცეს ტუზემეებს საკაცობრიო განვითარება, მეორე მხრით კი, ნელნელა შეამზადონ სხვაერისანი ტომები მთლიან რუსულ ოჯახთან შესაძლებლად საერთო ინტერესებითა და მისწრაფებებით“...¹. ვკითხულობთ ამავე თათბირის „ერთსულოვან“ დადგენილებაში. შედეგად ადგილობრივი ენები დატოვებული იქნა პროგიმნაზიებში და გიმნაზიის პროგიმნაზიულ კლასებში როგორც არასავალდებულო საგანი; ამ საგნის მასწავლებლები კი შტატის მასწავლებლებათ და პედ. საბჭოს წევრებად აღარ ითვლებოდნენ და ხელფასსაც ენის შესწავლის მსურველთაგან იღებდნენ.

თუ რა უმწეო მდგომარეობა იყო სახალხო განათლების დარგში მესამოცე წლების მიწურულში, ამას ვერ მალავს ი. ნევეროვიც, განათლების ხელმძღვანელი კავკასიაში, 1864 წლიდან კავკასიის სასწავლებელთა მთავარი ინსპექტორის, ხოლო 1868 წლიდან ოლქის მზრუნველის სახით: „თბილისს, სადაც ასე ათასი მცხოვრები არის,

¹ იხ. ც. არქ. ფ. 107, სერია ბ, საქ. № 211.

არ გააჩნია არც ერთი საერო დაწყებითი სასწავლებელი. ქართველებსა და რუსებს ქვედა ფენებიდან სრულიად არა აქვთ საშუალება ასწავლონ თავიანთ შვილებს წერა-კითხვაც კი“¹.

რუსეთში სახალხო განათლების საქმეს ერობამ მოჰკიდა ხელი და ის ხელმძღვანელობდა უმთავრესად, თუმცა, მთავრობა მას თანდათანობით ზღუდავდა და ავიწროვებდა.

საქართველოში კი ერობის უქონლობის გამო, სახალხო განათლების საქმე გლეხობის ანაბარად იქნა დატოვებული, რომელიც ეს-ეს იყო ბატონყმური ნაჭუქისაგან გამოდიოდა. თუ როგორი შედეგებით და ხალხით ეპყრობოდა გლეხობა თავიანთ (საზოგადოებათა) სკოლების გახსნას, ამაზე შესაფერ თავეში გვექნება უფრო დაწვრილებით აღნიშნული, აქ კი მოვიყვანთ ერთი კორესპონდენტის ცნობას გაზ. „დროებიდან“:

„... ამასწინათ წამოსული თბილისიდან ქართლში, მე და ჩემთან მოგზაური, სადაც სოფლებში მივდიოდით, იმ სოფლის გლეხკაცს განგებ ვკითხავდით: თქვენში სკოლა არის თქვენი შვილებისათვის. სასწავლებელი, პურის მაღაზია გაქეთ. ამის პასუხად ზოგნი თავაზიანად გვიპასუხებდენ: დიად, გახლავს შკოლაცა და პურის მაღაზიაცა, ფულების შეგროვებასაც ვცდილობთ ღვით, რომ ჩვენი სასოფლო გექონდეს. ზოგი ამაყად გვეტყვის: რატომ არ გვექნება, ჩვენ ვისზე ნაკლები ვართ; თუ გინდათ ნახეთ...“².

1875 წლისათვის ქუთაისის გუბერნიაში ექვსი სახაზინო დაწყებითი სკოლა იყო, რომელშიც 698 მოწაფე სწავლობდა. მაგრამ ეს სახაზინო სკოლებიც კი, საშუალო სასწავლებლების მსგავსად, მოსახლეობის ზედა ფენას ემსახურებოდა. ამ რიცხვში 378 აზნაურთა შვილი იყო და 115 ქალაქის მცხოვრებისა. სოფლის მცხოვრებთა შვილები კი 175 იყო. სწავლის ქირა 1 მ. 50 კაპ. — 5 მან. უდრიდა.

ამავე დროს იმავე გუბერნიაში 53 საზოგადოებათა სკოლა იყო 2100 ბავშვით და ცხრა სამრევლო სკოლა—367 ბავშვით, რომელთაც გლეხობა ინახავდა.

იმავე 1875 წლისათვის თბილისის გუბერნიაში სულ ცხრა სახაზინო დაწყებითი სკოლა იყო 880 ბავშვით, ამათში მხოლოდ 123 ბავშვი იყო სოფლის მცხოვრებთა (გლეხების). შეიძლება ითქვას, რომ სახაზინო სახალხო სკოლებიც კი მხოლოდ მოსახლეობის შეძლებულ ნაწილს ემსახურებოდა და არა გლეხობას.

¹ კავკ. სამოსწ. ოლქის განკარგულებათა კრებული, ტ. I, გვ. 105.

² იხ. „დროება“ 1868 წ., № 7.

თბილისის გუბერნიაში 23 საზოგადოების სკოლიდან 14 დასურულა ცუდი ხელმძღვანელობისა და უვარგისობის გამო, 9 სკოლაში კი 412 ბავშვი სწავლობდა. სამრევლო სკოლებშიც დაახლოებით ამდენივე ბავშვი ყოფილა (456 მოწ.). შედარებით დიდი რაოდენობა ყოფილა ბავშვებისა არა მართლმადიდებელ სამრევლო სკოლებში — სომეხთა, ებრაელთა, მაჰმადიანთა — 5.893 ვაჟი და 1.129 ქალი¹.

ამრიგად, დაწყებითი განათლების სიმძიმე თითქმის საყვებით მოსახლეობის დაბალ ფენას, გლეხობას აწვა კისრად და მთავრობა მასზე არ ზრუნავდა. მთავრობამ იკისრა ამ სკოლების (საზოგადოებათა და მართლმ. სამრევლო) ხელმძღვანელობა 1869 წელს ქუთაისისა და თბილისის ინსპექციების დაარსებით, რაც შემდეგში ღირეჟიციად იქნა გადაკეთებული.

თუ რა „ხელმძღვანელობას“ უწევდა სასწავლო უწყება დაწყებით სკოლებს, ამისი მაგალითი მრავალია. მოვიყვანთ ერთი კორესპონდენტის ცნობას. „დროებიდან“, რომელიც ასე თუ ისე ჩვენი ხალხის ქვედაფენების აკარგსა და ქირვარამს აშუქებდა.

„ჩვენი დედამამები ემუქრებიან თავიანთ შვილებს, რომ „სკოლაში დაგაჰკვიანებენო“ და მართლაც, ჩვენ ზოგიერთ სასწავლებლებს „დამაჰკვიანებელი“ ხასიათი აქვს: „ყმაწვილს აძლევენ ხელში წიგნსა უცხო ენაზედ, და ეუბნებიან გაიზეპირეო. ყმაწვილი რაც უნდა ფხიზელი და ცქვიტი იყოს, ის გამოშტერდება, რომ „კჳუიანობის“ მეტი ველარ შეუძლიან რა. აზნაირ სკოლებში თავიანთი შემოქმედებით ყმაწვილებში აჰკნობენ ყოველს კაცურს ნლობას, ფიქრს და გრძნობას: იქ ყმაწვილები ისეთ მდგომარეობამდის მიადწევენ ხოლმე, რომ იმათ ყველაფერზე გული უცრუდებათ და ვერც ერთ საგანზე ცხოველის აზრის წარმოთქმა და ფიქრი აღარ შეუძლიანთ“².

ეს ამონაწერი ჩვენთვის იმით არის საყურადღებო, რომ ქართველ ინტელიგენციას დასაწყისშივე შეუნიშნავს იმ საგანმანათლებლო პოლიტიკის დამღუპველობა ნორჩ ბავშვებისა, რომელსაც თავიდანვე ატარებდნენ დაწყებით სკოლებშიც განათლების უწყების მოხელეები და რომელსაც 80-იან წლებიდან მზრუნველი იანოვსკის ხელმძღვანელობით ორგანიზებული და საყოველთაო ხასიათი მიეცა.

¹ შ. მამაცაშვილი. „სახალხო განათლება“, 1875 წ., გვ. 29-40.

² იხ. „დროება“, 1866 წ., № 24.

გლეხობაც არ შეიქმნა ყრუ ახლად დაარსებულ რუსული (საზოგადოებათა) სკოლების აუკარგიანობის შეფასებაში და ქვემოდ (თავი 3) დაეინახავთ, როგორი პასუხი გასცა მან ასეთ სკოლებს.

1878 წლის მიწურულისათვის, როდესაც იანოვსკი შეუდგა კავკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველის თანამდებობას. ასრულებას, საქართველოში სკოლების ქსელი შემდეგნაირი იყო:

სასწავლო ოლქის უწყებებში: 1. ვაეთა გიმნაზია — 2 თბილისსა და ქუთაისში; ვაეთა პროგიმნაზია — იმავე ქალაქებში. რეალური სასწავლებელი — 1 (თბილისში). ქალთა გიმნაზია — 2 თბილისსა და ქუთაისში; ქალთა პროგიმნაზია — 1, თბილისში; კეთილშობილ ქალთა ინსტიტუტი — თბილისში.

2. თბილისის სამასწავლებლო ინსტიტუტი და მასთან ორკლასიანი საქალაქო სასწავლებელი. საოსტატო სემინარია — (გორში) და მასთან ორი სანიშნო დაწყებითი სკოლა — ქართული და სომხური.

3. საქალაქო სასწავლებლები — 4: ახალციხეში, კილნალში, თელავში და ოზურგეთში. სამაზრო სასწავლებლები — 2, გორსა და ზაქათალაში.

4. დაწყებითი საქალაქო სკოლები ორკლასიანი — 8; მათში ერთი (ხონის) ადგილობრივი საზოგადოების ხარჯზე ინახებოდა. ერთკლასიანი საქალაქო სკოლა — 2. ნორმალური სასოფლო სკოლა ორკლასიანი — 2, ერთკლასიანი — 1.

5. დაწყებითი სახალხო სკოლები საზოგადოებათა ხარჯზე: თბილისის გუბერნიაში — 32, ქუთაისის გუბერნიაში — 76, სულ 108, წერა-კითხვის სკოლა თბილისის გუბერნიაში — 8.

სხვადასხვა უწყების: სამრევლო სკოლა — 44, საქველმოქმედო — წმ. ნინოს სასწავლებლები: თბილისში, ქუთაისში და თელავში: თბილისში ქალთა დაწყებითი სასწავლებელი — 1. მთიულთა დაწყებითი სკოლები: სამურზაყანოში — 4, სოხუმში, — 1, ახალციხეში — 5, თიონეთის ოლქში — 4, ორი მაჰმადიანთა სკოლა თბილისში და აგრეთვე სკოლები მისჯითებთან — თბილისის გუბერნიაში — 98, სადაც ხოჯები ყურანს ასწავლიდნენ. სარწმუნოებრივი ხასიათისა იყო აგრეთვე ებრაელთა სკოლები ტფილისის გუბერნიაში — 12. ქუთაისის გუბერნიაში — 7.

ამ სასკოლო ქსელისა და ტიპების არსებით განხილვას ვერ შევუდგები, რადგან ჩემს მიზანს არ შეადგენს სწავლა-განათლების განხილვა საზოგადოდ საქართველოში. ჩემი განზრახვაა გავაშუქო თვითმპყრობელობის გამართსებელი პოლიტიკა სკოლებში და

სკოლების საშუალებით: აქედან ნაწილობრივ მაინც ნათელი უნდა გახდეს, თუ როგორი შინაარსის ყოფილა ეს სკოლები და რა ამოცანები ჰქონია მას დაკისრებული. 80-იან წლებში ზემო მოყვანილი ქსელი სკოლებისა ოდნავად თუ შეიცვალა, რადგან მთავრობა საჭიროდ არ ნახულობდა სახალხო განათლების გაფართოებას სათანადო ბიუჯეტის უზრუნველყოფით. სასწავლო უწყების ხელმძღვანელთა მთელი ყურადღება იქითკენ იყო მიქცეული, რომ არსებული სკოლები ნამდვილ „რუსულ სკოლად“ გადაექციათ იმ შინაარსით, როგორც ეს იანოვსკისა და მის ხელქვეითებს ესმოდათ.

თუ რა ამოცანებს უსახავდა იანოვსკი სკოლას, ამას აშკარად და უტიფრად გამოხატავს ერთი „მკვლევარი“ კავკასიის სასწავლო ოლქის „მოღვაწეობისა“ იმ პერიოდში, როდესაც მას სათავეში იანოვსკი ედგა:

აღნიშნავს რა სიხარულით და კმაყოფილებით ეს „ისტორიკოსი“ თბილისის სამასწავლებლო ინსტიტუტში რუს მოწაფეთა ზრდას „ტუზემცების“ ანგარიშზე — დაასკვნის: „ამრიგად, მთავარი სამასწავლებლო სკოლა კავკასიაში, რომლის მოწაფენი დანიშნულნი არიან საუკეთესო და ადგილობრივ მოსახლეობაში ყველაზე უფრო გავლენიან სკოლების მასწავლებლებად, ამჟამად წარმოადგენს სავსებით გარუსებულ სკოლას, რაც, რასაკვირველია, რუსული ნაციონალური და სახელმწიფოებრივი ინტერესების თვალსაზრისით აღიარებულ უნდა იქნას სავსებით სასურველ დამეტად სანუგეშო მოვლენად“¹.

იგივე ავტორი სიხარულით აღნიშნავს მშობლიური ენის დევნას, როგორც სასწავლო ენისას, კავკასიის სკოლებიდან. ისეთი სკოლა კავკასიის ოლქში, სადაც სწავლება მშობლიურზე იყო, მაგრამ რუსული ენაც ისწავლებოდა 1879 წ. იყო — 33,3%, ე. ი. ერთი მესამედი ყველა სკოლისა, 1888 წ. ასეთი სკოლა — 28% უდრიდა, 1893 წ.—26%, ხოლო 1898 წ. მათი რიცხვი—9%-მდის შემცირდა. ისეთი სკოლის რაოდენობა, სადაც ყველა საგანი რუსულად ისწავლებოდა 1879 წ. 49,8% უდრიდა, 1888 წ. — 71%, ავიდა, ხოლო 1898 წ. — 91% მიაღწია.²

ამ მიზანს, გარუსებასა და ასიმილაციას, უსახავდა ამოცანად ცარიზმი სკოლებს საქართველოში და ყველა დაპყრობილ ქვეყნებში.

¹ იხ. ურნ. „რუსკაია შკოლა“, 1901 წ. № 2, გვ. 81.

² იხ. იგივე ურნალი № 1, გვ.: 76.

რუსეთში რეაქცია სახალხო განათლების უწყებაში, ისე როგორც მართვა-გამგეობის სხვა დარგშიც, 60-იანი წლების ნახევრიდან დაიწყო. ამან გარეგნულად გამოხატულება სინოდის ობერ-პროკურორის დ. ტოლსტოის ერთდროულად განათლების მინისტრად დანიშნვაში ჰპოვა 1866 წელს. პირველი იერიშები უმაღლეს სასწავლებლებზე იქნა მიტანილი.

ბრძანებათა და დადგენილებათა მთელი რიგი მიმართული იყო 1863 წლის უნივერსიტეტის ლიბერალური წესდების გაუქმებისაკენ.

1867 წლის 26 მაისს გამოცემულ იქნა „წესები სტუდენტთა ზედამხედველობის შესახებ“ უნივერსიტეტის კედლებს გარეშე, გამოწვეული კარაკოზოვის გასროლის შედეგად. რადგან გამოძიებამ გამოარკვია, რომ შეთქმულებაში პოლონელი სტუდენტებიც იღებდნენ მონაწილეობას, მათი რიცხვი უნივერსიტეტში განისაზღვრა. ამავე დროს შეზღუდული იქნა თავისუფალ მსმენელთა უფლებები.

1869 წელს, პეტერბურლის უმაღლეს სასწავლებლებში მოძრაობასთან დაკავშირებით, გატარებული იქნა მთელი რიგი რეპრესიული ზომებისა სტუდენტების მიმართ: გაძნელებული იქნა მიღება, შეზღუდეს უნივერსიტეტიდან უნივერსიტეტში გადასვლის პირობები, გამოცდებს მიეცა მკაცრი ხასიათი, გააძლიერეს ინსპექტორების ზედამხედველობა სტუდენტებზე, სტიპენდიებისა და დახმარების გაცემა დაუკავშირეს სტუდენტთა ყოფაქცევასა და წარმატებას.

1869 წელს წესდება სახალხო სკოლების ინსპექტორობა სახალხო განათლებაზე ერობის ხელმძღვანელობის შევიწროების მიზნით.

1871 წლის ინსტრუქცია ნებას აძლევს სახალხო სკოლების ინსპექტორებს დაითხოვონ ერობის ის მასწავლებლები, რომელთაც ისინი არაკეთილსაიმედოდ სცნობენ; შეაჩერონ სასწავლო საბჭოს ყოველგვარი დადგენილება და ასეთი საქმეები წარუდგინონ მზარუნველს გადასაწყვეტად.

1873 წლის 25 დეკემბერს სახალხო განათლების მინისტრისადმი რუსკობატიში ალექსანდრე II შიშს გამოსთქვამს, რომ სახალხო

სკოლა მზრუნველობითი ზედამხედველობის უქონლობის გამო შეიძლება გადაიქცეს „ხალხის ზნეობრივი განხრწნის საშუალებად, რომლის ზოგი ცდები უკვე გამომუდავნებულია“ და უბრძანებს თავდაზნაურთა წინამძღოლთ უახლოესი თავისი მონაწილეობით დაეხმარონ ამ სკოლებს ზნეობრივი გავლენის, უზრუნველსაყოფად.

1874 წელს გამოვიდა ახალი დებულება სახალხო სკოლების შესახებ, რომელიც სკოლების მართვის მთელ უფლებას სახალხო სკოლების დირექტორებს ანიჭებდა¹.

1871 წლის რეფორმით გიმნაზიებში განმტკიცდა განათლების კლასიკური სისტემა, ხოლო რეალური გიმნაზიები დაყვანილ იქნა პროფესიონალური ტიპის სკოლის მდგომარეობამდის; სახელმწიფო საბჭოში ამ პროექტის წინააღმდეგი 29 წევრი იყო და მხარს მხოლოდ 19 წევრი უჭერდა, მეფემ წააწერა: „შესრულდეს 19 წევრის აზრის თანახმად“-ო.

1874 წლის 25 მაისის „დებულება დაწყებითი სახალხო სკოლების შესახებ“ აძლიერებდა თავდაზნაურთა მეთვალყურეობას სახალხო განათლებაზე: „თავდაზნაურთა წინამძღოლს ევალებოდა დარწმუნებულიყო მასწავლებლის ზნეობრივ თვისებებში და მის სასარგებლო გავლენაში მოწაფეებზე“.

1875 წლის 17 მაისის მინისტრმა მიწერილობა დაგზავნა სკოლებში მასწავლებლად უვადო შვებულებაში მყოფი უნტერ-ოფიცრების დაშვების შესახებ; მეფემ ამ საკითხის შესახებ წარდგენილ მოხსენებას წააწერა: „საქსებით თანაუფრძნობ ამ აზრს“-ო.

1879 წელს უკვე გამზადებული იყო ახალი საუნივერსიტეტო პროექტი შემდეგ პრინციპებზე დამუშავებული:

1. იზღუდებოდა პროფესორთა კოლეგიის ავტონომია.
2. იცვლებოდა წესი პროფესორის მოწვევისა.
3. ძლიერდებოდა მთავრობის კონტროლი უნივერსიტეტის სასწავლო ნაწილზე.
4. მკირდებოდა სუსტად მომზადებულ და ნივთიერად არა უზრუნველყოფილ მსმენელთა მიღება.

1879 წლის ზაფხულში მინისტრთა კომიტეტმა „გამოსთქვა ერთსულოვანი რწმენა, რომ ხალხის სულიერ-ზნეობრივი განვითარება, რომელიც მთელი სახელმწიფო წყობის ქვაკუთხედს შე-

¹ იხ. ლენინი, ტ. 4, გვ. 131—133.

ადგენს, მიუღწეველია, თუ სამღვდელეობას არ მიენიჭება გადამწყვეტი მონაწილეობა სახალხო სკოლების მართველობაში“-ო¹.

ასე თანდათანობით, ყოველწლიური შეტევით ბიუროკრატიულ-რეაქციონური ხელისუფლება მე-60 წლებიდან ცდილობდა სახალხო განათლების ორგანოები გადაექცია მონა-მორჩილებისა და თავისი მიზნების გამტარებელ პარატად.

პოლონელების, უკრაინელების და სხვა დაპყრობილ ხალხთა ენისა და ნაციონალური კულტურის დევნამ უმაღლეს წერტილს მიაღწია.

მაგრამ 1879—80 წლებში ტერორისტული აქტებით დამფრთხალი მთავრობა იძულებული გახდა შეეცვალა ბრძოლის მეთოდები; მთავრობის ხელმძღვანელად დიქტატორის უფლებებით მოწვეული იქნა ლორის-მელიქოვი. რევოლუციონერებთან ბრძოლაში ლორის-მელიქოვი დაუნდობელი იყო²; თავისი ბუნდოვანი „კონსტიტუციური“ დაპირებებით, რომლიდანაც ერთი პუბლიცისტის თქმით „მელას კუდიც მოსინადა და ძგელის ხახაც“, მას უნდოდა ოპოზიციის დასუსტება, ლიბერალების რევოლუციონერებისაგან განცალკევება და ამ გზით მონარქიის განმტკიცება. მაგრამ 1881 წლის I მარტის აქტის გამო ეს „ლიბერალურ ოცნებათა“ ახალი კურსი ხანმოკლე გამოდგა და უკიდურესი რეაქცია განმტკიცდა. მე-80 წლების რეაქციის სულისჩამდგმელი იყო ვ. პობედონოსევი, სინოდის ობერ-პროკურორი, სინამდვილეში კი რუსეთის ფაქტიური დიქტატორი ალექსანდრე III მთელს მეფობაში (1894 წლამდის). მას გვერდში ედგა შინაგან საქმეთა მინისტრი დ. ტოლსტოი. ტოლსტოიმ 70-იან წლებში, განათლების მინისტრად ყოფნის დროს. ისეთი სასკოლო სისტემა დანერგა, რომელსაც სახელმწიფო საბჭოს წევრებიც კი, უკიდურესი რეაქციონერები და კონსერვატორები, წინააღმდეგენ. პობედონოსევსა და ტოლსტოის ნიადაგს უმაგრებდა ცნობილი შავრაზმელი მ. კატკოვი, „მოსკოვის უწყებათა“ რედაქტორი, რეაქციის ერთერთი ბურჯთაგანი. განათლების სამინისტროს სათავეში ჩაუდგა დელიანოვი, ტოლსტოის ამხანაგი განათლების სამინისტროში, და თუმცა ის მტკიცე პრინციპებით არ იყო ცნობილი — იქითკენ მიაბრუნებდა პირს, საითაც ქარი ჰქროდა, — მაგრამ პობედონოსევისა და ტოლსტოის ხელში ის მათი პოლიტიკის საიმედო გამტარებე-

¹ იხ. Рождественский — „Ист. обозр. деят. м. н. пр.“ გვ. 500—565

² ლენინი, ტ. IV, გვ. 137.

ლი იყო. მის შესახებ მღეროდა სტუდენტობა „...и болван из болванов, наш министр Дельянов...“

70—80 წლების რევოლუციური მოძრაობა ნაროდნიკული იყო. ნაროდნიკებმა ვერ შექმნეს ვერცერთი მასიური ორგანიზაცია; მასიური ორგანიზაციების ნაცვლად ისინი ვიწრო, შეთქმულებითი ხასიათის წრეებით კმაყოფილებოდნენ; ამავე დროს განავითარეს ერთპიროვნული ტერორის თეორია და პრაქტიკა (ნაროდოვოლცებმა). ნაროდოვოლცების დიდი უმრავლესობა საზოგადოების ქვედა ფენებიდან იყო გამოსული „რაზნოჩინულ“ ინტელიგენციას წარმოადგენდა. რადგან ხალხოსნების ბრძოლას ხელისუფლებასთან ფართო დასაყრდენი ბაზა არ გააჩნდა, ამიტომ მათ ბრძოლას ხელისუფლებასთან „გმირთა“ ბრძოლის ხასიათი ჰქონდა.

„ინდივიდუალური ტერორის პოლიტიკა გამომდინარეობდა არასწორი ნაროდნიკული თეორიიდან აქტიური „გმირებისა“ და პასიური „ბრბოს“ შესახებ, რომელიც „გმირებისაგან“ საგმირო საქმეებს მოელის“¹.

მთავრობამაც ამ „გმირებს“ ბრძოლა გამოუცხადა. განათლების სამინისტროს მოვალეობას ამ მხრივ წარმოადგენდა სასკოლო კარების დახშობა მათთვის, ვინც „გმირთა“ კადრებს იძლეოდა.

გარდა ნაროდოვოლცების ტერორისტული აქტებისა და შეთქმულებითი ხასიათის რევოლუციური მოძრაობისა, მთავრობას თავზარს სცემდა მუშათა და გლეხთა მოძრაობა, რომელიც 80-იან წლებში ფართო ხასიათს იღებდა სამრეწველო კრიზისებისა და ფეოდალურ-ბატონყმური ექსპლოატაციის გამო.

„70-იანი წლების დამლევს — წერს ამხ. ლენინი — პეტერბურღში მეტად დიდი გაფიცვები სწარმოებს, სოციალისტები ცდილობენ ისარგებლონ ამ შემთხვევით აგიტაციისკ, განსაძლიერებლად... დგება 1884—85 წლები. კრიზისი მრეწველობაში იწვევს მუშათა ვეებერთელა მოძრაობას და მთელ რიგ მღელვარე გაფიცვებს ცენტრალურ რაიონებში (განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია მოროზოვის გაფიცვა). კატკოვი ცოფს ჰყრის იმის გამო, რომ მოროზოველები ნაფიც მსაჯულთა სასამართლოს გადასცეს; ის ას ერთ კითხვას, რომელიც მოსამართლეებმა მსაჯულებს წაუყენეს გადასაწყვეტად, უწოდებს „ას ერთ სასალიუტო გასროლას რუსეთში გაჩენილ მუშათა საკითხის პატივსაცემად“².

¹ იხ. „საკავშირო კომუნისტური პარტიის (ბოლშევიკების) ისტორია“. მოკლე კურსი. გვ. 14.

² იხ. ლენინი, ტ. 4, გვ. 159.

1881 წლიდან 1886 წლამდის რუსეთში 48 გაფიცვა იყო, რომელშიც 80 ათასი კაცი იღებდა მონაწილეობას.

მართალია, მუშათა ეს მოძრაობა სტიქიური იყო, მაგრამ ლენინის განმარტებით „სტიქიური ელემენტი“ წარმოადგენს არსებითად სხვა არაფერს, თუ არა შეგნებულობის ჩანასახ ფორმას¹.

პოლიციურ-ბიუროკრატიული რეჟიმის არტახებში სული ხდებოდა გლახობას, რომელიც 60-იან წლების რეფორმის შედეგად, ენგელსის თქმით, ისეთ მდგომარეობაში იყო ჩაყენებული, რომელშიც „არც სიცოცხლეა შესაძლებელი და არც სიკვდილი“².

1881 წლიდან 1888 წლამდის ოფიციალური ცნობებით რუსეთში 332 შემთხვევა იყო გლახთა მოძრაობისა.

იმ მრავალგვარ ღონისძიებათა შორის, რომელიც განათლების მინისტრის დელიანოვის მიერ დაბალი ფენებისათვის განათლების დასშობისაკენ იყო მიმართული, აღსანიშნავია შემდეგი:

1888 წლისთვის დელიანოვმა გამოითხოვა ნებართვა გიმნაზიებთან მოსამზადებელ განყოფილებათა დახურვის შესახებ, რომ ამით გიმნაზიებიდან გაედევნა დაბალი ფენის ბავშვები.

დელიანოვმა შესძლო 12 წლის მანძილზე (1882—1894) გიმნაზიებში და პროგიმნაზიებში მოწაფეთა რიცხვი 3 ათასით შეემცირებინა, ხოლო მუშებისა და წვრილი ბურჟუაზიის წრიდან მოწაფეთა % 45-დან 37-დის დაეყვანა.

ამ მიმართულებით მეტად საინტერესოა დელიანოვის ის ცირკულარი, რომელსაც უწოდებენ: „Циркуляр о кухаркиных детях,“ ხელმოწერილი 1887 წ. 18 ივნისს. ამ ცირკულარში ვკითხულობთ:

„ვზრუნავ რა გიმნაზიის მოწაფეთა შემადგენლობის გაუმჯობესებაზე, მე აუცილებელ საჭიროებად ვნახულობ ამ სასწავლებელში მხოლოდ იმ ბავშვების დაშვებას, რომელთა მზრუნველნი საკმაო თავდებობას წარმოადგენენ მოწაფეებზე სწორ შინაურ ზედამხედველობის და სასწავლებლისათვის აუცილებელ საჭიროებათა მათთვის მიწოდების საქმეში.

ამრიგად, ამ წესის განუწყვეტელი დაცვით, გიმნაზიები და პროგიმნაზიები განთავისუფლდებიან მეეტლეთა, ხელზე მოსამსახურეთა, მზარეულთა, მრეცხავთა, წვრილი მეღებუქნეთა და მსგავს ხალხთა შვილების მიღებისაგან, რომელთა ბავშვები, მხოლოდ იმ-

¹ იხ. ლენინი. ტ. 4, გვ. 384.

² იხ. Маркс и Энгельс ტ. XV, გვ. 408.

ვიათი ნიჭით დაჯილდოვებულთა გარეშე, სრულიად არ საჭიროებენ იმ გარემოდან გამოყვანას, რომელსაც ისინი ეკუთვნიან და რაც, როგორც მრავალი წლის გამოცდილება გვიჩვენებს, ანვითარებს მათში მშობლების უპატივემლობას, თავისი ყოფით უკმაყოფილებას, და იწვევს არსებული წყობილებისა და ბუნებრივად აუცილებელი ქონებრივი უთანასწორობისადმი გაბოროტებას...¹.

ჩვენ შევცდებით, თუ ვიფიქრებთ, რომ ეს ცირკულარი დელიანოვის დამოუკიდებელი შემოქმედების ნაყოფია; დელიანოვი ხოხაედა პობედონოსცევის წინაშე და უიმისოდ სუნთქვასაც კი ვერ ბედავდა. მისი წერილები პობედონოსცევისადმი სავსეა გამოთქმებით:

„В какое время к вам притти?“. „Завтра зайду к вам. чтобы выслушать ваше мнение и затем послать доклад его величеству“. „Пожалйуста, берегитесь простуды и не одевайтесь слишйком легко“...²

აღნიშნული ცირკულარი მეორე პირველმარტელების განზრახვასთან არის დაკავშირებული, — 1887 წლის 1 მარტს — ტერორისტთა ერთ ჯგუფს ლენინის ძმის, ალექსანდრე ულიანოვის მონაწილეობით რომ ალექსანდრე III-ეს აფეთქება უნდოდა.

ამ შემთხვევის გამო 1887 წლის 4 მარტს პობედონოსცევი წერილს უგზავნის მეფეს, რომელშიც ცირკულარის ანალოგიურ აზრია სხვათა შორის გამოთქმული: „მაგრამ უნდა შევეკითხოთ თავისთავს, რატომ ასე მრავალრიცხოვანია ის, გონება დაკარგული ანაღაზრდობა; იმიტომ ხომ არა, რომ ჩვენ შემოვიღეთ ყალბი, ჩვენთვის სრულიად არა ჩვეული განათლების სისტემა, რომელიც აცილებს თითოეულს თავის გარემოს, იტაცებს მას ოცნებისა და შეუფერებელი ფანტაზიის სფეროში, შემდეგში კი ისვრის მას ცხოვრების დიდ ბაზარზე უსაქმოს, სინამდვილესა და ხალხის ცხოვრებასთან დაუკავშირებელს, მაგრამ გადაქარბებული და დასახიჩრებული თავმოყვარეობით, რომელიც ყველაფერს მოითხოვს ცხოვრებისაგან და თვით კი არაფერი შეაქვს მასში“³.

დაბალი ფენების განათლების შესახებ ამავე აზრისა იყო მინისტრი ტოლსტოიც. რომელიც ჭერ კიდევ 70-ან წლებში ამბობდა. „მთავრობას რამდენათაც ზნეობრივი, იმდენადვე პოლიტი-

¹ იხ. საქ. ც. არქ. ფ. 107, სერია ვ. საქ. № 2111.

² იხ. „Подсѣдошосцев и его корреспонденты“, полутом 2-ой, გვ. 673 — 675.

³ იქვე. გვ. 652.

კური მოსაზრებით მართებს არ ჩამოაშოროს ხალხს თავისი საუკეთესო ძალები გიმნაზიური განათლების მიცემით, ეყენებთ რა გლეხობას მისი წარმოშობისათვის შეუფერებელ მდგომარეობაში, არამედ სამრევლო და სახელოსნო სკოლების საშუალებით განვითაროთ ეს ძალები და შევეუნარჩუნოთ ხალხს მისი საკვიროებისათვის¹.

მინისტრთა ასეთ შეხედულებას, დაბალი ფენის ბავშვთა გიმნაზიებიდან დევნას, არ ჩამორჩებოდა თვით ალექსანდრე III-ც, რომელმაც ერთერთ თხოვნას წააწერა: „ЭТО ТО!!! ужасно, мужик, а тоже лезет в гимназию.“²

ამავე 1887 წელს შემოღებულ იქნა ებრაელთათვის სკოლაში შესასვლელი ნორმები: 10% „ბინადრობის ფარგლებში“, 5%³ სხვა ადგილებში, ხოლო 3% მოსკოვსა და პეტერბურგში.

ებრაელების. ისე როგორც სხვა მცირე ერების შევიწროვება განათლების დარგში ადრე დაიწყო: 1875 წელს სამინისტრომ საკვიროდ დაინახა მოსწავლე ებრაელთათვის შეეწყვიტა სტიპენდიების მიცემა.

არსებული წესების მიხედვით ებრაელთა პირველდაწყებითი სკოლების კურსდამთავრებულები უგამოცდოთ მიიღებოდნენ გიმნაზიის პირველ კლასში.

როგორც გან. მინისტრი დელიანოვი აღნიშნავს თავის ერთერთ ცირკულარში (1886 წ. № 18095), ერთი ოლქის მზრუნველს აღუძრავს შუამდგომლობა ებრაელთა. ამ პრივილეგიის გაუქმების შესახებ; განათლების სამინისტროს უმჯობესად უცვნია, რომ იქ კურსდამთავრებული ებრაელი ბავშვები არა თუ გიმნაზიაში. არამედ არცერთ საშუალო სასწავლებლის პირველ კლასში უეგზამენოდ მიღებულნი არ ყოფილიყვნენ. ამის შესახებ აფრთხილებდა დელიანოვი ცირკულარით ოლქის მზრუნველებს⁴.

1888 წელს საშუალო სასწავლებლებში სწავლის ჭირა 40 მან. გახადეს, ხოლო უნივერსიტეტში 100 მან. გიმნაზიებიდან და უმაღლესი სასწავლებლებიდან ღარიბთა ჩამოშორების მიზნით.

ჩვენ აქ არაფერს ვიტყვით 1884 წლის ცნობილ საუნივერსიტეტო წესდებაზე, რომელიც არსებითად 1879 წელს ტოლსტოის მიერ დამუშავებული საუნივერსიტეტო წესდების შინაარსის იყო და-რომლის შედეგად გაუქმდა საესებით უნივერსიტეტების

¹ იხ. Рождественский, დასახელებული შრომა. გვ. 582.

² იხ. „Историч. журн.“, 1937 წ. № 5 გვ. 73.

³ იხ. საქ. ც. არქ., ფ. 107, სერია ვ, საქ. № 3716, 119.

ავტონომია, სტუდენტობა ინსპექტორებისა და პოლიციის ზედამხედველობას გადაეცა, ხოლო ლიბერალური პროფესურა უნივერსიტეტიდან განიღვენა.

აღსანიშნავია, როდესაც აღნიშნული საუნივერსიტეტო წესდების პროექტი ირჩეოდა სახელმწიფო საბჭოში, წევრთა უმრავლესობამ სამინისტროს პროექტს მხარი არ დაუჭირა; მეფემ კი 1884 წლის 15 აგვისტოს პროექტი დაამტკიცა იმ სახით, როგორსაც საბჭოს უმცირესობა იცავდა.

1882 წელს დროებითი წესები გამოვიდა პრესის შესახებ, რომლითაც მექამე გაფრთხილების შემდეგ გამოცემა დაუყოვნებლივ სწყუდებოდა. ალექსანდრე III-ეს საშინაო პოლიტიკის ერთერთი მიმომხილველი აღნიშნავს, რომ 1865 წლიდან 1909 წლამდის შეწყვეტილ გამოცემათა დიდი უმრავლესობა მოდის ჩვენთვის საინტერესო ეპოქის ხუთ წელზე, — 1885 — 89 წლებზე¹. ქვემოთ ჩვენ შემთხვევა გვექნება აღვნიშნოთ, თუ როგორი სიმძიმით განიცდიდა ქართული პრესა ამ საცენზურო პირობებს და როგორ გახდა მისი მსხვერპლი 1885 წელს ერთადერთი ქართული ყოველდღიური გაზეთი „დროება“.

1884 წლის 5 იანვარს გამოცემული იქნა დებულება „О временных мерах по отношению к открытию и содержанию публичных библиотек и кабинетов“.

ეს დებულება არსებითად მოსწავლე-ახალგაზრდობის წინააღმდეგ იყო მიმართული, რადგან ბიბლიოთეკებით მოსარგებლედ დიდ უმრავლესობას სტუდენტები და მოწაფეები შეადგენდნენ. 1886 წელს კავკას. სასწ. ოლქის მზრუნველი იანოვსკი თხოვდა გუბერნატორს ჩამოერთვათ ხელწერილი ბიბლიოთეკის გამგეათათვის, რომ ისინი არ დაუშვებდნენ მოწაფეებს სამკითხველოში და არც გასცემდნენ მათზე წიგნებს².

ამავე წელს გამოქვეყნებული იქნა აკრძალულ წიგნთა სია, რომელშიც მოთავსებული იყო ჩერნიშევსკის, დობროლუბოვის, ბელინსკის ნაწერები, მარქსის „კაპიტალი“ და ბევრი სხვა ადრე გამოცემული.

რამდენიმე წლის შემდეგ (1891 წ.) საიდუმლო ცირკულიარით დელიანოვმა აკრძალა მოწაფეთა თვითგანვითარების წრეები და კითხვა ჟურნალების: „Русская мысль“, „Вестник европы“. „Се-

¹ იხ. „Историч. журнал“ 1937 წ. № 5, გვ. 72.

² იხ. საქ. ც. არქ. ფ. 107, სერია ვ, საქ. №, 3675.

верный Вестник“, „Наблюдатель“—„которые содержанием и тоном способны производить в молодых умах развращающее действие“...¹

საჯარო ლექციების წაკითხვის ნებართვას ადმინისტრაცია იშვიათად იძლეოდა, ან ზუსტი მეცნიერებიდან უნდა ყოფილიყო, ან მეტად დრომოკმული საკითხის შესახებ.

1888 წელს ნება არ დართეს იონა მეუნარგიას წაეკითხა რამოდენიმე საჯარო ლექცია გრ. ორბელიანის შესახებ.

თბილისის გუბერნატორის მოვალეობის აღმსრულებელი თავ. შერვაშიძე წერს მზრუნველს იანოვსკის:

„მე არ მიმაჩნია მოხერხებულად ნება დავართო აზ. მეუნარგიას ამასთანავე დართული პროგრამით წაიკითხოს რამდენიმე საჯარო ლექცია, მიძღვნილი განსვენებული გენ.-ადიუტანტის თავ. გრ. დიმ. ორბელიანის ცხოვრებისა და მოღვაწეობისადმი“².

1884 წლის საუნივერსიტეტო წესდებით სტუდენტობას ეკრძალებოდა უნივერსიტეტის კედლებში ჰქონოდა რაიმე გამაერთიანებელი ორგანიზაცია, თუ ის არ იქნებოდა წმინდა აკადემიური ხასიათისა.

ცალკე ცირკულარით განათლების მინისტრი უკრძალავდა მოსწავლე ახალგაზრდობას რაიმე ზეიმსა და პატივსაცემ შეკრებაში მონაწილეობის მიღებას.

1886 წლის დეკემბერში დელიანოვი შემდეგ ცირკულარს უგზავნის სასწავლო ოქტის მზრუნველებს: „17-ს ამა ნოემბერს სატახტო ქალაქის უმაღლეს სასწავლებელთა ორივე სქესის მოსწავლე ახალგაზრდობას, თავისი მავნე მიმართულებით ცნობილის ლიტერატორის დობროლიუბოვის გარდაცვალების 25 წლის თავის აღნიშვნის საბაბით. უნდოდა გაემართა დემონსტრაცია ვოლკოვის სასაფლაოზე, რაც პოლიციის დახმარებით შეწყვეტილი იქნა დროულად“.

რადგან მსგავს პატივსაცემ შეკრებისათვის საბაბი ყოველთვის ადვილი მოსაძებნი იქნება და მოსწავლე ახალგაზრდობის მონაწილეობა მასში უკიდურესად არა სასურველია — აფრთხილებს მინისტრი მზრუნველებს — აღეკრძალოს მოსწავლეებს რაიმე ზეიმებში მონაწილეობის მიღება უახლოესი უფროსის ნება-

¹ იხ. ც. არქ., ფ. 107, სერია ე, საქ. № 4965, გვ. 10.

² იქვე, სერია გ, საქმე № 527.

დაურთველად და დამნაშავენი დაუყოვნებლივ უნდა გაირიცხონ სასწავლებლიდანაო¹.

რასაკვირველია, ყველა ზომა, რომელსაც იყენებდა განათლების უწყება სასწავლებლის კედლებში და მის გარეშე, მიმართული იყო იქითკენ, რომ მოსწავლე ახალგაზრდობა იზოლირებული ყოფილიყო რევოლუციურ მოძრაობისაგან და მათი აღზრდა წარმართულიყო მთავრობისათვის სასურველი მიმართულებით.

სასწავლო უწყება დაინტერესებული იყო მოწაფეთა საბინაო პირობებითაც, არა იმ მიზნით, რომ ისინი კეთილმოწყობილი ბინებით ყოფილიყვნენ უზრუნველყოფილნი, არამედ დაზღვეულნა არასასურველი გავლენისაგან.

ჩერ კიდევ 1882 წლის აგვისტოში მინისტრად ახლად დანიშნული დელიანოვი აფრთხილბს მზრუნველთა საშუალებით სასწავლებელთა გამგეებს გააძლიერონ მეთვალყურეობა მოწაფეთა ბინაზე, რადგან, „თავიანთი თავის ანაბარად მიტოვებულნი, კარგ მაგალითებს მოკლებულნი, ოჯახს მოწყვეტილნი, ასეთი პირები უქველად ხელსაყრელ ნიადაგს წარმოადგენენ ყოველგვარი პროპაგანდისათვის“... მინისტრი დაუშვებლად სთელის სხვადასხვა სასწავლებლების მოსწავლეთა, ან მოსწავლე ვაჟთა და ქალთა ერთ ბინაზე ცხოვრებას.

1884 წელს კავკასიის სასწავლო ოლქის უფროსი იანოვსკი წერდა სასწავლებელთა დირექტორებს, რომ თვალყური ედევნებინათ მოწაფეთა ბინებისათვის და მათ შემნახველთათვის, რადგან მოწაფეები, ყოველგვარი კონტროლისა და ზედამხედველობის გარეშე დარჩენილნი, ხშირად ბოროტგანმზრახველი ხალხის გავლენაში ექცევიანო².

თუ ასე სათუთად იცავდა განათლების სამინისტრო მოსწავლეთა ახალგაზრდობას „ბოროტმზრახველთა“ გავლენისაგან სასწავლებლის გარეშე, კიდევ მეტი სიფრთხილე მართებდა მას, რომ ასეთნი თვით სკოლაში არ შეპაროდათ. ხელისუფლებას სიფხიზლე არც აქ ქონდა მოდუნებული.

ამ მხრით საინტერესოა დელიანოვის ცირკულარი, 1885 წელს დაგზავნილი, რომელშიც აღნიშნული იყო, თუ რა საშუალებებით ახერხებდა ვორონეჟის ერთერთი საშუალო სასწავლებლის რუსული ენის მასწავლებელი ისეთი იდეებისა და შეხედულებათა და-

¹ იხ. ც. არქ. ფ. 107, სერია ვ. საქ. № 3675.

² იხ. ც. არქ. ფ. 107, სერია ვ. საქ. № 4445.

ნერგავს მოწაფეთა შორის, რომელნიც მათში აღძრავდენ უპატივე-
ცემლობას მეფისადმი და უნდობლობაჲ არსებული სახელმწიფო
წყობილებინადმი.

მინისტრი ამ ცირკულარით აფრთხილებს სასწავლებელთა ხელ-
მძღვანელებს ფხიზლად ადევნონ თვალყური მსგავს შესაძლებელ
შემთხვევებს და მიიღონ ზომები მათ აღმოსაფხვრელად¹.

II. კავკ. სასწავლო ოლქის მზრუნველი კ. პ. იანოვსკი და მისი 1881 წლის სასწავლო გეგმა.

სახალხო განათლების საქმეს საქართველოში და მთელს კავკა-
სიაში ოცი წლის (1878—1899) განმავლობაში სათავეში ედგა კი-
რილე პეტრეს-ძე იანოვსკი², ერთი ამ „ვეშაბთაგანი“, რომელ-
ნიც ხელმძღვანელობდნენ ცარიზმის კოლონიალურ პოლიტიკას
ჩვენს ქვეყანაში.

კავკასიის სასწავლო ოლქის უფროსად იანოვსკი დანიშნული
იქნა 1878 წლის 13 ნოემბერს. ამ მაღალ თანამდებობაზე ახალი
პირის დანიშვნამ დიდი მითქმა-მოთქმა გამოიწვია პრესაში და სა-
ზოგადოებაში. „ჩვენ საზოგადოებაში ყოველგვარი ცვლილება პი-
ზად შემადგენლობაში იწვევს ხმებს სისტემის მოსალოდნელი
ცვლილებების შესახებ“ — წერდა გაზ. „ობზორი“. ამ შემთხვევე-
ბის გამო³. რა თქმა უნდა, მოხელეთა პირადი შემადგენლობის
ცვლილებასთან სისტემის შეცვლის დაკავშირება უიმედო საქმე
იყო, რადგან პოლიტიკას ქმნიდა ცარიზმი, რომელსაც ესათუ⁴ ის
შოხელე მეტნაკლები თავდადებით და ენერგიით ატარებდა.

იანოვსკის კავკასიაში გამომგზავრების შესახებ გაზ. „დროება“
ბეჭდავს თავის პეტერბურღელი კორესპონდენტის წერილს:

„..... ვერ წარმოიდგენთ რა თანაგრძნობით აცილებდნენ ამ
კაცს (იანოვსკის) და როგორ სწუხდნენ მის განშორებას — წერს

¹ იხ. ც. არქ. ფ. 107. სერია, ვ. საქ. №3496.

² კ. პ. იანოვსკი—ოფიცრის შვილი; 1843 წელს კიევის უნივერსიტეტის
მათემატიკური ფაკულტეტი დაასრულა და ქ. როენოს გიმნაზიის მასწავლებ-
ლად იქნა დანიშნული; 1851 წელს ქ. კიშინოვის გიმნაზიაში გადაიყვანეს;
1863 წ. ბესარაბიის ოლქის სახ. სასწ. დირექტორად დანიშნეს; 1871 წელს
პეტერბურღის სასწავლო ოლქის მზრუნველის ამხანაგად იქნა გადაყვანილი.
დაჯილდოვებული იყო მრავალგვარი ჩინებითა და ორდენებით. ოლქის მზრუნ-
ველობას თავი დაანება 1899 წელს; გარდაიცვალა 1902 წელს.

³ იხ. „Обзор“ 1878 წ. № 216.

კორესპონდენტი; როცა პოეზი დამიძრა, ერთმა წარმოსთქვა: „ნეტარება იმათ, საითაც შენ“მიდიხარო“. ამ ამბავმა გამახარა; ერთ-ერთმა გამცილებელმა მკითხა — რა გიხარიათო“. აუხსენი, რომ მე კავკასიიდან ვარ და იქ მოუთმენლად მივლიან მაგას, რომ ეგები ჩვენი სასწავლებლის მასწავლებლის კაობი გამოამშრალოს, ბალახბუალხიდან გასწმინდოს და კარგ ნაყოფიერ მოსავლიან ადგილად აქციოს, რომ არცერთი ჩვენი ნორჩი ხეხილი არ ჩაღპეს, ან უკუღმართი არ აიზარდოს და კარგ ნაყოფს აძლევდეს ჩვენს ქვეყანას მეთქი“. — მაშ მოგილოცავთ მაგ კაცის წამოსვლას. შემძლიან მეც და ჩემმა ამხანაგებმაც დაგარწმუნოთ, რომ თქვენი იმედი აუცილებლად აგისრულდებათ.

არ ვიცი რამდენი სიმართლე მაქვს, რომ ასე მიხარიათ და თქვენც გახარებთ, ჩემო მკითხველნო, მაგრამ, მგონი არ ვცდებოდე ამ ჩემს სიხარულში. თუმცა თერგს რომ ჩამოუვლის აქაური ანგელოზიც ძნელად რომ არ შეიცვალოს მაინც აზრი ჩვენ მხარისათვის...“¹. ასეთი იყო ცნობა პეტერბურლიდან იმ ადამიანის შესახებ, რომელიც მრავალი წლის განმავლობაში სათავეში ედგა სწავლა-აღზრდისა და განათლების საქმეს კავკასიაში.

დიდი ილიაც კი სწერდა იანოვსკის შესახებ: „განათლებას საზოგადოდ და ხალხის განათლებას კერძოდ კარგს მომავალს უქადის მიდრეკილება და მიმართულება მისი, ვინც ახლად დანიშნულ იქნა კავკასიის სამოსწავლო ოლქის მეთაურად და მზრუნველადო...“².

ცნობილი პუბლიცისტი და საზოგადო მოღვაწე, გაზ. „დროების“ რედაქტორი სერგეი მესხი მოწინავეს უძღვნის იანოვსკის, დიდი ტემპერამენტით დაწერილს და იმედებით აღსავსეს:

აქ კი (საქართველოში) დღემდინ მუდამ და ყველგან ირღვეოდა პედაგოგიის უპირველესი ქეშმარიტება, რომ ყმაწვილმა თავის სამშობლო ენაზე, გასაგებ ენაზე უნდა მიიღოს პირველდაწყებითი სწავლაო. სხვა, გარეშე მოსაზრებებმა, სრულებით არა პედაგოგიურ მიზეზებმა და გარემოებამ დაავიწყებინა, გაათელვინა ფეხქვეშ ჩვენს პედაგოგებს ეს პედაგოგიური ქეშმარიტება — წერს ს. მესხი, — თქვენგან მოველით ესლა ამ ქეშმარიტების აღდგენას, თქვენგან მოველით იმის მკვიდრ საფუძველზე დამყარებას. თქვენგან მოვლის ქვეყანა გარეშე მიზეზთა და გარემოებათა

¹ იხ. „დროება“, 1878 წ., № 262.

² იხ. „ივერია“ 1879 წ. № 1, გვ. 152.

პიტოვებასა და ნამღვილს პედაგოგიურ გზაზედ დაყენებას ჩვენ ხალხის განათლებისას.

თქვენგან მოელის ეს მდიდარი, ეს ჩინებული ქვეყანა ხელმძღვანელობას იმ საქმეში, რომელიც ყველა ხალხისათვის წარმატების გზაზე დაყენებული საქმეა, რომლისთვისაც თითონ ეს ხალხი არაფერს არ ზოგავს.

...თქვენ დაინახავდით და დაინახავთ, რომ ჩვენი ხალხისათვის ნიჭი და გონება სხვებზე მომეტებული თუ არა, ნაკლები არ მიუცია ბუნებას, მაგრამ სწავლაში მაინც კიდევ არ არიან წარმატებულნი!

რატომ?

გაიცანით აქაური პედაგოგები, გაიცანით აქაური სწავლების წესი და პროგრამა და მაშინ მიხვდებით.

თქვენ დაინახავთ, რომ ძალიან ხშირად ჩვენებური ავაზაკები, კაცის მკვლელები და ქურდები არიან ისეთი პირები, რომელნიც გიმნაზიის მეორე და მესამე კლასიდან გამოსულან.

რატომ?

გაიცანით ჩვენი პედაგოგები და იმათი პროგრამა და მაშინ თქვენ თითონ მიხვდებით ამის მიზეზს.

ეს არის ჩვენი უკანასკნელი სიტყვა და სალაპი.

ჩვენი ნატვრაც ეს იყოს, რომ ნეტავი გამართლებულიყოს ყველაფერი ის, რაც თქვენზე კარგი მიუდგომლობა, საქმის ბეჭითობა და პედაგოგიურ საქმეში გამოცდილება გვეხმის“...¹.

ასე ფიქრობდა განათლების უწყების ახალი ხელმძღვანელის შესახებ ქართველი ინტელიგენციის მოწინავე ნაწილი მისი ჩვენში „მოღვაწეობის“ დასაწყისში, მაგრამ სცდებოდა, რადგან იანოვსკი ორთავიან იანუსს წარმოადგენდა; მას „ხახა მგლისა და კუდი მელასი ჰქონდა“, დასაწყისში კუდს აჩენდა, ხახას მალავდა. როგორც ილია წერდა შემდეგში, ივანოვსკის „ქმნულსა და თქმულს“ შორის დიდი ზღვარი იყო. განსაკუთრებით მოხიბლა მან ბდგილობრივი საზოგადოება იმით, რომ მხარი დაუჭირა კავკასიაში უმაღლესი სპეციალური სასწავლებლის დაარსებას და აგრეთვე აღმოსავლეთი ენების ფაკულტეტის გახსნას თბილისში².

იანოვსკის ორმაგობის დასადასტურებლად მოვიყვანთ ერთ

¹ იხ. „დროება“, 1878 წ., № 263.

² Отчет поп. Кав. уч. округа о состоянии учебных завед. за 1878 г. გვ. 168. იხ. აგრეთვე კრებული „სახალხო განათლებ ს ისტორია საქართველოში“ წიგნი I, გვ. 186.

მიგალითს. 1879 წლის 22 დეკემბერს კავკას. სასწავლო ოლქთან არსებული საბჭო ადგენს:

„ეთხოვოს სასწავლებელთა უფროსებს და დაწყებითი სკოლების დირექტორებს ყურადღება მიაქციონ იმას, რომ სასწავლებელთა მოსამზადებელი კლასებისა და დაწყებითი სკოლების მასწავლებლები ადგილობრივ ბავშვებთან მეცადინეობისას, რუსული სიტყვებისა და წინადადებათა ასახსნელად იყენებდნენ მოწაფეთა მშობლიურ ენას, რამდენადაც ეს საჭიროა, რომ ყოველივე შესასწავლი შეგნებულად და არა მექანიკურად ისწავლებოდეს. ამიტომ მზრუნველის საბჭო საჭიროდ სცნობს, რომ ასეთ კლასებსა და სკოლებში შეძლებისდაგვარად ისეთი პირები ინიშნებოდნენ მასწავლებლად, რომელნიც გაცნობილნი არიან ადგილობრივ მოსახლეობაში გაბატონებულ ენასო“¹.

მაგრამ ამავე 1879 წელს რომ ქუთაისის გიმნაზიის დირექტორმა სტოიანოვმა იანოვსკის ვრცელი, დასაბუთებული მოხსენება წარუდგინა სასწავლებლებში ქართული ენის საფუძვლიანი სწავლების შესახებ და აცნობა კიდევ, რომ მან უკვე დაავალა მოსამზადებელი და დაბალი კლასის მასწავლებლებს განსაზღვრულ ვადაში შეესწავლათ ქართული ენა. იანოვსკიმ მოხსენების არეებზე საწინააღმდეგო და ირონიით სავსე შენიშვნები გააკეთა², საიდანაც ერთად ერთი დასკვნის გამოტანა შეიძლება, რომ ის გადაკრით წინააღმდეგი იყო როგორც სამზრუნველო საბჭოს 22 დეკემბრის დადგენილებისა, ისე სტოიანოვის მოხსენებისა.

ხოლო შემდეგში, როდესაც იანოვსკის ნიღაბი კარგახნის ახილი ქონდა, ხონის სემინარიის პედაგოგიური საბჭოს შუამდგომლობაზე დაერთო ნება, რათა სემინარიის ყველა ეროვნების მოწაფეთათვის სავალდებულო გამხდარიყო ქართული ენის შესწავლა (რადგან ქართული ენის უცოდინარობა მათ ხელს უშლიდა სანიმუშო გაკვეთილების მიცემაში), — იანოვსკი უპასუხებდა, რომ ის ვერ გაიზიარებს საბჭოს მოსაზრებას, და რომ კავკასიაში ხშირია შემთხვევა, როდესაც მასწავლებელი არა უშეუფლოდ ამეცადინებს ბავშვებს, რომელთა ენა მან სრულიად არ იცის; ხონის სემინარიას კი ევალება შეიმუშავოს ზერხები, რომელიც უნდა გამოიყენოს მასწავლებელმა ასეთ შემთხვევაშიო“³.

¹ იხ. Филъборк и Чарнилуспенскій „Настоящая книга по народному образованию“. ტ. III, გვ., 2103.

² იხ. ც. არქ. ფ. 107, სერია ვ. საქ. № 246.

³ იხ. ც. არქ. ფ. 107, სერია ვ. საქ. № 3419, ფ. 1 — 4.

იანოვსკი თავისი ამოცანებისა და მიზნების განხორციელებას უნდა შესდგომოდა: მას უნდა გაეტარებია თვითმპყრობელობის პოლიტიკა საქართველოს სკოლებში და სწავლა-განათების დარგში, განედევნა ქართული ენა, გარუსების საშუალებით გადაეგვარებია ქართველი ახალგაზრდობა და ამით ჩაეცა ლახვარი ეროვნული კულტურისა და შემოქმედებისათვის ერთის მხრით, ხოლო მეორეს მხრით, გადაგვარებული თაობების სახით მიეცა ხელისუფლებისათვის გონებით დაკნინებული და სულით დამონებული მოხელე-ჩინოვნიკობა.

საბოლოო ანგარიშში იანოვსკისა და მეფის სხვა მოხელეების შეხედულებით სკოლა უნდა გამხდარიყო ადგილობრივი ერების გადაგვარებისა და მათი გარუსების მძლავრ იარაღად. ამას. რასაკვირველია, გრძნობდნენ და ანხორციელებდნენ იანოვსკის წინაპრებიც საქართველოში, მაგრამ იანოვსკის დამსახურება ცარიზმის წინაშე იმაში გამოიხატა, რომ მან სხვებზე მტკიცედ და სისტემატურად დაიწყო ჩვენში რუსიფიკატული პოლიტიკის გატარება.

იანოვსკის მტკიცედ სწამდა, რომ სკოლა უნდა იქნას რუსული ცივილიზაციის დამნერგავი განაპირა ქვეყნებში და ადგილობრივი ეროვნული კულტურის შემმუსვრელი.

1880 წლის 20 ოქტომბერს ის ცირკულარს უგზავნის თავის ხელქვეითებს, რომელშიც წერს:

„კავკასიაში რუსული სკოლების დაარსება და ადგილობრივ მკვიდრთა მოზიდვა მასში შესასვლელად უდაოდ ამ მხარეში რუსული ცივილიზაციის განმტკიცების უმთავრეს საშუალებად უნდა ჩაითვალოს...“

იმედო უნდა ვიქონიოთ, ეს ცივილიზაცია, რომელიც მიისწრაფვის შეიქრას ხალხში და ვითარდება რაციონალურად მოწყობილი ძაოლის საშუალებით, წინად აქ არსებულ ცივილიზაციებზე უფრო მტკიცე აღმოჩნდება. რომელთა შესაცვლელად ის აქ მოვიდა და რომელნიც დაიღუპნენ უმთავრესად გარემომცველ უვიც ტომებთან და ხალხებთან საბრძოლველად კულტურულ საშუალებათა უქონლობის გამო“¹.

ამრიგად, იანოვსკის განმარტებით კავკასიის ხალხები და ტომები უვიცი და უმეცარნი არიან, რომელთა შორის რუსულმა სკოლამ უნდა განამტკიცოს რუსული ცივილიზაცია, ე. ი. აღმოფხვრას ადგილობრივ ხალხთა ეროვნული სახე, გადააგვაროს ის, გაარუსოს;

¹ იხ. ც. არქ. ფ. 107, სერია ვ, № 300.

ამ ერების გადაგვარება ვერ შესძლეს წარსულში სხვა დამპყრობლებმა სათანადო კულტურულ საშუალებათა უქონლობის გამო. სკოლა კი, რომელსაც ფლობს ცარიზმი, იანოვსკის აზრით, მძლავრი იარაღია, რომელიც ამტკიცებს აქ რუსულ ცივილიზაციას.

ამავე დროს, იანოვსკის ცირკულარით, სკოლამ უნდა შეუწყოს ხელი რუსული ენის გავრცელებით იმპერიის ცალკეული ნაწილების გაერთიანებას და მეფისადმი ერთგულების გრძნობების განმტკიცებას ადგილობრივ მოსახლეობაში¹.

იანოვსკისა და მის თანამებრძოლთა ცდას დაენერგათ ჩვენში სკოლის საშუალებით „რუსული ცივილიზაცია“, ჩვენ ვუპასუხებთ ამხ. ლენინის სიტყვებით:

„თითოეულ თანამედროვე ერში არის ორი ერი... თითოეულ ნაციონალურ კულტურაში არის ორი ნაციონალური კულტურა—არის ველიკორუსული კულტურა პურიშკევიჩების, გუჩკოვების და სტრუვესი, მაგრამ არის აგრეთვე ველიკორუსული კულტურა, ჩერნიშევსკისა და პლენანოვის² სახელებით დახასიათებული...“².

იანოვსკი ცდილობდა დაენერგა საქართველოში და მთელ კავკასიაში პურიშკევიჩისა, გუჩკოვისა და სტრუვეს წინაპართა—პობედონოსცევის, კატკოვის, ვორონცოვისა და მსგავსთა „ველიკორუსული კულტურა“. ქართველი ხალხი იბრძოდა შეძლებისდაგვარად ასეთი „კულტურის“ წინააღმდეგ და მასთან ბრძოლაში იყენებდა რუსი ხალხის საუკეთესო წარმომადგენლების — პუშკინის, ჩერნიშევსკის, ნეკრასოვის, პლენანოვის, ლენინის და სხვათა ველიკორუსულ კულტურას.

მზრუნველი იანოვსკი პროგრამის განხორციელებას ცნობილი 1881 წლის სასწავლო გეგმით შეუდგა. ეს გეგმა დაუდო მან ქვაკუთხედად საქართველოს სკოლებიდან დედაენის განდევნასა და მის ნაცვლად დაწყებით სკოლებშიც კი—სწავლების რუსულ ენაზე შემოღებას. მაგრამ, როგორც გაქნილი პოლიტიკანი, ის შეეცადა თავის შეხედულებანი სახალხო მასწავლებელთა ყრილობის მიერ მიღებულ აზრად გაეტარებია და ამით თავისი ზრახვების განხორციელებისათვის ფართო დასაყრდენი მოეპოვებია.

1880 წლის აგვისტო-სექტემბერში შესდგა ქუთაისის გუბერნიის სახალხო მასწავლებელთა ყრილობა. პირველი ასეთი ყრილობა საქართველოში მოეწყო 1878 წელს თბილისის გუბერნიის სა-

¹ იხ. Цирк. поп. Кав. уч. окр. 1 თებერვ. 1891 წ. № 759.

² იხ. ლენინი, ტ. 17, გვ. 143.

ხალხო მასწავლებელთათვის. მასწავლებელთა ყრილობის მსჯელობის საგანი ფართო და მრავალგვარი იყო: სასწავლო გეგმები და პროგრამები, სწავლების ენა, სახელმძღვანელოების შერჩევა, გარჩევა. კრიტიკა, მეთოდური საკითხები, სწავლების ხანგრძლივობა და მრავალი სხვა, მაგრამ ამ ყრილობებს მხოლოდ სათათბირო ხასიათი ჰქონდა და მათი დადგენილებები მხოლოდ იმ შემთხვევაში შევიდოდა ძალაში, თუ სასწავლო ოლქის მზარუნველი მას დაამტკიცებდა. ქუთაისში 1880 წელს მოწვეული ყრილობა უკანასკნელი იყო, რადგან რეაქციის გაძლიერებასთან დაკავშირებით სამინისტრომ მასწავლებელთა ასეთი საგუბერნიო ყრილობები აკრძალა და აღარ განუახლებია 1899 წლამდის.

ქუთაისის გუბერნიის სახალხო მასწავლებელთა ყრილობა დიდ მნიშვნელოვან მოვლენად გადაიქცა არა მარტო პედაგოგიურ ასპარეზზე მომუშავეთათვის, არამედ მთელი მოწინავე ქართველ ინტელიგენციისათვის. მასწავლებელთა კრებებს ესწრებოდნენ და სჯანაში მხურვალე მონაწილეობას იღებდნენ ქართველი ინტელიგენციის საუკეთესო წარმომადგენლები (კირილე ლორთქიფანიძე, ალექსი ჭიჭინაძე, ანტონ ლორთქიფანიძე, იაკობ ფხაკაძე და სხვანი). რადგან, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, აქ სწყდებოდა სახალხორ სკოლის საკითხები და, მაშასადამე, ძირითადი ქართული კულტურული საკითხი.

სწორედ ამ ყრილობასთან დაკავშირებით წერდა გაზ. „დროება“: „... ბოროტი ენებია ამბობენ, ვითომ კავკასიის მხარის სწავლა-განათლების მოთავეს სურვილი იყოს, რომ ჩვენს სასოფლო სკოლაში სწავლა და საგნების გარდაცემა მეორე წლიდან დაიწყონ რუსულს ენაზედ. ჩვენ არ გვჯერა ამგვარი არა პედაგოგიური სურვილი ჩვენი სახალხო განათლების მთავრობისა; არ გვჯერა იმიტომ, რომ ამ სურვილის შესრულება იქნებოდა ყოველ პედაგოგიურ წესის დარღვევა, იქნებოდა ყმაწვილების გონების დამახინჩება და დაბრკოლება და არა წარმატება ხალხის განათლებისა. არ გვჯერა კიდევ იმიტომ, რომ, რამდენადაც ჩვენ ვიცით და გავგიგია ახლანდელი მოთავე ჩვენი განათლების საქმისა ბატ. იანოვსკი ისეთი კაცი არ არის, რომ სწავლა-განათლების საქმეში პოლიტიკურს ან რომელსამე სხვა მიზანს გამოეკიდოს, ხალხის განათლების საქმე შესწიროს ამ გარეშე მიზანს“...¹

ამ წერილის ავტორი ცდებოდა, უკეთ რომ ვთქვათ, თავს იტ-

¹ იხ. გაზ. „დროება“, 1880 წ. № 196.

ყუებდა, რადგან იანოვსკი სწორედ ისეთი კაცი იყო, რომელიც სწავლა-განათლების საქმეში პოლიტიკურ მიზანს მისდევდა, „ხალხის განათლების საქმეს სწირავდა გარეშე მიზანს“.

როგორც ზემოდ აღვნიშნე, იანოვსკი შეეცადა თავისი განზრახვა სახალხო სკოლებში რუსული ენისა და რუსულ ენაზე სწავლების შესახებ მასწავლებელთა ყრილობის რეზოლუციებში შეეპარებია და ამ მიზნით ქუთაისის მასწავლებელთა საგუბერნიო ყრილობაზე მიაღწინა გორის საოსტატო სემინარიის დირექტორი სემიონოვი, რომელიც ყრილობაზე თავგამოდებით იცავდა იმ აზრს, რომ რუსული ენა სკოლებში პირველი წლის მეორე ნახევრიდან უნდა იწყებოდეს. (ასეთი იყო სწორედ იანოვსკის შეხედულება, რომელიც მან 1881 წლის გეგმაში გაატარა). სემიონოვი ამტკიცებდა, რომ ქართულ ენაზე არ არის არც გეოგრაფიის, არც არითმეტიკის, არც ფიზიკისა და სხვა საგნების წიგნები და ტერმინები, რის გამო მათი ქართულ ენაზე სწავლება შეუძლებელია.

სემიონოვს სათანადო პასუხი გასცეს კირ. ლორთქიფანიძემ და სხვებმა. რუსული ენის სწავლების შესახებ მასწავლებლობამ ერთხმად მიიღო დადგენილება, რომ რუს. ენის ლექსიკური ნაწილი იწყებოდეს მეორე წლის მეორე ნახევრიდან; სემიონოვი თავისი წინადადებებით კენტად დარჩა და თავისი შეხედულებანი ოქმში შეატანინა (ალბად იანოვსკის წინაშე რომ თავი ემართლებინა)¹.

ქუთაისში მასწავლებელთა ყრილობაზე დამარცხებული იანოვსკი ახალ-სენაკის ახლად დაარსებულ სკოლას ეცა. „იანოვსკის დაუწყია სხვათა შორის რუსულად ლაპარაკი სკოლაში ახლად შემოსულ შეგირდებთან. ბავშვებს, რასაკვირველია, ვერ გაუგიათ ამისი ლაპარაკი, — რატომ არ იციან რუსული? — უკითხავს ბ. იანოვსკის სკოლის მასწავლებლის ბ. ლომინაძისათვის. — წელს სექტემბერში შემოვიდნენ ესენი სკოლაში. ჩერ ქართულს ვასწავლი და შემდეგ რუსული უნდა დავაწყებინოვო, უბასუხნია მასწავლებელს.“

ამ პასუხს ძალიან გაუჩავრებია ბ. იანოვსკი: როგორ თუ ქართულს ასწავლიო. მე შევნიშნე, რომ თქვენ, ქართველები, რალაც სხვა მიზანს მისდევთ და არა პედაგოგიასაო. თქვენ წინააღმდეგი ხართ რუსულისაო. ქუთაისის მასწავლებელთა კრების გარდაწყვეტილებას მე არასდროს არ დავამტკიცებ და სხვადასხვა...“ — იწერება ახალ-სენაკიდან კორესპონდენტი².

¹ იხ. გაზ. „დროება“, 1880 წ., №№ 208, 209.

² იხ. გაზ. „დროება“, 1880 წ., № 253.

იანოვსკი და ლომინაძე პრესის საშუალებით უარყოფდნენ საუბრის ასეთ შინაარსს, მაგრამ უშედეგოდ. თვით ლომინაძის წერილის ერთი ადგილი ამჟღავნებს ამას: „... ბატ. იანოვსკიმ მკითხა, თუ როგორ ვასწავლი ყმაწვილებს; მე უპასუხე, რადგან ჩემმა ყმაწვილებმა არ იციან ქართული ენა, ამისათვის ჭერ ვასწავლი მათ ქართულ ენას და მერე კი რუსულს დავაწყებინებმეთქი. ამაზე ბ. იანოვსკიმ სთქვა, რომ, ჩემის აზრით, რადგანაც მეგრელების დედაენა მეგრულია არისო, ამისათვის შეიძლებოდა მეგრულიდან პირდაპირ რუსულზე გადასულიყავიო...“¹

მორჩილმა მოხელემ ლომინაძის სახით, რომლის წერილი ჩინოვნიკური დამკვირებისა და მოხრილობის ნიმუშს წარმოადგენს, არა თუ ვერ შესძლო თავის მბრძანებლის რეაბილიტაცია, არამედ დათვური სამსახურიც გაუწია მას, გამოამჟღავნა რა იანოვსკის მორიგი ბოროტი ზრახვები ქართველობის მიმართ, — მეგრელების არა ქართველ ტომად აღიარებისა, საკითხი, რომლის საფუძველზე „მუშაობას“ ის მხოლოდ 1884 წლიდან შეუდგა.

იანოვსკის ეს ანტი-ქართული და ანტი-პედაგოგიური გამოსვლები ქუთაისის გუბერნიის სახალხო სკოლების მასწავლებელთა ყრილობაზე და ახალსენაყის სკოლაში, ქართველ საზოგადოებაში გასქდა ყუმბარის მსგავსად. ეს იყო იანოვსკის პირველი ნაბიჯი, როდესაც ის „მელას კუდს მალაედა და მგლის ხახას აბჩენდა“. ქართველ საზოგადოებაში და მისი ინტელიგენციის მოწინავე ნაწილში სასწავლო ოლქის მზრუნველის ამ ნაბიჯებმა დიდი აურზაური გამოიწვია. ს. მესხმა. დიმ. ყიფიანმა, რ. ერისთავმა აღშფოთებით სავსე წერილები დაბეჭდეს მაშინ ერთადერთ ქართულ გაზეთში — „დროებაში“.

რომ უფრო ნათელი გახდეს სურათი, თუ როგორ ეხმაურებოდა ქართველი მოაზროვნე საზოგადოება საქართველოში წარმოებულ გარუსების პოლიტიკას, და კერძოდ იანოვსკის ნაბიჯებს, საჭირო იქნება თვით ამ წერილებიდან მოვიყვანოთ აღშფოთებითა და გულისტიკივლით სავსე ზოგი ადგილი.

ბრძოლა სერგეი მესხის „დროებაში“ მოთავსებული მოწინავე წერილით დაიწყო — „ღია წერილი ბ. იანოვსკისადმი“.

„ჩვენ ალტაცებული ვიყავით სიხარულისაგან, როდესაც პირველად გაზეთებიდან შევიტყვეთ, რომ უმაღლესმა მთავრობამ ინება თქვენი წინამოადგილის ბ. ნევეროვის გამოცვლა და თქვენი

¹ იხ. „დროება“, 1880 წ., № 259.

დანიშვნა კავკასიაში სწავლა-განათლების საქმის გამგებლად... პოლიტიკოსმა დასძლია იმაში პედაგოგი, ნაციონალურ ვიწრო მიზნების დევნამ დააიწყო იმას ხალხის განათლების საქმე.

თქვენი დანიშვნა იმის ადგილზე გვიხაროდა იმიტომ, რომ პეტერბურლიდანვე კარგი ხმები ისმოდა თქვენს კეთილ-გონიერებაზედ, მიუდგომლობაზე და პედაგოგიის საქმის ერთგულებაზედ. გვწერდენ და გვეუბნებოდენ, რომ თქვენ მხოლოდ ხალხის განათლება, ახალგაზრდობის გონების გახსნა გექნებათ მხედველობაში, რომ თქვენ არ გაარჩევთ რუსს, ქართველს, სომეხს, თათარს თუ ყიზილბაშს... გვეუბნებოდენ და გვარწმუნებდენ, რომ თქვენ პოლიტიკასა და პედაგოგიას ერთმანეთში არ არევიდით და სხვა. აი, ეს გვახარებდა ჩვენ.

და მართლაც, პირველი ნაბიჯები თქვენი მოქმედებისა ჩვენში თითქო გვაიმედოვნებდენ, რომ, რასაც ამბობდენ თქვენზე მართალი იყო, რომ ნამდვილს პედაგოგიურს მიზანს მისდევდით და სხვას არაფერს...

მაგრამ ჩვენდა სამწუხაროდ, ამ უკანასკნელს დროს როგორღაც სხვა ხმები გვესმის და სხვა ნაყოფს ვხედავთ თქვენის მოქმედებისას...

მაგალითები ბევრია. მოვიყვანთ მხოლოდ ორს: როდესაც ამ ენკენისთვეში ქუთაისის გუბერნიის სასოფლო სკოლების მასწავლებელთა კრება იყო, ამ სკოლების დირექტორს ოფიციალური ქალაქი მისწერეთ, რომელშიც ეუბნებოდით იმას, ეცადეთ, მასწავლებელთა კრებამ გადაწყვიტოსო, რომ რუსული ენის შესწავლა სასოფლო სკოლებში პირველს წლიდანვე დაიწყონ შეგირდებმაო. ჩვენ ნამდვილად ვიცით, რომ აზრი, რომელსაც გორის საოსტატო სემინარიის დირექტორი ბ. სემიონოვი იცავდა ასე უბედურად და უნაყოფოდ ქუთაისის მასწავლებელთა კრებაზე, რომ სოფლის სკოლებში პირველ წლიდანვე უნდა დაიწყონ ქართველ ბავშვებმა რუსული სიტყვების გაზეპირებაო, — ჩვენ ვიცით, ვამბობთ, რომ ეს აზრი თქვენი აზრი იყო და არა საკუთრივ ბ. სემიონოვისა.

და საკმაოდ ცხადად დავამტკიცეთ ჩვენ, თუ ამას კიდევ ჩვენგან დამტკიცება ეპირვებოდა, რომ ეს აზრი არის დარღვევა და უარყოფა პედაგოგიის უპირველეს მოთხოვნილებებისა... (წერტილებში ცენზორისაა ტ. ხ.)

მეორე ფაქტი კიდევ უფრო ცხადად გვიმტკიცებს, საუბედუროდ, ამას:

„დროების“ წინანდელ (253) ნომერში მოყვანილი იყო თქვენი სიტყვა ახალსენაკის სკოლის მასწავლებლებისადმი. მოყვანილი იყო, თუ როგორ გაუჭავრდით თქვენ ამ მასწავლებელს იმისათვის, რომ რატომ წელს ენკენისთვეში შემოსულ ბავშვებს რუსულად არ ასწავლით. არამედ ქართულადაო. „მე შევნიშნეო, ბრძანეთ თქვენ, რომ თქვენ, ქართველები, რაღაც სხვა მიზანს მისდევთ და არა პედაგოგიასო. თქვენ წინააღმდეგი ხართ რუსულისაო. ქუთაისის მასწავლებელთა კრების გარდაწყვეტილებას მე არასდროს არ დაეამტკიცებო“ და სხვა და სხვა.

არ ვიცი რა არის თქვენი აზრი და მიზანი, მაგრამ ჩვენ კი შემდეგი უნდა მოგახსენოთ: ორი ათასი წელიწადია, რაც ჩვენი ხალხი ისტორიულის ცხოვრებით ცხოვრობს, ორი ათასი წელიწადია, რაც თითქმის დაუწყნარებლად, მოუსვენრად იბრძვის თავის დედამიწის, სარწმუნეობისა, ენისა და ერობის დასაცველად. თითო მტკაველი თავის სამშობლო მიწისა, ყოველი მცნება ქრისტეს სწავლისა, ყოველი ლექსი თავის სამშობლო ენისა ათას, ათი ათას თავის საუკეთესო შვილად უღირს. ამ ორი ათასი წლის განმავლობაში საქართველოს ხალხს ერთს ხელში მიწის სამუშაო იარაღი ეჭირა და მეორე ხელში შინაგან და გარეგან მტრის მოსაგერიებელი იარაღი. მუდამ დღე, მუდამ წამს ქართველის კაცის ფიქრი იმაზე იყო, რომ ვინმე იმის ქვეყანას, იმის რაჯულს, ენასა და ერობას არ შეჰხებოდა.

თქვენ თუ არ გესმით, ჩვენს უმაღლეს მთავრობას კარგად ესმის ამ ყველა ხალხისათვის ძვირფას საუნჯის მნიშვნელობა. ჩვენი უმაღლესი მთავრობა არასდროს არ ცდილა, რომ თავის ქვეშევრდომ ხალხისათვის მოესპო სამშობლო ენა, სარწმუნოება და ერობა. უმაღლეს მთავრობას კარგად ესმის, რომ პოლშელს პოლშური ენა, ქართველს ქართული, სომეხს სომხური. თათარს თათრული არასოდეს არ დაუშლის რუსის ერთგულ ქვეშევრდომობას, სწავლა-განათლების გზაზედ სვლას და მშვიდობიანად ცხოვრებას.

და თქვენ გნებავთ ახლა, რომ სოფლის სკოლების საშუალებით უეცრად მოსპოთ ხალხის ენა და უცხო ენაზე აგვალაპარაკოთ? და თქვენ გნებავთ, რომ ერთის თვალის დახამხამებაში ხალხმა დაივიწყოს ის, რაც ორი ათასი წლის განმავლობაში სისხლის ღვრითა და ტანჯვა-წვალებით შეუძენია და ძვირფას საუნჯედ გარდმოუცია თავის შთამომავლობისათვის?

და თქვენ გნებავთ, რომ ამ გვარ ხალხმა, ერთის სიტყვით, მიატოვოს თავის გვარტომობა?..

თქვენ უთხარით ახალსენაკის სკოლის მასწავლებელს: „თქვენ. ქართველებს, რაღაც სხვა მიზანი გაქვთ და არა პედაგოგიურიო. თქვენ წინააღმდეგი ხართ რუსულისაო“.

არავის არ აქვს უფლება ამისთანა სიტყვებით მიჰმართოს ქართველ ხალხს. არავის არავითარი საფუძველი არა აქვს, რომ ამისთანა სიტყვები სთქვას ქართველებზე.

ოთხმოცი წელიწადია, რაც რუსეთმა თავის მთავრელობის ქვეშ მიიღო საქართველო და აბა ერთი მაგალითი მაჩვენეთ, რომელიც თქვენს სიტყვებს ამართლებდეს. ერთი მაგალითი მიჩვენეთ, რომ ქართველ ხალხს რაშიმე მთავრობის ურჩობა, წინააღმდეგობა გამოეჩინოს. ჩვენ კი შეგვიძლია ათასი მაგალითი წარმოგიდგინოთ, რომელიც ყველას დაარწმუნებს, რომ ქართველი ერი ყოველთვის მორჩილი და ერთგული ყოფილა მთავრობისა, რომ მთავრობისათვის იმას თავისი უკანასკნელი სისხლი და შეძლება არ დაუზოგავს.

და თუ სადმე ოდესმე ჩვენში აღმოჩენილა უკმაყოფილება, ეს უკმაყოფილება წარმოდგარა ისეთი პირების, ისეთი ჩინოვნიკების წყალობით, რომელნიც მართველობისათვისაც მავნებელი ყოფილან და ხალხისათვისაც დამღუპავნი.

ქართველების სურვილები იგივეა, რაც ყველა ხალხისა: დაცვან თავისი სამშობლო ენა, მამული, სჯული და სარწმუნოება. ეს სურვილი, მგონია, კანონიერია და ყოველი მართველობა ეხმარება თავის ხალხს ამაში.

თქვენი სურვილია კი, რომ ქართველებს ქართული დაავიწყოთ, რომ პირველდაწყებით სკოლებში შესვლის უმაღლვე ყმაწვილებმა უცხო ენაზე სწავლა დაიწყონ; ეს სურვილი წინააღმდეგია როგორც სახელმწიფო ინტერესისა, აგრეთვე, რასაკვირველია, ნამდვილად პოლიტიკა აურეველის პედაგოგიურ კეშმარტებისა.

ეს გვინდოდა გვეთქვა თქვენთვის, ბ. იანოვსკი. ვათავებთ სურვილით, რომ შემდეგში უსაფუძვლოთ ცილისწამება ქართველ ხალხზე აღარ გაგვეგონოს და რომ თქვენ თქვენს გზას არასოდეს არ გარდაცილებულიყოთ“. (ხაზი ჩემია, ტ. ხ.)¹

რასაკვირველია, ამ წერილში ბევრი ისეთი აზრია, რომლის გაზიარება შეუძლებელია; ს. მესხი, დიმიტრი ყიფიანის მსგავსად ფიქრობს (ან უნდა იფიქროს), რომ ყოველი უბედურება რაც ქართველ ხალხს. თავს ატყდება, ადგლზბრივი რუს მოხელეების ბრა-

¹ იხ. „დროება“, 1880 წ. № 254.

ლია, და არა ცენტრალური ხელისუფლების, ცარიზმისა და სის-ტემის.

„ჩვენი უმაღლესი მთავრობა არასოდეს არ ცდილა, რომ თავის ქვეშევრდომ ხალხისათვის მოესპო სამშობლო ენა, სარწმუნეობა და ერობა...“ სწორედ რომ უმაღლესი მთავრობა იყო, რომ წინა და მომდევნო წლებში სასტიკ დევნას აწარმოებდა პოლონელ, ფინურ და სხვა ხალხთა ენისა და ერვნული კულტურის შესამუსრავად.

არც ის არის მართალი, თითქოს ოთხმოცი წლის განმავლობაში ქართველებს „რასშიმე მთავრობის ურჩობა, წინააღმდეგობა გამოეჩინოს“.

იმ მრავალ აჯანყებას რომ თავი დავანებოთ, რომელსაც მე-19 საუკუნის პირველი ნახევრის მანძილზე აწყობდა ქართველი ხალხი ცარიზმისა და მის მიერ განმტკიცებული ბატონყმური ურთიერთობის წინააღმდეგ, ს. მესხს კარგად ახსოვდა ალბად, ასე ვთქვათ, სწორედ წინააღმდეგ (1878 წ.) ქიზიყის გლეხობის მიერ მოწყობილი აჯანყება, რომელიც გამოწვეული იყო ბატონყმური წყობილების ნაშთებით და მთავრობის პილიტიკით გლეხობის მიმართ¹.

მიუხედავად ამისა, ს. მესხის „ლია წერილი ბ. იანოვსკისადმი“ მეტად მნიშვნელოვანი დოკუმენტია ქართველი საზოგადოებრივი აზროვნებისა და პუბლიცისტის ისტორიაში; ასეთი მეტადმოლი ტონითა და კილოთი კავკასიის უმაღლესი მთავრობის ან მისი რომელიმე წევრის წინააღმდეგ პრესაში მანამდის არავინ გამოსულა.

ს. მესხის წერილს მოჰყვა შემდეგ დიმი. ყიფიანის გამოსვლა იანოვსკის წინააღმდეგ:

„... დღეს რომ წავიკითხე (ს. მ. ლია წერილი ბ. იანოვსკისადმი), ჯერ იქამდის აღმიშფოთდა გული, რომ ზეზე წამოვხტი და „როგორ თუ“ მეთქი დავიძახე, წერს დ. ყიფიანი, მაგრამ როგორც მოხუცებულსა და მრავალგვარად ნაცოდვილევს კაცს შექშევნის, მაშინვე დავიმშვიდე გული და საქმეს დავუფიქრდი... როგორც სამათემათიკო კეშმარტება, ისეთი არის ეს კეშმარტებაცა, რომ საქართველოს ხალხზე უფრო ერთგული ტახტისა მთელ რუსეთს სხვა ხალხი არ ასხია. თქვენ თუ არ იცით ესა, ჩვენმა სათაყვანებელმა ერთმთავრობამ კარგად უწყის და მისმა უზენაესმა მმართველობამაც კარგად იცის.

ასე ვართ ქართველები და ასე ვიქნებით, მანამდისინ ჩვენი

¹ იხ. გ. ხაკაპურიძე—„გლეხთა მოძრაობა საქართველოში“. გვ. 144—155.

ხალხოსნობა დაცული გვექნება; და ხალხოსნობა ხომ გამქრალია, სადაც იმისი ენა აღარ არის.

არა, ბატონებო, თუ „ღია წერილის“ აზრი არ დაირღვა... ბ. იანოვსკის ათას წილად უჯობს ისევ ამ აზრის შემუსვრა მოახერხოს... თუ ეს აზრი არ შეიმუსრა, ბ. იანოვსკი შემცდარი კი არა, შემცოდავი იქნება ორგვარად:

ჯერ რუსეთის წინაშე, რომ ერთი უერთგულესთაგანი ხალხის გაორგულება განუზრახავს, და მერე მეცნიერების წინაშე, რომ პედაგოგიას ურღვევს დიდი მეცადინეობით შემუშავებულს კანონსა, რომელიცა ბრძანებს „წულს ყრმას (ე. ი. ყმაწვილს) ჯერ საშინაო ენას ასწავლიდეთ და მერე საქვეყნოსა“-ო.

„ჩინგისხანმა, ლანგთემურმა, შაჰაბაზმა, ნადირშამ ვერ შემუსრეს ჩვენი ხალხოსნობა და ახლა თქვენ გინდათ შემუსროთ?!“ — მიმართავს დ. ყიფიანი იანოვსკის, აღარებს რა მის აგრესიულ პოლიტიკას ჩამოთვლილ დამპყრობელებისას¹.

ასეთი ანალოგია არ იქნებოდა უცხო იანოვსკისათვისაც. როდესაც ის, როგორც ზემოდ აღვნიშნეთ, სათანადო კულტურულ საშუალებათა (სკოლების უქონლობის გამო) ძველად აქ არსებული ცივილიზაციების დაცემზე ლაპარაკობდა.

ამ წერილით დაიწყო დ. ყიფიანმა ბრძოლა იმ გამართლებელი და კოლონიალური პოლიტიკის წინააღმდეგ, რომელსაც კავკასიის უმაღლესი ხელისუფლება დუნდუკოვ-კარსაკოვის, იანოვსკის და ექსანორსის პაეღეს სახით აწარმოებდა საქართველოში. ეს ბრძოლა დ. ყიფიანს არა თუ არ შეუწყვეტია, არამედ კიდევ უფრო განავითარა, სწამ თვით არ გახდა ამისი მსხვერპლი².

1880 წლის 12 დეკემბერს შესდგა კავკასიის სასწავლო ოლქთან არსებული სამზრუნველო კომიტეტის სხდომა. სხდომის დღის წესრიგში ორი საკითხი იდგა:

1. რა ასაკის ბავშვებს შეუძლიათ სკოლაში შესვლა.

2. რუსული ენის მდგომარეობა იმ სკოლებში, სადაც ბავშვთა უმრავლესობა არა რუსული ეროვნებისაა.

პირველი საკითხის შესახებ სხდომამ უარყო ქუთ. გუბ. სახალხო სკოლების მასწავლებელთა ყრილობის დადგენილება დაწყებით სკოლებში მხოლოდ 7 — 12 წლის ასაკის ბავშვთა მიღების

¹ იხ. „დროება“, 1880 წ. № 262.

² დაწერილებით ამ საკითხის შესახებ იხ. ს. ხუნდაძის მონოგრაფია — „დამიტრი ყიფიანი“, თავი „80-იანი წლები და დ. ყიფიანი“.

შესახებ და დაადგინა, რომ არავითარი შეზღუდვა არ იქნეს ასაკის მხრით სკოლაში შემსვლელ ბავშვთათვის.

მეორე საკითხის შესახებ თავმჯდომარე იანოვსკიმ საბჭოს მოახსენა, რომ ქუთაისის გუბერნიის მასწავლებელთა ყრილობის დადგენილება, — რუსული ენა ქართულ სკოლებში ისწავლებოდეს როგორც საგანი და ისიც მესამე წლიდან, უდრის ამ საგნის გამოკრისთვის გუბერნიის დაწყებითი სკოლებიდან.

იანოვსკის აზრით ასეთი დადგენილება ეწინააღმდეგება არსებულ კანონებს: 1) 1867 წლის 15 მაისის — „О преобразовании учебной части на Кавказе“, 2) 1858 წ. 19 თებერვლს — „Об обязательности преподавания русского языка во всех школах Империи“ და 3) 1873 წ. 22 ნოემბრის — „Об устройстве учебной части на Кавказе и за Кавказом“.

გარდა კანონის გვერდის ავლისა, მზრუნველს იანოვსკის მოჰყავს ქუთაისის გუბერნიის მასწავლებელთა ყრილობის დადგენილების საწინააღმდეგოდ შემდეგი მოსაზრებანი:

1. სოფლის სკოლაში სწავლობენ აზნაურთა და თავადთა შვილებიც, რომელთაც სოფლის სკოლის დასრულების შემდეგ სწავლის გაგრძელება სურთ ქალაქის სასწავლებლებში, სადაც შემსვლელებს მოეთხოვებათ რუსულად თავისუფალი კითხვა, წერა და დაუბრკოლებლად წაკითხული სტატიების მოყოლა, რაც მათ მიერ შესწავლილი უნდა იქნას სოფლის სკოლაში.

2. სოფლის საზოგადოებანი იმიტომ იღებენ სახსრებს სკოლებისათვის, რომ გარდა დედაენისა ბავშვები ისწავლიან რუსულ ენასაც, რომლის შესწავლას მშობლები სასარგებლოდ სთვლიან პრაქტიკული თვალსაზრისით.

და 3. რუსული ენის შესწავლა მშობლიურთან ხელს უწყობს ბავშვის განვითარებას.

ამიტომ, იანოვსკის აზრით, რუსული ენის შესწავლა უნდა იწყებოდეს არა მესამე წლიდან, არამედ პირველი წლის მეორე ნახევრიდან და დაკავშირებული უნდა იყოს მშობლიური ენის სწავლებასთან. პირველი წლის დასასრულს ბავშვებმა უნდა იცოდნენ რუსული სიტყვები და გამოთქმები განსაზღვრული რაოდენობით. ოქმში ნათქვამია:

„პირველ განყოფილებაში სწავლება საზოგადოთ სწარმოებს ეშობლიურ ენაზე; რუსულ ენას ბავშვები მხოლოდ პრაქტიკულად ეცნობიან, ზეპირად, მათ მისაჩვევად რუსული ენისა, სიტყვებისა

და წინადადების სწორ გამოთქმისათვის, აგრეთვე შემდეგ განყოფილებაში რუსული ენის შესასწავლი მასალის შესამზადებლად.

მეორე განყოფილებაში თუმცა მშობლიური ენა სკარბობს სწავლებაში, მაგრამ ნაწილობრივ ის რუსულზედაც სწარმოებს.

მესამე განყოფილებაში სწავლება უპირატესად რუსულ ენაზე უნდა მიმდინარეობდეს, ყოველივე ამ ენაზე შესწავლილის მშობლიურ ენაზე თარგმნით“.

ეს დადგენილება სახელწოდებით: „Об учебном плане на чальной школы в среде туземного населения по постановке в ней русского языка“ 1881 წლის 13 იანვარს დამტკიცებული იქნა მეფის მოადგილის, დიდი მთავრის მიხეილ რომანოვის მიერ, წარწერიო:

„სავსებით იწონებს ამ გეგმას, როგორც მტკიცედ შეფარდებულს საღ პედაგოგიურ მოთხოვნილებებთან და იმ საფუძვლებთან, რომელნიც კავკასიის მკვიდრთა სკოლების შესახებ დადგენილი არიან მისი უმაღლესობის ნამესტნიკის უმაღლესად მოწონებული მოსაზრებებით“.

მეტად საყურადღებო რეზოლუციაა ქართველ თავადაზნაურული ინტელიგენციის იმ ჯგუფისათვის (დ. ყიფიანი), რომელიც მიხეილ რომანოვს სთვლიდა ქართველი ხალხის მფარველად და მოამაგედ-აღნიშნული გეგმა დაიბეჭდა და გაეგზავნა სახალხო სკოლების დირექტორებს შესასრულებლად მთელს ამიერკავკასიაში.¹

სანამ სამზრუნველო საბჭოს მიერ მიღებული ზემო მოყვანილი სასწავლო გეგმა დამტკიცდებოდა და გამოქვეყნდებოდა, იანოვსკიმ 1880 წლის გაზ. „კავკაზში“ № 348 ვრცელი წერილი მოათავსა ს. მესხის „ლია წერილის“ საპასუხოდ. ამ წერილის პირველ ნახევარში იანოვსკი უარყოფდა ს. მესხის მიერ მის წინააღმდეგ წაყენებულ ბრალდებას; უარყოფდა უსაფუძვლოდ, რადგან მან სემიონოვი, რა თქმა უნდა, იმიტომ მიავლინა ქუთაისის გუბერნიის მასწავლებელთა ყრილობაზე, რომ ის იანოვსკის შეხედულებას იცავდა პირველდაწყებით სკოლებში რუსული ენის სწავლების შესახებ. ხოლო „დროება“ რომ იანოვსკის ბრალს სდებდა სენაკში მისი განცხადების შესახებ, — ქუთაისის მასწავლებელთა დადგენილებას არასოდეს არ დაემტკიცებო, — განა ეს არ გამართლდა 12 დეკემბერს მისი თავმჯდომარეობით სამზრუნველო საბჭოს მიერ მიღებული დადგენილებით?!

¹ ფ. ც. არქ., ფ. 107, სერია ვ, საქ. № 298.

თავისი ვრცელი წერილის მეორე ნახევარში იანოვსკი საბჭოს მიერ მიღებულს, მაგრამ ჯერ გამოუქვეყნებელ სასწავლო გეგმის დებულებას ანვითარებს, მაგრამ ისე კი, რომ ვერ შესძლო თავისი ცბიერი და ორმაგი ბუნების შენიღბვა, რაც არ დარჩა შეუმჩნეველი ი. ჭავჭავაძეს.

იხილავს რა ილია ჭავჭავაძე „ივერიის“ 1881 წლის მარტის „შინაურ მიმოხილვაში“ იანოვსკის გეგმას, აღნიშნავს:

„... საეროს სკოლის მესამე განყოფილებაში სწავლება უფრო უმეტესად რუსულ ენაზე უნდა მიდიოდესო. ეს უბრძანებია ბ. იანოვსკის 12 დეკემბერს „Попечительский совет“-ს, რასაკვირველია, მიუღია და 22 დეკემბერს თითონ ბ. იანოვსკის წარუდგენია და მთავრობისაგან დამტკიცებულა. იგივე ბ. იანოვსკი 28 დეკემბერს გაზ. „კავკასში“ № 348 ამბობს: „ყოველს კეთილად განწყობილს პირველდაწყებითს სკოლაში სწავლება უნდა მიდიოდეს უფრო უმეტესად დედა-ენაზედაო“.

ამას ამბობს საზოგადოდ და მესამე განყოფილების შესახებ არა სცვლის ამ თქმულსა, მხოლოდ უმატებს, რომ რუსულად წაკითხული სტატიები დედანეაზედაც უნდა ითარგმნებოდეს ამ განყოფილებაშიო, და საგნები და სტატიები, შესწავლილი დედაენაზედაო — რუსულადაც უნდა ითქვასო. აქედამ ის გამოდის, რომ 12 და 22 დეკემბერს უპირატესობა საერო სკოლის სწავლებაში, მესამე განყოფილებაში მაინც, რუსულ ენას დარჩენია და 28 დეკემბერს კი — დედა-ენასა. რომელი ერთი ვიწამოთ? რასაკვირველია, 12 და 22 დეკემბერის განჩინება, რადგანაც იგი თქმულიც არის და უკვე ქმნულიცა; და 28-ს დეკემბერისა კი — მარტო თქმულია და „კავკას“-ის № 348-ში დარჩება სახსოვრად იმისა, რომ ზოგჯერ ქმნა ერთია და თქმა მეორე“. მეტ ნათელსაყოფად იანოვსკის მიერ 12 და 22 დეკემბერს ქმნულისა და 28 დეკემბერს თქმულისა, ილიას მოჰყავს სვეტებად ამონაწერი რუსულ ენაზედვე და ასე ათავეებს თავის წერილს „ასე, ჩემო მანასეო, ხან ისე და ხან ასეო“².

იანოვსკის, ისე როგორც ყველა ფლიდსა და გაიძვერა მოხელეს, თავი მოაქვს ამ წერილში ქართველი ერის მეგობრად და ქართველ ახალგაზრდობის მოამაგედ... „მე მაქვს მიზნად სიკეთე ყმაწვილებისა და იმ საზოგადოებისა, რომლის სამსახურისათვისაც მე ვარ მოწოდებული. მე მივსდევ იმას, რომ სამშობლო ენას სამართლიანად ეპიროს ისეთი ალაგი, როგორიც საქირთა ყმაწვილების

* იხ. ილ. ჭავჭავაძე, „პედაგოგიური თხზულებანი“. გვ. 231—233.

გონივრულად აღზრდისათვის“. სწორედ ამ „სიკეთისათვის“ ხდის იანოვსკი თავისი გეგმით მეორე და მესამე კლასის მოწაფეთათვის, რომელნიც ჯერ კიდევ სამშობლო ენის წერა-კითხვაშიც არ არიან საკმაოდ გაწაფულნი, სავალდებულოდ ყველა საგნების რუსულ ენაზე შესწავლას!

მე არასოდეს არ მქონია ბოროტგანზრახულობა არც ქართულ ენაზედ და არც იმათ ხალხოსნობაზედ, პირიქით, მე სრულიად თანაუგრძნობ ამ ენის საუკეთესო შესწავლას და მის გონივრულად წარმატებას.“¹ თუ რამდენად თანაუგრძნობდა იანოვსკი „ქართულ ენის შესწავლას და მის გონივრულად წარმატებას“, ამისი ზოგი მაგალითი ზემოდ ვნახეთ, ხოლო უფრო მეტს ქვემოთ შევხვდებით.

უნდა აღინიშნოს, რომ იმ მრავალრიცხოვან გამოსვლაში, რომელიც იანოვსკის წერილისა და გეგმის წინააღმდეგ იყო მიმართული, მხოლოდ ილიამ შესძლო ღირსეული, დასაბუთებული პასუხის გაცემა. სხვა მოკამათეთა არგუმენტები იანოვსკის წინააღმდეგ მიმართული პოლიტიკური და ისტორიული კატეგორიის იყო, რომელსაც დიდ ანგარიშს არც მანამდის და არც მაშინ არავინ, მით უმეტეს ცარიზმის აგენტები, არ უწევდა. „ქართველი ხალხის მრავალსაუკუნიანი კულტურა“. „ქართველი ხალხის ერთგულება ტახტისადმი“, „სამშობლოს და ქართული ენის სიყვარული არ ეწინააღმდეგება რუსეთის ინტერესებს“ — ასეთი იყო არგუმენტები დ. ყიფიანისა, ს. მესხის და სხვათა.

ილია ქვეყანაში კი (და შემდეგ ი. გოგებაშვილი) საკითხს ქართული ენის სწავლების შესახებ წმინდა პედაგოგიური თვალსაზრისით უდგება.

იანოვსკის მიერ „კავკაზში“ დაბეჭდილი წერილის საპასუხოდ ილიამ „დროებაში“² ვრცელი წერილი მოათავსა, რომელშიც მან გამოამჟღავნა ღრმა ცოდნა პედაგოგიკის კლასიკოსებისა და პედაგოგიური საკითხებისა. ჩვენ მიზანს არ შეადგენს ამ წერილის განხილვა, ვიტყვი მხოლოდ, რომ ილიამ მეკეთრი ანალიზის შედეგად გაანადგურა იანოვსკის მოსაზრებანი და დაამტკიცა: 1. რომ დაწყებითი სკოლა გლეხობის ინტერესებს უნდა ემსახურებოდეს, 2. რომ მას შეუძლებელია მიზნად ბავშვის ზედა საფეხურებისათვის მომზადება დავავალოთ, 3) რომ დაწყებითი სკოლა საკუთრივ ბავ-

¹ იხ. გაზ. „დროება“, 1881 წ. № 10—11.

² იხ. „დროება“, 1881 წ., № 33.

შვის დედანისა და მისი გარემოს სკოლაა. 4) რომ ერთკლასიან (სამი წლის კურსით) საერო სკოლას შეუძლებელია დაეკისროთ რუსული ენის შესწავლა, 5) რომ „იგი (რუსული ენა) ღონეა, არამც თუ როგორც მეტის ცოდნა, არამედ როგორც სახსარი საცნოვრებლად ბრძოლისათვის; იგი ფარხმალია დღეს ჩვენთვის ყველაფერში და ყველგან, რაკი შინიდან გარედ ფეხს გამოვდგამთ“ და 6) რომ ამისათვის (რუსული ენის შესასწავლად) „არამც თუ სამყოფია ის სამის წლის კურსი საერო სკოლისა, არამედ არა ნაკლებ ექვსის წლისა“¹.

ქართველი მოწინავე ინტელიგენციის ბრძოლა 1881 წლის გეგმის წინააღმდეგ ამა თუ იმ სახით შემდეგშიც გრძელდებოდა, მაგრამ რეალურად არაფერი გამოდიოდა, რადგან იანოვსკი და მისი კამპანია თავის საქმეებს აკეთებდნენ და ქართველი ინტელიგენციის გოდება უდაბნოში მლაღადებლის ხმად რჩებოდა.

რამდენიმე წლის შემდეგ იანოვსკიმ თვით დაიწყო 1881 წლის გეგმის გაუქმება. განდევნა რა ქართული ენა დაწყებითი სკოლებიდან თითქმის სავსებით და ბავშვებს სწავლება პირველი დღიდანვე დააწყებინა რუსულს ენაზედ. მაგრამ ამაზე შემდეგ.

იანოვსკის გეგმას მტრულად შეხვდა არა მარტო ქართველები ინტელიგენციის მოწინავე ნაწილი, არამედ ინტელიგენციის ფართო მასაც, პირველ რიგში სახალხო მასწავლებლობა.

მაშინ ბოჭბისხევის სასოფლო სკოლის მასწავლებელი დ. ხ-შვილი წერს ამის შესახებ 1913 წელს: „1878 წლის სასწავლო გეგმით (მიღებული ტფ. გუბ. მასწავლებელთა ყრილობის მიერ) რუსული ენა მესამე კლასიდან იწყებოდა... უნდა გენახათ, რომ გაკვირვებულიყავით, თუ რა ადვილად ეხერხებოდათ ბავშვებს ამ წლიდან (მესამე) რუსულის სწავლა, რადგან საზრისი გახსნილი ქონდათ და სულ ადვილად ხვდებოდნენ; რასაც ეხლა სამ წელიწადს ვერ ათვისებენ ახლანდელი ცრუ პედაგოგები, პოლიტიკანები, მაშინ ერთ წელს სულ ადვილად ითვისებდნენ...“

იანოვსკიმ კი პირველ ყოვლისა თავისი ძალა და ღონე, თავისი სურვილი და ფიქრები იმას მოახმარა, რომ შეეზღუდა 1878 წლის სასწავლო გეგმა. ნაყოფად მისი ამნაირი ცდილობისა დაიბადა 1881 წლის 13 იანვრის სასწავლო გეგმა, რომელსაც მაშინ ყველა

¹ ილიას ბრძოლის შესახებ მეფის საგანმანათლებლო პოლიტიკის წინააღმდეგ იხ. პროფ. გ. თაყაიშვილის მონოგრაფია, „ი. ჰავეკაჟის პედაგოგიური იდეები“, თავი 9.

შეხვდა მეტისმეტად მტრულად. მიიღო იგი ვითარცა ვერაგული განკარგულება, უაღრესი ზიზღი დაბადა ჩვენს მასწავლებლებში, რომელთაც იცნეს მასში სურვილი არა ხალხის განვითარებისა, არამედ წვრილმანი პოლიტიკანობისა, რომ ამითი სწავლას, ხალხის თვითცნობიერებას ელობებთან წინა, ვიწყინეთ და 15-მდე მასწავლებელმა მივატოვეთ მასწავლებლობა... დღეს კი რასა ვხედავთ. დღეს ეს ყველასაგან აბუებული, ზიზღით მიღებული გეგმა 1831 წლისა სანუკრადაც კი გახდა მთელი ქართველი ხალხისათვის, ვითარცა ზეციერი მანანა და მაინც ვერ ღირსებია მის განხორციელებასა, ხოლო მისი მოტრფიალეთაგან ჯერ 15 მასწავლებელია დათხოვნილი მარტო ქუთაისში“¹.

80-იან წლებში ქართველი ინტელიგენცია ებრძვის 1881 წლის გეგმას და მასწავლებლები ნიშნად პროტესტისა სკოლას თავს ანებებენ. ათიოდე წლის შემდეგ კი, მასწავლებლები და ქართ. ინტელიგენცია იბრძვის 1881 წლის გეგმისათვის და მის დამცველებს მთავრობა სკოლიდან ერეკება. ნათელი სურათია იმის დასაანახავად, თუ რა დიდი ნაბიჯი გადაუდგამს ცარიზმს ასე მცირე მანძილზე ქართული სკოლის გადასაგვარებლად, ქართველი ხალხის დენაციონალიზაციისა და აგრესიის მიმართულებით.

ცარიზმის რუსიფიკატულ პოლიტიკას ხშირად ქართველი ინტელიგენტი უკიდურესამდის მიჰყავდა, — ქართველობისათვის რუსული ენის საჭიროების სრულს უარყოფამდის. ერთ-ერთ წერილში, რომელიც ქუთაისის გაზ. „შრომაში“ უნდა დაბეჭდილიყო, თუ ამის ნებას მზრუნველი დართავდა, ვკითხულობთ:

„... ჩვენი ქვეყანა მდიდარია, მაგრამ ჩვენ ღარიბნი. ჩვენში სკოლას მიზნად უნდა ჰქონდეს დასახული ჩვენი მდგომარეობის გაუმჯობესება და ამიტომ ის პრაქტიკულ ხასიათს უნდა ატარებდეს, რეალური ცოდნის-გადაჭარბებით. ამის ნაცვლად კი სკოლაში ასწავლიან „რუსული ენის ფორმებსა და კონსტრუქციებს“... ძველი ქემშარიტებაა — ბავშვმა ჯერ თავისი მშობლიური ენა უნდა ისწავლოს, რის შემდეგ ის ადვილად დასძლევს უხცო ენასაც. რუსული ენის სწავლებას კი იოტის ოდენა სარგებლობაც არ მოაქვს გლეხისათვის“.² მაგრამ ასეთი შეხედულება იშვიათი იყო ქართველ ინტელიგენციაში.

ცარიზმის აგენტები, ჩვენში გაბატონებული ბიუროკრატია, ქართველი ინტელიგენციის ბრძოლას ქართული ენისა და ეროვ-

¹ იხ. „სახალხო გაზეთი“, 1913 წ., № 813.

² იხ. ც. არქ. ფ. 107, სერია ვ. საქ. № 983. ფ. 39.

ნული კულტურის შესანარჩუნებლად ასაღებდენ ქართველთა ნაციონალიზმად და მისი ანტირუსული განწყობილებით ხსნიდენ. შაგრამ ეს, რასაკვირველია, სწორი არ იყო. ჩვენ დავინახეთ, რომ ილია ჭავჭავაძეს, „ნაციონალურ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ამ უდიდეს წარმომადგენელს“, თუ რა „ფარხმალად“ მიაჩნდა რუსული ენის ცოდნა „ჩვენთვის ყველაფერში და ყველგან, რაკი შინიდან კარში ფეხს გავდგამდით“.

ამხ. ხტალინი არკვევს რა ნაციონალიზმის წარმოშობის მიზეზებს სხვადასხვა კლასში; აღნიშნავს: „თუ, მაგალითად, საქართველოში არაა ცოტად თუ ბევრად სერიოზული ანტირუსული ნაციონალიზმი, ეს უპირველეს ყოვლისა იმიტომ, რომ იქ არ არიან რუსი მემამულენი, ან რუსი მსხვილი ბურჟუაზია, რომელნიც ასეთი ნაციონალიზმს მასებში საზრდოს მისცემდენ“¹.

წინააღმდეგ ჩვენი ქვეყნის კოლონიზატორთა მტკიცებისა, საქართველოში ანტირუსული მიმართულება კი არა ყოფილა, არამედ ანტირუსიფიკატული, ანტიბიუროკრატიული მოძრაობა იყო საკუთარი ეროვნული სახის დასაცავად.

ამხ. ლენინს მეტად დამახასიათებელი მაგალითი მოჰყავს ნაციონალისტური მოძრაობის შესახებ პოლონელ მოწაფეთა შორის, თავის ცნობილ მოხსენებაში „1905 წლის რევოლუციის შესახებ“.

„1905 წლის დეკემბერში სასკოლო ასაკის პოლონელმა ბავშვებმა ასეულ სკოლებში დასწვეს ყველა რუსული წიგნები. სურათები და მეფის პორტრეტები, გალახეს და გარეკეს სკოლებიდან რუსი მასწავლებლები და რუსი ამხანაგები ყვირილით: „წაეთრიეთ რუსეთში!“².

1905 წლის რევოლუციის პერიოდში ჩვენში ბევრი პორტრეტი დაიწვა მეფისა, ბევრი მოხელე განიდევნა ცარიზმისა, მაგრამ ნაციონალურ მოძრაობას არც მოწაფეობაში და არც მოსახლეობაში არ მიუღია საგრძნობი ანტირუსული მიმართულება. როგორც განმარტავს ამხ. ხტალინი ადგილობრივ ბურჟუაზიულ ურთიერთობის სუსტი განვითარებისა და ჩვენში რუს მემამულეთა და რუსი მსხვილი ბურჟუაზიის არ ყოფნის გამო, რომელიც კვებავს ნაციონალიზმს მასაში.

რუსეთის რომელიმე განაპირა მხარეში, ზოგ შემთხვევაში

¹ იხ. ხტალინი, „მარქსიზმი და ნაც.-კოლონ. საკითხი“, გვ. 17—18, გამოც. 1934 წ.

² იხ. ლენინი, ტ. 19, გვ., 254.

ჩვენშიც, როდესაც თავს იჩენდა ხოლმე მტრული განწყობილება რუსული ენისადმი, ამის მიზეზს ლენინი ასე მარტავდა 1913 წელს დაწერილ წერილში „კრიტიკული შენიშვნები ნაციონალურ საკითხზე“: „გაზეთებს არა ერთხელ აღუნიშნავთ კავკასიის მეფის ნაცვლის ანგარიში, რომელიც განირჩევა არა შავრაზმულობით, არამედ გაუბედავი „ლიბერალიზმით“. სხვათა შორის, მეფისნაცვალი წინააღმდეგია ხელოვნური რუსიფიკაციისა, ე. ი. არა რუს ეროვნებათა გარუსებისა. კავკასიაში არა რუს ეროვნებათა წარმომადგენელნი თვითონ ცდილობდნენ ბავშვებს რუსული ასწავლონ, მაგ., სომხურ სამრევლო სკოლებში, სადაც რუსული ენის სწავლება სავალდებულო არ არისო.

აღნიშნავს რა ამას, რუსეთში ერთ-ერთ ყველაზე გავრცელებულ გაზეთს — „რუსკოე სლოვოს“ (№ 198) ის სამართლიანი დასკვნა გამოჰყავს, რომ რუსეთში რუსული ენისადმი მტრული განწყობილება „არსებობს მხოლოდ და მხოლოდ „რუსული ენის ხელოვნურად“ (უნდა თქმულიყო: ძალდატანებით) დანიჭვის გამო.“¹

ამხ. ლენინი თავის ღირსების დამამკირებლად ჩასთვლიდა ნამესტნიკის მოხსენების გარშემო კამათს, თორემ ის ჩამოგლეჯდა ნიდაბს ფლიდსა და გაქნილ კარისკაცს, რომელიც „ხელოვნური რუსიფიკაციის“ საწინააღმდეგო აზრებს გამოსთქვამდა მაშინ, როდესაც ქართულ სკოლებში. როგორც ზემოდ ვთქვით, 1881 წლის სასწავლო გეგმა სანატრელი იყო და 7—8 წლის ბავშვებს „Отче наш“ და „Серенький козлик“-ის გახეპირებით ულავებდნენ ტვინს და აწყველინებდნენ დაბადებულს დღეს.

ზემო ამოწერილი ციტატა ლენინის ნაწერებიდან მოვიყვანეთ იმის ნათელსაყოფად, რომ რუსეთის ხელისუფლება თავისი გამარუსებელი პოლიტიკით, რუსული ენის ძალით დანერგვით, ქმნიდა დაპყრობილ ერებში ანტირუსულ განწყობილებას; ასეთი განწყობილება ჩვენში, სრულიად უმნიშვნელო 80-იან წლებში, იზრდებოდა ქართველი ბურჟუაზიის ზრდისა და კოლონიალური ჩაგვრის გაძლიერების პარალელურად.

4. ბრძოლა სამინისტროსა და საეკლესიო-სამრევლო უწყებებს შორის.

რა თქმა უნდა, 1881 წლის სასწავლო გეგმის შემუშავებით და მისი დაწყებით სკოლებში გატარებით არ განუსაზღვრავს იანოვს-

¹ იხ. ლენინი, „ნაციონალური საკითხი“, გვ. 73.

კის ცარიზმის საგანმანათლებლო პოლიტიკა საქართველოში. ქართული ეროვნული კულტურის აღმოსაფხვრელად და ქართველობის გადასაგვარებლად ეს გეგმა მეტად შემოფარგლული იქნებოდა განათლების უწყების ხელმძღვანელთათვის. იანოვსკისა და მის ხელქვეითებს. თავის ზრახვების განსახორციელებლად უფრო ფართო ასპარეზი ჰქონდათ მოხაზული და სხვადასხვაგვარი მეთოდები გამოყენებული.

ამ მხრით მეტად საინტერესოა საერო განათლების უწყების მიერ, იანოვსკი — ლევიტსკის სახით, გამართული ბრძოლა საქართველოში სამრევლო-საეკლესიო სკოლებისა და სასულიერო უწყების წინააღმდეგ. რომელიც სკოლათა ამ ქსელს ხელმძღვანელობდა. ჩვენთვის ეს დავა ორ უწყებათა შორის სასკოლო ქსელის შესახებ საინტერესოა იმდენად, რამდენადაც მასში მკლავნდება განათლების უწყების მესვეურთა რუსიფიკატული პოლიტიკა.

60-იან წლებიდან რუსეთში სახალხო პირველდაწყებით განათლებას ორი უწყება ხელმძღვანელობდა: სახალხო განათლების სამინისტრი და სინოდი. მანამდის კი თითქმის ყველა უწყებას თავისი დაწყებითი სკოლები ჰქონდა საკუთარი საკურობისათვის — წერა-კითხვის მცოდნე დაბალი ტექნიკური კადრების მოსამზადებლად. 60 — 70 წლებში ყველა დაწყებითი სკოლა განათლების სამინისტროს გადაეცა, გარდა სამრევლო-საეკლესიო სკოლებისა, რომელსაც სინოდი და სასულიერო წოდება ხელმძღვანელობდა.

ბიუროკრატიული საზოგადოების ზედაფენებში დიდი დავაც იყო ატეხილი იმის შესახებ, თუ რომელი უწყება უნდა ხელმძღვანელობდეს დაწყებით სახალხო განათლებას — განათლების სამინისტრო თუ სინოდი.

უნდა აღინიშნოს, რომ ამ ბრძოლას განათლების უწყების წინააღმდეგ აწარმოებდნენ სამღვდელთა მძლავრი ფენები; დაბალი სამღვდელთა კი გულგრილად შესცქეროდა ამ კამათს, წინააღმდეგიც იყო მაღალი სამღვდელთა ზრახვებისა, რადგან სკოლის მოწყობა და მასზე ზრუნვა — მასწავლებლობა მღვდელს დიდ ნივთიერ სარგებლობას არ უქადდა.

1862 წელს მეფის ბრძანება იქნა გამოცემული, რომლითაც განათლების სამინისტროსაც და სინოდსაც უფლება ეძლეოდათ სკოლების გახსნისა და ამ საქმეში იმათ ერთმანეთისათვის ხელი უნდა შეეწყობათ.

1866 წლიდან სინოდის ობერ-პროკურორი ტოლსტოი ინიშნება შეთავსებით განათლების მინისტრადაც და ამრიგად ბრძოლა

დაწყებითი განათლების სელმძღვანელობის შესახებ შენელდა. სამ-
ღვდელოებისათვის სახალხო განათლების საკვებით გადაცემას
ბევრი საერო მაღალი პირი უჭერდა მხარს, რადგან დაწყებით
სკოლაზე კლერიკალების გაბატონება ახალგაზრდობის „კეთილსა-
იმედოების“ გარანტიად მიაჩნდათ. 1866 წ. ალექსანდრე II-ს მოხ-
სენება წარუდგინა სინოდის ობერ-პროკურორმა, რომელშიც მან
საეკლესიო-სამრევლო სკოლების რიცხვის შემცირება აღნიშნა;
მეფემ წააწერა: „Результат не весьма утешительный“. ამას
შედეგად მოჰყვა საეკლესიო-სამრევლო სკოლების გაძლიერება.

საეკლესიო-სამრევლო სკოლებს აყვავების ხანა 80-იანი წლების
დასაწყისიდან დაუდგა, როდესაც სინოდის ობერ-პროკურორი პო-
ბედონოსცევი რუსეთის შეუზღუდველი მართველი გახდა, ხოლო
ტოლსტოი შინაგან საქმეთა მინისტრი და დელიანოვი, ყოფილი
მისი ამხანაგი განათლების სამინისტროში—განათლების მინისტრი.

საეკლესიო-სამრევლო სკოლას ბევრი ყავდა დამცველი, მაგ-
რამ მისი სულის ჩამდგმელი და დამნერგავი რუსეთში პობედო-
ნოსცევი იყო, რომელიც ჯერ კიდევ პირველი მარტის კატასტრო-
ფამდის, 1881 წლის თებერვალში, ე. ი. ლორის-მელიქლვის „კონ-
სტიტუციური“ ილუზიების პერიოდში თავგამოდებით იცავდა სამ-
რევლო სკოლებს მინისტრთა საბჭოში.

ხოლო რამდენიმე თვის შემდეგ, როდესაც პობედონოსცევი
რუსეთის ბედის გამკითხავი გახდა და მეფე ალექსანდრეს „მეურ-
ვე“, მის მიერ დამუშავებული იქნა ახალი წესდება საეკლესიო-
სამრევლო სკოლების შესახებ, რომელიც მეფემ 1884 წელს 13
ივნისს დაამტკიცა. სინოდი განმარტებაში საეკლესიო-სამრევლო
სკოლებს მიზნად უსახავდა:... „აღზარდონ ყრმებში შიში ღვთისა,
გარდასცენ მათ ცოდნა საწმუნოებისა, შთანერგონ გულთა შინა
მათთა სიყვარული წმინდისა ეკლესიისა და ერთგულება მეფისა
და მამულისა“...

წესდების მე-5 მუხლში ნათქვამია: საეკლესიო სამრევლო სკო-
ლანი შეიძლება იყონ ერთკლასიანი ორი წლის და ორკლასიანი
ოთხი წლის კურსით. მათ შინა ასწავლიან: 1) საღმრთო სჯულს (და
სახელდობრ): ა) ლოცვებს, ბ) საღმრთო ისტორიის და ღვთის მსა-
ხურების ახსნას, გ) მოკლე კატეხიზმოს; 2) საეკლესიო გალობას;
3) ხუცური და მხედრული ნაბეჭდის კითხვას და წერას; 4) პირ-
ველდაწყებითი ცნობათა არითმეტიკისაგან. ორკლასიან სკოლებში,

გარდა ამისა, ასწავლიან პირველდაწყებით ცნობათა საეკლესიო და სამშობლო ისტორიიდან¹.

სამრევლო-საეკლესიო სკოლებში 80-იან წლებში დიაკვნებს ევალეობდათ მასწავლებლობა. ამავე დროს სწრაფად იზრდება სამრევლო სკოლათა რიცხვი: 1882 წელს რუსეთში 4500 სამრევლო სკოლა იყო, 1884 წელს—12.000, 1894 წელს მისი რაოდენობა 32.000 აღწევდა. გარდა იმისა, რომ მოსახლეობისაგან აკრეფილი თანხები ეძლეოდა ამ სკოლებს; მთავრობა საგრძნობ სუბსიდიას აძლევდა მას: 1885 წელს 55.000 მანეთს, 1887 წელს—175.000, 1896 წელს—3.454.645 მ., ხოლო 1902 წელს—10.338.916 მანეთს, ორჯერ მეტს, ვიდრე ის ხარჯავდა მთელს დაწყებით განათლებაზე (1902 წელს დაწყებით სწავლაზე მთავრობამ დახარჯა 5.012.898 მ.). 1905 წელს სამრევლო სკოლების რაოდენობა მთელს რუსეთში ყველა პირველდაწყებითი სკოლის 64.5% შეადგენდა (42.696 სკოლა). სამრევლო სკოლები გაუქმებული იქნა მხოლოდ ოქტომბრის რევოლუციის შემდეგ, სახალხო კომისართა საბჭოს 1917 წლის 11 დეკემბრის დეკრეტით.

აქვე აღვნიშნავთ, რომ 1889 წელს თბილისის გუბერნიაში მხოლოდ 20 სამრევლო სკოლა იყო; იმერეთის ეპარქიაში 64 სკოლა; გურია-სამეგრელოში 40 სკოლა, სოხუმის ოლქში—16.

1886 წელს ტფილისის გუბერნიაში 64 სახალხო (საერო) სკოლა იყო, ხოლო ქუთაისის—96.

სამრევლო-საეკლესიო სკოლების დანერგვაში და მისთვის ნივთიერი ბაზის შექმნაში დიდი ღვაწლი მიუძღვის ს. ვიტტეს, მას შემდეგ, რაც ის ფინანსთა მინისტრი გახდა.

„როდესაც მე მინისტრი გავხდი—ამბობს თავის მოგონებაში ვიტტე—მაშინ იმპერატორმა ალექსანდრე III თავის სხვა სურვილთა შორის გამოთქვა ჩემთან თავისი სანუკვარი სურვილი, ხალხში საეკლესიო აღზრდის განმტკიცებისა და მკვიდრ ნიადაგზე დაყენების შესახებ, ე. ი. საეკლესიო სამრევლო სკოლების ქსელის გაფართოების შესახებ, სხვაგვარად რომ ვთქვათ, მიენიჭებია სამღვდელთაგანათვის ან მის ხელმძღვანელობასა და ზედამხედველობაში მყოფ პირებისათვის შესაძლებლობა ასწავლონ და მისცენ ხალხს დაწყებითი ცოდნა. ამ აზრს მე ყოველთვის ვიზიარებდი, ვიზიარებ აქამდისაც, თუმცა ახლა საეკლესიო-სამრევლო სკოლა მოღალაში აღარ არის“.

¹ იხ. ჟურნ. „მწყემსი“, 1884 წ. № 16.

„შეიძლება ითქვას, — განაგრძობს ვიტტე, — რუსის ხალხი, რომ ის ქრისტიანი და მართლმადიდებელი არ იყოს, ნამდვილი მხეცი იქნებოდა; ერთადერთი, რაც მას მხეცისაგან ანსხვავებს — ეს რელიგიის საფუძვლებია, რომელიც გადაცემული აქვს მას მექანიურად ან ჩანერგილია მასში სისხლით. რომ ეს არ იყოს, რუსის ხალხი თავისი უმეცრებითა და ელემენტარული განათლების უქონლობით ნამდვილი ველური იქნებოდა“.

მეტად „სანაქებო“ დახასიათებას აძლევს ეს „განათლებული“ მინისტრი რუსის ხალხს. ქრისტიანობითა და მართლმადიდებლობით რომ დაედწია თავი უკულტურობისათვის რუს ხალხს, მაშინ ათასი წლის შემდეგ, მე-19 საუკუნის მიწურულებში, ამ მართლმადიდებლობის მოციქული პობედონოსცევი და იგივე ვიტტე აღარ დაინახავდენ საჭიროდ ამ ხალხის აღზრდა და სწავლა იმავე მართლმადიდებელ წერაკითხვის უცოდინარ და ლოთ-მღვდელ დიაკვნისათვის მიენდოთ. რუსის დიდი ხალხი საუკუნეების მანძილზე ბრძოლითა და აჯანყებებით იკაფავდა გზას უკეთესი ეკონომიური და კულტურული პირობების შესაქმნელად, მე-19 საუკუნეში მან რევოლუციის რამდენიმე საფეხური განვლო — დეკაბრისტები, ხალხოსნები, მუშათა მოძრაობის დასაწყისი და მათში მეცნიერული სოციალიზმის გავრცელება დიდი ლენინის ხელმძღვანელობით სწორედ იმ წლებში, როდესაც ვიტტე და პობედონოსცევი „ველური“ რუსის ხალხის ხსნას მღვდელ-დიაკვნებითა და სამრევლო-სკოლებით ცდილობდნენ. ამავე საუკუნეში რუსის ხალხმა წარმოშვა მეცნიერებისა და ხელოვნების დარგში მსოფლიო მნათობები, საკაცობრიო კულტურის სარბიელზე გამოვიდა, და, 1905 წლის რევოლუციის შემდეგ, მინისტრი რუსებს ველურებსა და ნადირს უწოდებს!

შემდეგ ვიტტე აღნიშნავს, რომ თუ რაბინებს, ქსენძებს, მოლებს, თავიანთი ხალხის განათლებაზე უდიდესი გავლენა აქვთ, იქნებოდა ბოროტება და სისულელე, რომ წინააღმდეგობა გაგვეწია ჩვენი სამღვდელოებისათვის ჰქონოდა მას გავლენა რუსის ხალხის აღზრდაზე... თვით ხალხი ბევრ ადგილას უპირატესობას აძლევს საერო სკოლების წინაშე საეკლესიო-სამრევლოსაო¹.

ეს ამონაწერი ვიტტეს „მოგონებებიდან“ იმიტომ კი არ მოვიყვანეთ, რომ ვიტტეს შეხედულებები გაგვეცნო სამრევლო სკოლების შესახებ. ვიტტეს შეხედულებები ყველაფერში ალექსანდრე

¹ იხ. Граф С. Ю. Витте — „Воспоминания“, т. III, гл. 316—317.

მესამის შეხედულებებით ისაზღვრებოდა. ვიტტე არ ზოგავდა ხალხის თანხებს სამრევლო სკოლაზე, რადგან სამრევლო სკოლის განმტკიცება მეფის „სანუკვარ სურვილს“ შეადგენდა. ხოლო ასეთი სურვილი მეფისა პობედონოსცევის, მიერ იყო ნაკარნახევი, ისე როგორც ყველა მისი აზრები და შეხედულებანი. ცნობილია, რომ პობედონოსცევი კარნახობდა მეფეს წინადადებებსაც კი; თუ ის გამოსაქვეყნებელი იყო.

როდესაც პობედონოსცევმა საეკლესიო-სამრევლო სკოლების დებულება გაამზადა, მეფეს წარუდგინა და წერილობით მოახსენა:

„თუ თქვენ უდიდებულესობას კეთილენებება ამისი დამტკიცება, ხომ არ მოიღებთ წყალობას აღნიშნოთ ეს ტექსტის თავში წარწერით: „თანახმა ვარ“ ან „მტკიცდება“. და წერილის ბოლოში დასძენს: მე ამ საქმისთვის დიდ დახმარებად ჩავთვლიდი, თუ თქვენს უდიდებულესობას კეთილენებება და ჩემს უქვეშევრდომილეს მოხსენებით ბარათზე გამოსთქვამს რამდენიმე სიტყვით იმედს, რომ მრევლის მართლმადიდებელი სამღვდლოება ამ მნიშვნელოვანი, მასაზე დაკისრებული სჯულის მოძღვრების საქმეში თავისი მაღალი მოწოდების ღირსი აღმოჩნდება“⁴.

მეფემ მეორე დღესვე რეზოლუცია დაადო წარწერით: „ვაბტკიცებ, ვიმედოვნებ, რომ მრევლის სამღვდლოება ამ მნიშვნელოვან საქმეში თავისი მაღალი მოწოდების ღირსი აღმოჩნდება“. ვილას უნდა ეპარებოდეს ექვი იმაში, რომ პობედონოსცევი 45 წლის მეფე ტაათით დაჰყავდა, როგორც მცირეწლოვანი ბავშვი.

სამრევლო საეკლესიო სკოლები რუსეთში ოდესმე არსებულ დაწყებით სკოლებში ყველაზე საძაგელი ტიპისა იყო. ამის ნათელსაყოფად საკმარისია ერთი მაგალითიც: რუსული ენის მასწავლებელს წინადადება ეძლეოდა: „განსაკუთრებული ყურადღება რუსული ენის შესწავლისათვის მიექცია და არ დაესახა გარეშე მიზნები, მაგალითად, მოწაფეთათვის გარემოდან სხვადასხვა ცნობის მიწოდება“⁵.

სამრევლო-საეკლესიო სკოლები მექრთამე და ლოთ-მღვდლებისა და ამგვარივე დიაკვნების ხელში იყო, რომელთაგან ბევრს თავისი გვარის მოწერაც კი უჭირდა.

ნათელი უნდა იყოს, თუ როგორ შედეგს მოიტანდა დაწყებითი

⁴ იხ. პობედონოსცევის წერილები, გვ. 452.

⁵ იხ. „რუსეთის ისტ. მე-19 ს.ში“, გრანატის გამოცემა, ტ. 7, გვ. 145.

სკოლისა და სახალხო განათლების საქმის საეკლესიო უწყების ხელში გადასვლა.

საქართველოში სამრევლო-საეკლესიო სკოლები მე-19 საუკუნის ნახევრიდან საკმაოდ მომრავლდა.¹⁾ მაგრამ 70-იან წლებში, როდესაც ჩვენში სახალხო სკოლების დაარსება დაიწყო და ყველა დაწყებითი სკოლა ინსპექციის ზედამხედველობას დაემორჩილა, სამრევლო სკოლების ზრდა შენედა. 1884 წლის 13 ივნისის დებულებას სამრევლო-საეკლესიო სკოლების შესახებ საქართველოს სამღვდლოების ზედაფენები დიდი აღფრთოვანებით შეხვდნენ: „დღეს, მადლობა ღმერთს, შემცდარი აზრი სამღვდლოებაზე მოიხსნა; დღეს უმაღლესმა მართველობამ ისევე მიანიჭა სამღვდლოებას სამრევლო სკოლების გახსნისა და მათი გამგეობის უფლება. ამ სკოლების მართვაზე სასულიერო წოდება არც ღირებურობს და არც მათ ისპექტორებს ანგარიშს არ მისცემს“, — წერდა სამღვდლოების ორგანო ეურ. „მწყემსი“².

იმერეთის არქიელი გაბრიელიც დიდი სიხარულით შეხვდა დებულებას სამრევლო სკოლების შესახებ: „სოფისტები, ლიბერალები, და საზოგადოდ ყველანი, ვინც დაშორდნენ სარწმუნოებას და ვისაც უნდოდა ხელში ნახევრად წარმართული განათლების გავრცელება, ხშირად ახერხებდნენ სამღვდლოების ხელიდან საქმის ჩამორთმევას, მაგრამ, აი, დღევანდელ კურთხეულ მეფობის დროს განათლება საბოლოოდ გადაეცა სამღვდლოებას ხელში“³.

სამღვდლოების ზედაფენებს აქ ახარებდა არა ხალხის განათლების საქმე, არამედ სამრევლო სკოლების საშუალებით, „რელიგიური და ზნეობრივი სწავლით“ ხალხზე გავლენის მოპოება. და ხალხში შერყეული რელიგიის განმტკიცება. „სამრევლო სკოლები საქართველოში აამალლებენ მართლმადიდებელ სარწმუნოებას“ — წერდა „მწყემსი“ 1885 წ. № 24.

ქართველი მოსახლეობის დაბალი ფენაც სამრევლო სკოლებს გამოეხმაურა და მას ჩასჰიდა ხელი, არა იმიტომ, რასაკვირველია, რომ მას ამ სკოლების კლერიკალურ-სარწმუნოებრივი შინაარსი იზიდავდა და ხიბლავდა. როგორც სათანადო მასალებიდან ჩანს, მე-80 წლებშიც ქართველი ხალხის რელიგიურ-ზნეობრივი მდგომარეობა სრულიადაც არ ყოფილა მტკიცე, საეკლესიო და საერო ხელისუფლებისათვის დამაკმაყოფილებელი.

¹ იხ. ეურ. „მწყემსი“, 1886 წ., № 28.

² იხ. „მწყემსი“, 1884 წ., № 16.

³ იხ. არ. ჯორჯაძის თხზულებანი, ტ. II, გვ. 188.

საქართველოს სამღვდელთა მრისხანეობა ხალხში სარწმუნოების დაცვას: „თით საქართველოს შუაგულ მცხოვრებთა შორისაც დაცემულია სარწმუნოებრივი სწავლა-მოდღერება. ხალხი ყველგან გულგრილად ეკიდება სარწმუნოების საქმეს... ის სარწმუნოების საქმეს რაღაც ფორმალურად ეკიდება“—წერს ჟურნ. „მწყემსი“¹.

„ხალხი აღარ დაიარება ეკლესიებში წირვა-ლოცვის მოსასმენად, გაუგრილდა მას გული ეკლესიებში სიარულზედ, ვილას ნახვით ეკლესიებში კვირა-უქმე დღეებში“ — გოდებს იგივე „მწყემსი“.²

ჩვენ, რასაკვირველია, ვერ გავიზიარებთ იმ აზრს, თითქოს ქართველ ხალხში იმ პერიოდში და შემდგომიც საეკლესიო ცრუმორწმუნოება აღმოფხვრილი ყოფილიყოს; შეიძლება მოსახლეობის ქვედა ფენას ქრისტიანული მოძღვრების ჭეშმარიტებაში ეჭვები ეპარებოდა, მაგრამ მაინც ტრადიციები რელიგიასთან რომ იყო დაკავშირებული, მტკიცედ იყო ფეხმოკიდებული ფართო მოსახლეობაში. სამღვდელთა ასეთი მდგომარეობა არ აკმაყოფილებდა და ის საერო ხელისუფლებასაც მიმართავდა, ხალხში შერყეული რწმენის ადმინისტრაციული ზომით აღდგენისათვის... ამ მხრით არ არის ინტერესს მოკლებული მეტად ორიგინალური ცირკულარი ქუთაისის სამხედრო გუბერნატორისა მაზრის უფროსთა სახელზე, დაგზავნილი 1885 წლის 25 აპრილის თარიღით № 1694.

„მისი ყოვლად უსამღვდლოება, საქართველოს ექსარხოსი მაცნობებს მე, რომ თბილისში მომხდარმა, 16 წარსულს იანვარს, საქართველოს ეპარქიის სამღვდლოების კრებამ, განიხილა რაკითხვა ფრიად არა კმასაყოფელს რელიგიურს ზნეობრივს მდგომარეობაზედ საქართველოს ხალხისა, რომელიც თითქმის სრულგანთ არ დაიარება საღმრთო ტაძრებში და თუ დაიარება, გულგრილად ეკიდება და არ მონაწილეობს ღვთის მსახურობას, გალობას და საეკლესიო კითხვას, გამოიყვანა ის დასკვნა, რომ ამ მოვლენის მიზეზს, სწავთა შორის შეადგენს სასოფლო და სათემო მთავრობათა გულგრილი დამოკიდებულება ეკლესიის საქმისადმი. ისინი არა თუ არ ცდილობენ მიიზღონ ხალხი უქმე და საღვთისწაულო დღეებში საღმრთო ტაძარში, არამედ თვითონ ატოვებინებენ მას სხვადასხვა საწუთრო ზრუნვათა საგნებისათვის, არ შეაყენებენ რაკ ამ დღეებ-

¹ იხ. „მწყემსი“, 1885 წ. № 24.

² იხ. „მწყემსი“, 1887 წ., № 18.

ში საქმეების გარჩევას სამჯავროში და არ ჰკეტავენ სასმლის და სავაქრო დაწესებულებათა თითქმის ღვთის მსახურების დროსაც კი.

ამისა გამო, მიუწერ ბ. ბ. მაზრის უფროსთა და ქალაქის პოლიციათა მიიღონ რაც კი შეიძლება ფიცხელი ზომები, რათა კვირა-უქმე დღეებში წირვის გათავებამდის, თანახმად 16 მუხ. უწესობების მოსპ. დანაშ. გამოც. 1876 წ. იკეტებიან ყველა სავაქრო და სასმლის დაწესებულებანი განუარჩევლად მოვაქრეების სარწმუნოებათა და აგრეთვე აღუკრძალონ სასოფლო მთავრობათ საზოგადო ყრილობანი და გარჩევანი ყოველგვარ საქმეთა ღვთის მსახურების შესასრულებლად დანიშნულს დროს“¹.

არას ვიტყვით ამ დოკუმენტზე; მისი შინაარსი მრავალმეტყველია; ასეთი ცირკულარი შეაშფოთებდა და შეაძრწუნებდა ყველა „მართლმორწმუნეს“, თუ ასეთი სადმე მოიძებნებოდა. მაგრამ საინტერესოა ვიკითხოთ, დაინტერესდა თუ არა ავტორიტეტული კრებული და სამხედრო გუბერნატორი კითხვით: ის ხალხი მაინც, რომელიც არა ადმინისტრაციის ზეგავლენით დადიოდა ეკლესიაში, რატომ გულგრილად ეკიდებოდა და არ მონაწილეობდა ღვთის მსახურებას, გალობასა და საეკლესიო კითხვას“?²

სამრევლო სკოლებს ერთი უპირატესობა ჰქონდა გლეხობისათვის, რუსეთსა და საქართველოში — ის იყო გაცილებით იაფი და მოკლე ვადიანი, ვიდრე სამინისტროს სკოლები. გარდა ამისა, ქართველებისათვის ის დიდი უპირატესობა ჰქონდა მას, რომ საგნები ქართულ ენაზე ისწავლებოდა. ყოველდღიურ გაკვეთილების ცხრილში პირველი საათი საღვთო სჯულს ჰქონდა დათმობილი, მეორე და მესამე — დედა ენას, მეოთხე რუსულ ენას, მეხუთე არითმეტიკასა და გალობას³.

სკოლის სიიაფე, სწავლის ხანგრძლივობის სიმცირე, მშობლიურ, გასაგებ ენაზე საგნების სწავლა და ამავე დროს რუსული ენის შესწავლაც, გლეხობის თვალში დიდ უპირატესობას აძლევდა საეკლესიო-სამრევლო სკოლას სახალხო სკოლასთან შედარებით. ამიტომ გლეხობა, სახალხო სკოლაზე გულაყრილი, სამრევლო სკოლას ჩაეჭიდა; სამინისტრო სკოლებს რომ ბოიკოტს უცხადებდა, მისი დანურვის შესახებ განჩინებას ადგენდა, ზოგ შემთხვევაში მასზე ძალადობასაც ხმარობდა. ამავე დროს სამრევლო სკოლების გახსნას მოითხოვდა და ბავშვებს იქ აგზავნიდა.

¹ იხ. „დროება“ 1885 წ., № 132.

² იხ. ი. გოგებაშვილი, „რჩეული ნაწერები“, გვ. 343.

მოვიყვანთ ამის რამდენიმე მაგალითს თვით ქუთ. გუბ. სახალხო სკოლების დირექტორის ლევიტსკის მიერ მზრუნველ იანოვსკისადმი 1887 წლის 30 იანვარს № 148 გაგზავნილ მოხსენებიდან: „1885 წლის ოქტომბერში განზრახული იყო საზოგადოების სკოლის გახსნა სოფ. გეიშტიბში, თანახმად ადგილობრივი საზოგადოების დადგენილებისა. საზოგადოების მიერ უკვე აგებული იყო სახლი, შეკეთილი დგამები სახაზინო ხარჯით, დანიშნული მასწავლებელი, მაგრამ სკოლა არ გაიხსნა. ერთ თვეს მასწავლებელი უსაქმოდ დარჩა, რადგან გლეხებმა არ მოისურვეს შვილების გაგზავნა და შემდეგ წავიდა. განვლო ამის შემდეგ სამმა კვირამ, ცეცხლი გაუჩნდა კანცელარიას, იქიდან სკოლას და გადაბუგა ის. მარცხის მიზეზი. რომელიც დირექციამ განიცადა ამ შემთხვევაში ის იყო, რომ მოსახლეობა აყვამდებოდა, რომელიც არწმუნებდა მათ ნაცვლად საზოგადოების სკოლისა სამრევლო-საეკლესიო სკოლა გაეხსნათ და შეეწირათ აგებული სახლი სამრევლო სკოლისათვის. ხალხმა მღელვარება იწყო და ითხოვდა სამრევლო-საეკლესიო სკოლის გახსნას საზოგადოების სკოლის ნაცვლად, და როდესაც უმალღესმა ადმინისტრაციამ ამისი ნება არ დართო, მათ არ მოისურვეს ბავშვების სკოლაში გაგზავნა.

თითქმის ამგვარივე შემთხვევა არ მოხდა სენაკის მაზრის სოფ. ნავსაკოში (დედანში „ნოვოსაიკიევი“ — არის ნათქვამი); იქაურმა გლეხებმა განჩინება შეადგინეს საზოგადოების სკოლის დახურვისა და მის ნაცვლად სამრევლო-საეკლესიო სკოლის გახსნა ითხოვეს და მხოლოდ მაზრის უფროსის დარწმუნებამ იხსნა საზოგადოების სკოლა დაღუპვისაგან.

სოფ. ხარაგოულში მე მოვიწვიე ყრილობა მოვლაპარაკებოდი მოსახლეობას სკოლის შეკეთების შესახებ, რისთვისაც ხაზინამ 100 შან. დახმარება გადასდო. გაოცებული დავრჩი, ამბობს მოხსენებელში სახ. სკ. დირექტორი, როდესაც ყრილობამ უარი განაცხადა სკოლის შეკეთებაზე და სუბსიდიზუდაც, ასაბუთებდა რა იმით, რომ მცხოვრებთ საზოგადოების სკოლის ნაცვლად სურთ გახსნან სამრევლო სკოლა².

საზოგადოების სკოლის წინააღმდეგ ბრძოლა დაწყებულა კაცხინ საზოგადოებაში შემავალ სოფლებშიც, სადაც სამრევლო სკოლები გაუხსნიათ — ვაჭევში, კაცხში. სახ. სკოლების დირექტორი ლევიტსკი დირექციის სკოლების საწინააღმდეგო მოძრაობის ხელ-

² იხ. ც. არქ. ფ. 107, სერია ვ, საქ. № 2034, ფ. 11—19.

მძღვანელებად მღვდლებს ასახელებს, ნამდვილად კი მას ამ სკოლებ-
ბის საწინააღმდეგო განწყობილების მიზეზები თვით ამ საზოგადო-
ებათა სკოლების სისტემასა და შინაარსში უნდა ეძებნა, როგორც
ამას ლევიტსკიზე გაბრაზებული იანოვსკი წერს:

„სახალხო სკოლათა დირექციამ ყურადღება უნდა მიაქციოს
იმას, რომ მის მართვლობაში მყოფი სკოლები სანიმუშო იყოს
სხვებისთვის, და რომ ისინი თავისთავად, თავისი შინაგანი ღირსე-
ბით იზიდავდნენ საზოგადოებას, თორემ დავა და მღვდლებისათვის
საყვედურის გამოცხადების მოთხოვნა, ხელს ვერ შეუწყობს ვერც
სკოლის წარმატებას, ვერც საზოგადოების სიმპატიის მისკენ მი-
ზიდვას“¹.

მღვდლებს რომ მოსახლეობაზე ასეთი დიდი გავლენა ჰქონო-
დათ, როგორც ფიქრობს ლევიტსკი, მაშინ ისინი პირველ რიგში შე-
ეცდებოდნენ სარწმუნოებაზე გულაცრუებული გლეხობა მიეზიდათ
ეკლესიაში და არ დასჭირდებოდათ ამისათვის პოლიციის დახმარ-
ება, როგორც ეს ზევით დავინახეთ.

როგორი იყო სინამდვილეში სამრევლო-საეკლესიო სკოლები,
შეეძლოთ თუ არა მათ დაკმაყოფილება გლეხების მოთხოვნილე-
ბათა, მიეცათ მათი შვილებისათვის ელემენტარული ცოდნა?

საქართველოს ექსარხოზის თხოვნით ლევიტსკიმ სამრევლო სკო-
ლების ინსპექტორთან ერთად დაათვალიერა 1886 წ. იმერეთის
ეპარქიის სამრევლო სკოლები. მოუხედავად იმისა, რომ ლევიტსკის
ობიექტურ მიდგომაში საზოგადოდ და კერძოდ ამ შემთხვევაში
შეუძლებელია ექვი არ დაგვებადოს, მაინც ვხედავთ რევიზიის შე-
დეგად, რომ სამრევლო სკოლებში ქართულისა და საღვთო სჯულის
სწავლება კარგად ყოფილა დაყენებული.

ვალაპარაკით თვით ლევიტსკი:

„აღნიშნული ნარკვევის დასასრულს მე უნდა განვაცხადო, რომ
თუ სამრევლო-საეკლესიო სკოლების მიზანია ხალხში ქართული
ენისა და ზნეობრივ-სარწმუნოებრივი ჰემშარიტების გავრცელება,
ასე თუ ისე ამ მიზანს ისინი მიაღწევენ; ხოლო თუ ამ სკოლებმა
მოწადებებს რუსული ენაც უნდა ასწავლონ იმდენად მაინც, რომ
მოწადებმა შესძლონ რუსულად მსუბუქი ლაპარაკი, ადვილ გასა-
გები რუსული წიგნებისა და მარტივი საქმიანი ქაღალდების წა-
კითხვა, ეს მათთვის დაუძლეველი იქნებაო“².

¹ იხ. ც. არქ. ფ. 107, სერია 3, საქ. № 2034, ფ. 36.

² იხ. ც. არქ. ფ. 107, სერია 3, საქ. № 1901, ფ. 8—10.

ლევიტსკის არ მოსწონდა რუსული ენის მდგომარეობა ამ სკოლებში, მაგრამ, განა რუსული ენა უკეთ იყო იმ სკოლებში, სადაც საგნებს რუსულად ასწავლიდნენ და მშობლიური ენა სულ განდევნილი იყო?! ცუდია ამ სკოლების ნივთიერი მდგომარეობა, მაგრამ დიაკვნებსაც კი წარმატებით უსწავლებიათ ქართული ენა და საღვთო სჯული. შეიძლება ითქვას გაუზვიადებლად, რომ სამრევლო სკოლები ქართველ ბავშვებს მეტ ცოდნას აძლევდა, ვიდრე დირექციის სკოლები და ის მშობლებს გაცილებით იაფი უჯდებოდა; — მასწავლებლები აქ თითქმის უფასოდ ასწავლიდნენ, არა, რასაკვირველია, იმიტომ რომ ხალხის უანგარო სამსახურით იყვნენ გატაცებულნი (შეიძლება ასეთებიც მოიპოვებოდნენ), არამედ იმიტომ, რომ ეს მასწავლებლები — დიაკვნები, სასულიერო მასწავლებლების კურსდასრულებულნი ან სემინარიის კურსდასრულებულნი იყვნენ, უმთავრესად მღვდლის შვილები, რომელნიც მღვდლობისაკენ მიისწრაფოდნენ, და თანახმად გაბრიელ ეპისკოპოსის განკარგულებისა, მღვდლობას იმ შემთხვევაში მიაღწევდნენ, თუ მასწავლებლობაში სახელს დაიმსახურებდნენ¹.

სახალხო სკოლათა დირექტორს ლევიტსკისა და სასულიერო უწყებას შორის დიდი დავა იყო ატეხილი სამრევლო სკოლების გარშემო, და რომ ლევიტსკის უფლება ჰქონოდა, ის ერთ ღღეს დახედა და ყველა სამრევლო სკოლას. მაგრამ სამრევლო სკოლების 1884 წლის 13 ივნისის დებულების მე-18 მუხლში ნათქვამი იყო: „სამასწავლებლო ინსპექციის წევრობა შეუძლიანთ დახედონ სკოლები, მაგრამ არ შეუძლიანთ, რომ თვისით მოახდინონ რაიმე განკარგულება, ან შთაგონება მასწავლებლებისა დახედვის დროს. ყველაფერს, რასაც ნახვენ და შენიშნავენ ისინი ატყობინებენ სკოლის ხელმძღვანელ პირს და საჭიროების დროს წარუდგენენ ეპარქიის არქივსა“.

როგორც ზემოდ აღვნიშნე, ბრძოლამ უწყებათა წარმომადგენლებს შორის მკაცრი ხასიათი მიიღო: დირექცია ბრალს ღებდა სასულიერო უწყებას, რომ ის სამრევლო სკოლებს ხსნის იქ, სადაც საზოგადოებათა სკოლები არსებობს, რაც ზიანს აყენებს საზოგადოებათა სკოლებს. ბრძოლით გატაცებული ლევიტსკი ხშირად აქარბებდა თავის უფლებებს და არქივსაც კი მიმართავდა წინადადებით დაეხურა ესა თუ ის სამრევლო სკოლა და სხვა.

¹ იხ. ც. არქ. ფ. 107, სერია ვ, საქ. № 387.

მაგრამ სამრევლო სკოლების წინააღმდეგ ბრძოლაში ლევიტსკი-იანოვსკი და მთელი ადმინისტრაცია გაერთიანებული იყო, რადგან სამრევლო სკოლებში დაინახეს მათ მიერ რუსული სკოლების საშუალებით წარმოებული გამარჯვებული პოლიტიკის საწინააღმდეგო ძალა, იანოვსკი-ლევიტსკის მიერ შექმნილ სასკოლო სისტემასა და ამოცანებს ხიფათს რომ უმზადებდა. ეს საკითხი ქუთ. გუბერნიის სკოლების დირექტორმა ლევიტსკიმ იშვიათი გულახდილობით განმარტა მზრუნველ იანოვსკისადმი მიმართულ პატაკში, რომელიც ამ უკანასკნელს ისე მოეწონა, რომ ბრძანება გასცა:

„Послать копии экзарху и в СПб“¹.

ამ მოხსენებიდან მნიშვნელოვანი ადგილების ამოწერით, ჩვენ საშუალება გვინდა მივცეთ მკითხველს ლევიტსკის ნააზრველიდან უშუალოდ გაიცნოს, თუ რა მიზნებს ემსახურებოდა სინამდვილეში სახალხო განათლების ხელმძღვანელობა.

„ვიცავ რა საზოგადოებათა სკოლებს სამრევლო-საეკლესიო სკოლების წინააღმდეგ—ამბობს ლევიტსკი თავის მოხსენებაში— მე უნებლიედ ვაწყდები შემდეგ შეპასუხებას: თუ სამრევლო სკოლა მოსახლეობას უფრო იაფი უჯდება, ვიდრე საზოგადოების სკოლა, და შეუძლია იმგვარივე წარმატებით იმუშაოს, როგორც საზოგადოებისას, და ეს კი სავსებით შესაძლებელია იმ პირობებში, რომელსაც მიმართავს სამღვდლოება ამჟამად მის ასაღორძინებლად, სავსებით სამართლიანი და სასურველი იქნებოდა, რომ სამრევლო საეკლესიო სკოლები გავრცელებულიყო საზოგადოებათა სკოლების ხარჯზე.

ამ შეპასუხებას ორ შესაძლოა ჰქონდეს ძალა, ისიც მხოლოდ რუსეთის შიგა გუბერნიებისათვის და არა აქ, შორეულ განაპირებზე, სადაც საზოგადოებათა სკოლა ავრცელებს ხალხში არა მარტო ცოდნასა და სარწმუნოებრივ კვშმარიტებას, არამედ წარმოადგენს შემაკავშირებელ რგოლს ადგილობრივ მოსახლეობასა და რუსეთს შორის, ავრცელებს რა მოსწავლეობაში რუსულ ენასა და რუსულ განათლებას და ზრდის „ტუზემცების“ ახალგაზრდობას რუსი მთავრობის ერთგულებისა და სიყვარულის განწყობილებაში“².

ამ ამონაწერიდან ჩვენ სრულიად არ გვაკვირვებს ის გარემოება, რომ ლევიტსკი ახალგაზრდობის აღზრდაში მთავარ მიზნად ტახ-

¹ იხ. ც. არქ. ფ. 107, სერია 3, № 2034, ფ. 11—19.

² იხ. იგივე საქმე.

ტის ერთგულებასა და სიყვარულს სახავდა; ეს ჩვეულებრივი ამბავი იყო, რომელსაც მთავრობის მოხელეები ყველა ქვეშევრდომისაგან მოითხოვდნენ და ურჩებს სასტიკად უსწორდებოდნენ. აქ ყურადსაღები ის არის, რომ ლევიტსკის აზრითაც სამრევლო-საეკლესიო სკოლაც შესაძლებელია იყოს კარგი და ამისი ნიშნებიც არის, ხოლო ეს მხოლოდ რუსეთის შიგა გუბერნიებში და არა აქ, საქართველოში, სადაც სკოლას „რუსული განათლების“ გავრცელება ეკისრება და „ტუზემცების“ რუსეთთან დაკავშირება. ჩვენთვის კი ნათელია, თუ როგორ ესმოდა იანოვსკი-ლევიტსკის „ტუზემცებისათვის“ „რუსული განათლება“ და რუსეთთან შეკავშირება. სკოლა მათ „ტუზემცების“ რუსობაში გათქვეფის, რუსიფიკაციის ერთერთ მთავარ იარაღად მიაჩნდათ.

თავის ამ შეხედულებებს ლევიტსკი კიდევ უფრო ნათლად და აშკარად ანვითარებს იმავე მოხსენების მეორე ნახევარში:

„არის კიდევ სხვა დაბრკოლება სამრევლო-საეკლესიო სკოლების წარმატებას რომ ელოდება — ეს ტენდენციურობა ადგილობრივ-მასწავლებელთა, რომელნიც განსაკუთრებული სიყვარულით ასწავლიან ბავშვებს ქართულ ენაზე და ქართულ ენას რუსულ ენაში წარმატების საზიანოდ.

ჭერაც დაუვიწყარია მთელი ის გაღიზიანება, რომელიც ადგილობრივ ინტელიგენციაში გამოიწვია კავკასიის ყოფილი მეფის ნაცკლის მიერ 1881 წლის 13 იანვარს დამტკიცებული სასწავლო გეგმის სოფლის სკოლებში შემოღებამ. თითქმის მთელმა ადგილობრივმა ინტელიგენციამ ეს გეგმა თავისი ეროვნების მიმართ ხელყოფად ჩასთვალა და ხანგრძლივსა და ძლიერს აგიტაციას ეწეოდა მის წინააღმდეგ. დრომ, რასაკვირველია, დააწყნარა ენებათა დელეგანი. კეთილმოაზროვნე და მომწიფებულ მკვიდრთა შეხედულებებმა გაიმარჯვეს; მაგრამ შეუძლებელია თქმა გაღიზიანების სრული დაცხრომის შესახებ, რომ ტომობრივი განცალკევებისადმი მისწრაფება არ მკლავნდებოდეს ეხლაც ადგილობრივი ინტელიგენციისა და დაწყებითი სკოლების მასწავლებელთა უმრავლესობაში, რომელნიც, ბუნებრივია, სრული რწმენით ითვისებენ ყველაფერს, რასაც მათ უფროსი მოძმენი ეუბნებიან.

ბავშვების სწავლაში ტენდენციურობა ემჩნევა ხანდახან დირექციის სკოლების მასწავლებლებსაც, მიუხედავად დირექციის სამიწერის მუდმივი ზედამხედველობისა და სკოლების დათვალთვარებისა თქვენი აღმატებულებისა და ოლქის ინსპექტორების მიერ. რაღას უნდა ველოდეთ ამ შემთხვევაში სამრევლო-საეკლესიო სკო-

ლებისაგან, რომელთა მასწავლებლები თავისუფალნი არიან ყოველგვარი ინსპექციისაგან. და ინსპექციაც რომ დაწესდეს მათზე, თუგინდ რუსის სახით, რას გააკეთებს ის, როდესაც ეპარქიის თავი მკვიდრია, რომელიც მკმუნვარეა იმით, რომ მშობლიური ენა შევიწროებული და შეზღუდულია რუსულის სასარგებლოდ.

ამრიგად, არ არის არავითარი მონაცემი იმის სავარაუდოთ, რომ სამრევლო-საეკლესიო სკოლა ადგილობრივ მოსახლეობაში რუსულ ენასა და რუსულ მოქალაქეობრიობას გაავრცელებს, ამიტომ მკვიდრთა რუსებთან სახელმწიფოებრივი გაერთიანების თვალსაზრისით უმართებულო და საზიანო იქნება, თუ საზოგადოებათა სკოლა 1881 წ. და მომდევნო წლებში ადგილობრივ ინტელიგენციასთან გადატანილ ბრძოლის შემდეგ, იძულებული გახდება თავისი ადგილი სამრევლო-საეკლესიო სკოლას დაუთმოს, და დაუთმოს ესლა, როდესაც მან ასე თუ ისე მტკიცე ნიადაგი მოიპოვა“ *.

როგორც ვხედავთ ლევიცკის არ მოსწონს, როდესაც მასწავლებელი მშობლიურ ენას და მშობლიურ ენაზე ასწავლის, მით უმეტეს თუ ეს განსაკუთრებული სიყვარულით ხდება, და მას ტენდენციურობას უწოდებს და რუსული ენის წარმატებისათვის საზიანოდ თვლის. ცხადია, აქ ლევიცკი მსჯელობს არა როგორც საღად მოაზროვნე პედაგოგი, რომელსაც არ შეუძლია დაგმოს მასწავლებელი განსაკუთრებული სიყვარულით რომ ასწავლის მშობლიურ ენას და მშობლიურ ენაზე, არამედ როგორც ცარიზმის უბადრუკი მოხელე, რომელიც მშობლიური ენის სწავლებაში გამარუსებელი პოლიტიკისათვის შემაფერხებელ მოვლენას ხედავს.

კიდევ მეტი. ფრთხილი მოხელე უფრო შორს იცქირება და მიშს გამოსიქვამს, რომ ქართული ენის სწავლებას შეუძლია გამოიწვიოს მისწრაფება ტომობრივ (?!), განცალკევებისაკენ ადგილობრივ ინტელიგენციასა და მასწავლებლობაში. ამ ხიფათისაგან, მისი აზრით, საქმეს ვერ იხსნის სამრევლო სკოლების ინსპექტორად რუსის დანიშვნაც (ლევიცკი ალბად სინონიმებად თვლიდა რუსს და შავრაზმელს), რადგან, ამბობს ლევიცკი, ეპარქიის ხელმძღვანელი „ტუზემეცი“ არის, რომელიც მოსთქვამს და გოდებს, რომ რუსული ენის ხარჯზე ითელება და იზღუდება მშობლიური ენაო.

აქ ლევიცკის მხედველობაში ჰყავს გაბრიელ ეპისკოპოსი, რომელიც მთავრობას და ქართველი საზოგადოების ზოგიერთ ფენა-

* იხ. ც. არქ. ფ. 107, სერია ვ, საქ. № 2034.

საც გაზვიადებულად და დაუმსახურებლად ქართული ენისა და ეროვნული უფლებების დამცველად ყავდა წარმოდგენილი. სინამდვილეში კი გაბრიელიც ისეთივე „უქვეშევრდომელისი“ გრძნობით იყო შეპყრობილი, როგორც სხვა მისი მოძმენი და ქართველი საზოგადოების ზედა ფენები. მაგალითად, „ჭატრიოტი“ ეპისკოპოსი არ თაქილობდა ქართული ენისა და ქართული კულტურის ჯალათის — იანოვსკისათვის თხოვნით მიემართა, რომ ამ უკანასკნელს მისი ძმისშვილისათვის სტიპენდია დაენიშნა და მადლობა მოეხსენებია, როდესაც იანოვსკიმ გაბრიელის ამ თხოვნას მსვლელობა მისცა.¹) მაგრამ ეს სხვათა შორის. რომ უფრო ნათელი გახდეს იმ შეხედულებების უსაფუძვლობა, რომელსაც გაბრიელს. მიაწერენ, ჩვენ აქ გამოვიყენებთ მასალას, რომელიც არჩ. ჯორჯაძეს ჰქონდა ხელთ: „ხელში გვიჭირავს ფართო საზოგადოებისათვის უცნობი წერილი გაბრიელ ეპისკოპოსისა — წერს არ. ჯორჯაძე — რომელიც გამოწვეული იყო კავკ. სამოსწავლო ოლქის მზრუნველის იანოვსკის მოღვაწეობით ჩვენს ქვეყანაში (Ответ Имерет. Епископа Гавриила по донесению Попечителя Кав. учебного Округа Яновского Кирила Петровича) „ვერ დავმალავ იმ მწუხარებას, ამბობს გაბრიელ ეპისკოპოსი, რომელიც განვიცადე, წავიკითხე რა ბ. მზრუნველის მოხსენება. იგი მოხსენება უკიდურესამდე შეუტრაცხმყოფელია არა მარტო ქართველი სამღვდელოებისათვის, არამედ მთელ ქართველ ხალხისათვის. სამღვდელოებას აბრალებენ იმას, ვითომ მას არ ძალუძს პირველ დაწყებითი სახალხო საქმის გაძღოლა. აბრალებენ აგრეთვე პოლიტიკურ არა კეთილსაიმედობას. ამ უკანასკნელ ბრალდებას ადებენ მთელ ქართველ ხალხსაც, ახალგაზრდობაში საქართველოს დამოუკიდებლობის აზრი ტარდებაო. ერთი სიტყვით, ბ. მზრუნველის მოხსენება დაბეზლების შთაბეჭდილებას ახდენსო“².

ამ ბრალდებების დარღვევას გაბრიელი შემდეგი საბუთებით ცდილობდა: საქ. ექსარხოსი პავლე იმ აზრისა იყო, რომ საქ. სამრევლო სკოლებში რუსულ ენას ადგილი არ უნდა ჰქონოდა. მის შეკითხვაზე მე ვუპასუხე, — ამბობს გაბრიელი: „ურუსულოდ შეუძლებელია სკოლა საქართველოში, რადგან ამგვარ სკოლაში ხალხი თავის შვილებს არ მიაბარებსო“.

¹ იხ. ც. არქ. ფ. 107, სერია. ე. საქ. № 2034, ფ. 28—30.

² იხ. არ. ჯორჯაძე. ტ. II გვ. 185.

მართალია, ქართველი ხალხი გრძნობდა და ახლაც გრძნობს რუსული ენის ცოდნის საჭიროებას და აუცილებლობას, მაგრამ გაბრიელი რომ „უქვეშევრდომელესი“ გრძნობით არ ყოფილიყო შეპყრობილი, ის მაშინდელ ქართველ ინტელიგენციასთან ერთად, სახალხო მასწავლებლებთან ერთად იტყოდა, რომ დაწყებით სკოლაში, სანამ ბავშვს დედაენა მტკიცედ არ შეუთვისებია. რუსული ენის სწავლება შეუძლებელიაო.

აფხაზეთში ღვთის მსახურების ქართულად და არა სლავურად შესრულებას, რაშიც ბრალს სდებდა მზრუნველი ქართველ სამღვდლოებას, გაბრიელ ეპისკოპოსი თელის პირველი შეხედვით უცნაურ და საეჭვო ვარემოებად, მაგრამ არა იმიტომ, რომ, თუ აფხაზურზე შეუძლებელია ქრისტიანულ წირვა-ლოცვის წარმოება, ის უნდა სრულდებოდეს ქართულზე, ათასი წლის განმავლობაში ქართულ-აფხაზური კულტურის სიახლოვისა და ურთიერთობის გამო. არამედ იმიტომ, იმართლებს თავს ეპისკოპოსი, რომ რუსი მღვდლები ვერსად ვიპოვეთ, ვინც ვიწოვეთ აფხაზეთში ცუდი ჰავის გამო არ გაჩერდა და სლავურის მცოდნე არავინ გვყავსო. ა. ჯორჯაძე გაბრიელის ასეთ პასუხს „უზომო, თითქმის ღირსება მოკლებულ... დამცირებას“ უწოდებს¹.

ჩვენთვის ნათელი უნდა იყოს, რომ გაბრიელი ამ „პასუხში“ გვევლინება არა როგორც პატრიოტი, თავისი ერის კულტურისა და უფლების დამცველი, არამედ როგორც მოხელე, ჩინოვნიკი, რომელიც ცდილობს უსაფუძვლო ბრალდება თავიდან აიშოროს და ერთგული ქვეშევრდომობა დაამტკიცოს.

ლევიტსკის მიერ წარმოდგენილი პატაქის საფუძველზე სასწავლო ოლქის მზრუნველმა მოხსენება წარუდგინა განათლების მინისტრს, რომელშიც ის აქებს დირექციის უწყებაში შემავალ სკოლებს, „რომელთა მეოხებით უკანასკნელ დროს მოსახლეობაში რუსულმა ენამ იწყო გავრცელება და ამ მოსახლეობის რუსებთან დაახლოება განმტკიცდაო“. სამღვდლოებისა და სამრევლო-საეკლესიო სკოლების შესახებ კი, აღნიშნავს:

„იმერეთის სამღვდლოება ხელს უშლის სასწავლებელთა დირექციას მისი სკოლების განმტკიცებაში, ცდილობს ხალხის არა განათლებას, არამედ არა წესიერად მოწყობილ სკოლების საშუალებით ავრცელებს ხალხში უთანხმოებას ხელისუფლებასთან და თიშავს მას რუსი ხალხისა და ჩვენი საერთო სამშობლოსაგან“².

¹ იხ. არ. ჯორჯაძე, ტ. II, გვ. 186—189.

² იხ. ცხ. არქ. ფ. 107, სერია ვ, საქ. № 2034, ფ. 6—8.

ეს ამონაწერი, განათლების მინისტრისადმი გაგზავნილი, იანოვსკის მოხსენებიდან მოვიყვანეთ ნათელსაყოფად იმისა, რომ ლევიცის ბრძოლა საეკლესიო სკოლებისა და იმერეთის სამღვდლოების წინააღმდეგ მისი პირადი შეხედულებისა და განწყობილების საქმე კი არ იყო, არამედ აქ მთელი სასწავლო უწყება მოქმედებდა მზრუნველი იანოვსკის ხელმძღვანელობით.

საეკლესიო-სამრევლო სკოლების წინააღმდეგ ბრძოლაში სასწავლო უწყებას მხარს უჭერდა აგრეთვე ქუთაისის სამხედრო გუბერნატორიც, რომელიც პირდებოდა ლევიცის პირადად პოზედონოსცევისათვის საქმის გაცნობას.

ამრიგად საბრალლო და სავალალო სამრევლო სკოლების წინააღმდეგ საქართველოში მთლიანი ფრონტი არსებობდა მასზე იერიშის მისატანად. ღირდენ კი იერიშად ეს სკოლები, რომელნიც თავის გათავისუფლებას და შინაარსითაც საცოდავ შთაბეჭდილებას სტოვებდნენ. სრულიად მოუწყობელი, ხშირად ეკლესიის სენაკში შეხიზნული. ან უიატაკო და უფანჯრო ოთახში, მეფისა და ტახტის ერთგულის, ღვთისმოსავი დიაკენის, მღვდლის, ან სამღვდლოდ გამზადებული მასწავლებლის ხელმძღვანელობით! რაღა უნდა ყოფილიყო დირექციის სახალხო სკოლა და რაღად ღირდა მთელი სასწავლო უწყების მუშაობა, თუ ასეთი დაკნინებული სკოლის წინაშეც განათლების უწყებას სჭირდებოდა სამხედრო გუბერნატორის პირადი შუამდგომლობა დირექციის სკოლათა დასაცავად! როგორც ქვემოთ დავინახავთ, იგივე გუბერნატორი მეტად მდარე წარმოდგენისა იყო დირექციის სკოლების შესახებ, მაგრამ მის დაცვას საეკლესიო სკოლებისაგან, რომელიც, მისი წარმოდგენით, სახიფათო იყო ცარიზმის პოლიტიკისათვის საქართველოში, საჭიროდ სთვლიდა.

ყალბი და გაზვიადებული იყო სასწავლო უწყების ხელმძღვანელთა შეხედულება ქართველ სამღვდლოებაზეც, რომელსაც ის ნაციონალურ-ეროვნული მოძრაობას ხელმძღვანელად თუ არა, თანამოზიარედ მაინც სთვლიდა. სინამდვილეში ქართველი სამღვდლოებაც იმგვარივე მონა-მორჩილი იყო რუსეთის თვითმპყრობელი ხელისუფლებისა, როგორც ქართველი თავადაზნაურობა. უქვეშევრდომილეს გრძობებსა და აზრებს ატარებდნენ როგორც მალაღობი ფენა ქართველი სამღვდლოებისა, ისე ქვედა ფენებიც. რომელი ეროვნული პრინციპებისა და ეროვნული სკოლის (ასეთად ნათლავდა იანოვსკი საეკლესიო სკოლას) დამცველად გამოდგებოდა

ქართველი სამღვდელოება, რომელიც დღეს აღამებდა და ღამეს ათენებდა მეფისა და ტახტისათვის ლოცვაში.

ჩვენ აქ არ გავიშვებოთ ზემოდ-აღნიშნულ იმ პირადი ხასიათის მოტივებს, რომლის გამო მძიმედ და ზანტად, მაგრამ მაინც გამოეხმაურა ქართველი სამღვდელოების ქვედა ფენები საეკლესიო-სამრევლო სკოლების დაარსებას.

როგორც ჩანს, ადგილობრივი ადმინისტრაციის ასეთ პანიკურ შეხედულებას და დამოკიდებულებას საეკლესიო-სამრევლო სკოლებისა და ქართველ სამღვდელოების მიმართ საფუძვლიანად არ იზიარებდა პეტერბურლის მართველი და გავლენიანი წრეები, რომელნიც არა ნაკლებ ადგილობრივი მოხელეებისა და ინტერესებულნი იყვნენ „მოლიანი და განუყოფელი“ რუსეთის არსებობაში.

მართლაც, პეტერბურგში უფრო სწორი შეხედულება კქონიათ დაკნინებულ ქართველი სამღვდელოების ზნერბრვისა და გონებრივ ავლადიდებაზე, ვიდრე საქართველოში, სადაც მას მეფის მოხელეები ეროვნული იდეების მატარებლად და გამტარებლად სთვლიდნენ. არა თუ ასეთი მაღალი იდეების მატარებლად, უბრალო საგანმანათლებლო საქმის ხელმძღვანელობისათვისაც ისინი მოუშზადებლნი და გამოუსადეგარნი იყვნენ.

მოვიყვანოთ ორიოდ მაგალითი ამის დასასაბუთებლად:

დიდი ყურადღების მიქცევა უნდა ჩვენს სასულიერო საქმესაცა — წერს უფრ. „ივერია“¹ — ჩვენს ერს მღვდელი არ ჰყავს, ის მღვდლები, რომელნიც არიან, იმისთანა ყოფაში არიან, რომ მართო ლუკმა პურის ძებნაში აღამებენ თავიანთ დღესა და ერის სასულიერო საქმეებისათვის ველარ იცლიან. ერი ველარ გასვლია მღვდლის ხარჯსა, რომელიც მით უფრო ემძიმება ერს, რომ განურკვეველია, განუსაზღვრელია. აბა იფიქრეთ, თუ მღვდელს დიდი ოჯახი აქვს და პატარა სიხარბეც მოსდევს, რა მუსრს აადენს თავის სამწყსოსა. ერი ამით ძალიან შეწუხებულია და მომდურავი. ამას უსათუოდ წამალი რამ უნდა დაედოს, თორემ ერს ლამის ქანცი გაუწყდეს“.

„... უწინ, როგორც მოგეხსენებათ, წერს თელავიდან კორესპონდენტი „ივერიას“², სკოლებს განაგებდნენ სოფლის მღვდლები, რომელნიც ჭამაგირს კი იღებდნენ, მაგრამ არაფერს კი არ ასწავლიდნენ. მღვდლები სრულიად არ დაიარებოდნენ (სკოლებში)

¹ იხ. „ივერია“, 1881 წ., № 12, გვ. 138.

² იხ. „ივერია“, 1887 წ., № 22.

თავის თანამდებობის აღსასრულებლად. თუნდაც ევლოთ, რას გააკეთებდენ. მეტადრე ის მღვდლები, რომელთაც არამც თუ ახალი მეთოდი სწავლისა, არამედ თავის თანამდებობის, მღვდლობის ზაგიერთი რიგიც არ იცოდენ ხეირიანად... სოფ. ნაფარეულის მასწავლებელი საქებია იმით, რომ შკოლის არსებობა დაიცვა მღვდლის მ. ჩიკვაიძისაგან, რომელიც სცდილობდა და ხალხს აგონებდა, რომ შკოლა უნდა დაიკეტოსო¹.

ქართველი სამღვდელოების გონებრივი და ზნეობრივი დაცემის შესახებ გოდებს აგრეთვე ჩვენი ცნობილი პედაგოგი იაკობ გოგებაშვილიც, „ჩვენის სამღვდელოების, სასულიერო წოდების დაცემა ისეთი აშკარა მოვლენაა — წერს გოგებაშვილი, რომ თვალში ეჩრება ყველა პირსა, საეროსაც და სასულიეროსაც. მაგრამ ძნელად თუ ვისმეს გამორკვეული ჭონდეს ხარისხი ამ დაცემულობისა, გაზომილი ჭონდეს სიღრმე ამ უბედურებისა... დროა სამღვდელოენამ გაიგოს მიზეზნი თავის გონებითის და ზნეობითის დაცემულობისა და მიიღოს შესაბამი ზომები მათ აღმოსაფხვრელად¹.

ხანგრძლივი შეჩერება დაგვიჩრდა საკითხზე, რომელიც ყველასათვის ნათელია, — ქართველი სამღვდელოების ზნეობრივსა და გონებრივ დაკნინებაზე; მაგრამ შევჩერდით იმისათვის, რომ „დაგვეცვა“ ეს სამღვდელოება იანოვსკი-ლევიტსკის ცილისწამებისაგან, ამ სამღვდელოებას რომ ეროვნული დროშის მატარებლად სთვლიდა და საქართველოს რუსეთისაგან ჩამოშორების პროპაგანდისტად. ცხადია, რომ ის წოდება, რომლის სურათი ჩვენ თანამედროვე პრესამ გადაგვიშალა, არ გამოდგებოდა ასეთი დიდი საქმისათვის და თუ ადგილობრივმა მეფის მოხელეებმა ქუთაისის სამხედრო გუბერნატორის ხელმძღვანელობით მის წინააღმდეგ თოფზარბაზნები მოიმარჯვეს მხოლოდ იმიტომ, რომ საეკლესიო-სამრევლო სკოლებში ბავშვებს დედა-ენას ასწავლიდნენ და საღვთო წერილსა და ანგარიშს ამავე დედაენაზე, რაც ამ სკოლების სიიანფესთან ერთად, საკმარისი იყო, რომ სამრევლო სკოლა გლეხობის თვალში უფრო პოპულარული გამხდარიყო, ვიდრე დირექციის საზოგადოებათა სკოლები.

მზრუნველის მიერ მინისტრისადმი გაგზავნილ მოხსენებაზე გადაუჭრელი პასუხი მოვიდა და ბრძოლა ორ უწყებათა შორის — დირექციისა და სასულიერო მართველობას შორის — ოთხმოცდა-

¹ იხ. ი. გოგებაშვილი, „ჩრეული ნაწერები“, გვ. 82.

ათიან წლებშიც გრძელდებოდა, მაგრამ ეს ჩვენი თემისათვის მონაწილე ფარგლებს სცილდება და ამის შესახებ აქ არაფერს ვიტყვი.

ქართული ენა „მსახურის“ რედაქციაში.

1886 წლის 10 მაისს სასწავლო ოლქის მზრუნველი იანოვსკი მიმართავს სასწავლებელთა უფროსებს ცირკულარით, სადაც აღნიშნავს: სასწავლებლების დათვალიერებისას მის მიერ შემჩნეულია, რომ იმ სასწავლებლებში, სადაც ისწავლება ადგილობრივი ენა, მისი რაციონალურად დაყენების პირობებში, მოწაფეები იჩენენ საზოგადო წარმატებას.

სწავლების გაუმჯობესების მიზნით საზოგადოდ და ადგილობრივი ენის სწავლებისაგან უფრო ნაყოფიერი შედეგების მისაღებად, მზრუნველი სთხოვდა გამგეებს მიეცათ წინადადება ადგილობრივი ენების მასწავლებელთათვის შეედგინათ (რუსულად) არდადეგებზე პროგრამები, სწავლების მეთოდების ჩვენებით: ამასთანავე უნდა მიეთითებიათ მასწავლებელთათვის, რომ პროგრამებში ნაჩვენები ყოფილიყო ადგილობრივი ენების სწავლების საშუალებანი სხვა საგნების სწავლებასთან დაკავშირებით.¹

ცირკულარის შინაარსი და თვით საქმის სახელწოდება: „Об улучшении преподавания туземных яз.“ — ექვს აღძრავს, ხომ არ შეუცვლია იანოვსკის თავისი ძირითადი მიზანი სასწავლებლიდან ქართული ენის განდევნისა და ადგილობრივი მოსახლეობის გარუსების შესახებ. რასაკვირველია, არა! იანოვსკი ყველა გზით ერთი მიზნისაკენ მიდიოდა.

საქმე ის არის, რომ 1873 წლის 22 თებერვლის დებულებით — „Об устройстве учебной части на Кавказе и Закавказом“, გიმნაზიების პროგიმნაზიულ კლასებში დატოვებული იქნა ქართული ენა, როგორც არასავალდებულო საგანი. ისწავლებოდა ეს ენა აგრეთვე სამოქალაქო სასწავლებლებშიც.

თუ როგორ იყო დაყენებული ქართული ენა თითქმის ყველა ასეთ სასწავლებლებში, ეს იქიდანაც ჩანს, რომ მოსამზადებელი კლასის მოწაფეებს იმასვე ასწავლიდნენ, რასაც მეორე კლასისას.

¹ იხ. ც. არქ. ფ. 107, სერია ვ, საქ. № 1852.

აღნიშნულ ცირკულართან დაკავშირებით თბილისის პირველი გიმნაზიის მასწავლებელმა პ. უმიკაშვილმა ვრცელი მოხსენება წარადგინა პედაგოგიურ საბჭოში, რომელშიც აღნიშნავდა, რომ ქართული ენის წარმატებით სწავლებას ორი მიზეზი ამბრკოლებს: არასავალდებულო სწავლება მისი და ამ ენისათვის განკუთვნილი საათების სიმცირე.

გარდა ამისა იყო მესამე მიზეზიც: ქართული ენის მასწავლებლებად ან ისეთი „ჩინოვნები“ იყვნენ, რომელნიც ტფ. საქალაქო სასწავლებლების მასწავლებლის ა. ჭაფარიძის მსგავსად გაიძახოდნენ: „ქართული ენის არსებული პროგრამა საქალაქო სასწავლებლათვის კლასში ორი გაკვეთილის მიცემით კვირაში საცესებით საკმარისია მის შესასრულებლად“. ანდა ისეთნი, რომელნიც ქუთაისის წმ. ნინოს სახელობის სასწავლებლის მასწავლებლის სტ. ძიმისტარაშვილის მსგავსად, მოხუცებულობის გამო, ღილებსაც ვერ იბნევენ, როგორც ამას აღნიშნავდა ერთი გაზეთის კორესპონდენტი.

ადგილებზე, სასწავლებლის გამგეებისა და პედ. საბჭოების მიერ მზრუნველის აღნიშნული ცირკულარი სწორედ ისე იქნა გაგებული, როგორც ეს იანოვსკის ესმოდა. ტყუილად კი არ არის ნათქვამი — „Рыбак рыбака видит издалека“; მაგრამ ყველაზე ნათლად და გარკვევით ამ ცირკულარის შინაარსი განმარტა თბილისის პირველი გიმნაზიის პედაგოგიურმა საბჭომ ცნობილი რეაქციონერისა და ადგილობრივ ხალხთა მოძულის დირექტორის მარკოვის თავმჯდომარეობით.

„ადგილობრივი ენების გიმნაზიაში სწავლების მიზანი — ვკითხულობთ ოქმში — შეიძლება იყოს მხოლოდ დანმარება უკეთესად და შეგნებულად შეთვისებისათვის ტუხემეც-მოწაფეთა მიერ რუსული ენისა, — რომელზედაც მიმდინარეობს ყველა საგნის სწავლება გიმნაზიაში. ამ მსახური მიზნისაკენ უნდა იყოს მიმართული ადგილობრივ ენათა მასწავლებლების ყველა ღონისძიება. ამითი განისაზღვრება, როგორც სწავლების პროგრამა. ისე მეცადინეობის განაწილება კლასებში. ეს პროგრამები შეთანხმებული უნდა იყოს გიმნაზიის დაბალ კლასებში რუსული ენის სწავლებასთან და ადგილობრივი ენების მთელი სწავლება უნდა მიმდინარეობდეს რუსული ენის სწავლებასთან დაკავშირებით.“¹

¹ იხ. დასახ. საქმე, გვ. 364—5.

გიმნაზიის საბჭოს ოქმის ამ ამონაწერიდან ნათლად ჩანს, თუ როგორ ესმოდა იანოვსკის და მის ხელქვეითებს „ადგილობრივი ენების სწავლების გაუმჯობესება“, რომ ამ ენებს მხოლოდ მსახურის როლი ეკისრებოდა რუსული ენისა და სხვა საგნების სწავლების გასაუმჯობესებლად: ასეთი პასუხი გასცა გიმნაზიის საბჭომ ქართ. ენის მასწავლებლის პ. უმიკაშვილის მიერ წარმოდგენილ მოხსენებაზე, რომელშიც ის ქართულ ენას თავის უშუალო ამოცანებს უსახავდა. აქვე აღვნიშნავ, რომ თვით პ. უმიკაშვილს, როგორც არა სავალდებულო საგნის და არა შტატის მასწავლებელს, დასწრების უფლება პედსაბჭოს სხდომაზე არ ქონდა.

„ქართულ ენაზე ლიტერატურული ნიმუშების შერჩევისას უნდა შეეჩერდეთ უპირატესად ისეთებზე, რომელნიც ისწავლებიან იმავე კლასში რუსულ ენაზე“ — უმარტავს პედაგოგიურ საბჭოს გორის საოსტატო სემინარიის დირექტორი სტრელეცკი.

„ინსპექტორის მიერ თავის დროზე მიეცა ქართული ენის მასწავლებელს წინადადება შეედგინა ამ საგნის პროგრამა რუსული ენისათვის შეფარდებით და ამასთანავე ისეთნაირად, რომ მოწაფეთა მიერ მშობლიურ ენაზე შეთვისებული ცოდნა შესაბამისი ყოფილიყო მათგან სხვა საგნებში მიღებულ ცნებებისა“¹ —.

ვკითხულობთ ქუთაისის გიმნაზიის პედსაბჭოს ოქმში.

ამგვარსავე აზრს გამოთქვამს ქუთაისის ქალთა გიმნაზიის მასწავლებელი აკოფოვი, რომელიც წარდგენილ პროგრამის განმარტებაში წერს: „ქართული ენის სწავლების მიზანი იმაშია, რომ ადგილობრივ მკვიდრთ შეუმსუბუქდეს სასწავლო საგნების შეთვისება, განსაკუთრებით კი რუსული ენისა!..“

ამ განმარტებების შემდეგ ჩვენთვის უღაო და ნათელი უნდა იყოს, თუ რა მიზნებს ისახავდა იანოვსკი ზემოთმოყვანილი ცირკულარით. იანოვსკის არ შეეძლო ერთის დაკვირვით აღნიშნული ტიპის სკოლებში ქართული ენის მოსპობა და ამიტომ მან განიზრახა დაეკარგა ამ ენის სწავლებისათვის ყოველგვარი აზრი და შინაარსი; მოესპო ის როგორც დამოუკიდებელი დისციპლინა და გაეხადა რუსული ენისა და სხვა საგნების ზედნადებად. ამით იანოვსკი რა მიზანს აღწევდა: ერთი — ქართული ენისა და ლიტერატურის; როგორც გარკვეული პროგრამისა და შინაარსის დისციპლინის

¹ იხ. დასახ. საქმე. გვ 85—86.

² იქვე, გვ 48.

სწავლების გაუქმებით (რადგან, როგორც ზემოდ დავინახეთ, ქართული ენის გაკვეთილებზე იგივე მასალა უნდა განხილულიყო, რაც რუსულის გაკვეთილებზე ისწავლებოდა), ქართველ ბავშვს ძარცავდა ყველა იმ საუნჯისაგან, რაც ქართული ენისა და ლიტერატურის შესწავლას მოსდევს თან: რადგან ცირკულარით გათვალისწინებული ქართული ენის პროგრამით და სწავლების მეთოდით ქართველი ბავშვი მოკლებული იქნებოდა შესაძლებლობას გაეცნო თავისი გარემო და სამშობლო ქვეყანა, მშრომელი ხალხი და მისი გმირული წარსული, ცალკე ისტორიულ გმირთა თავდადება სამშობლოს კეთილდღეობისათვის, გაეცნო ქართველი მწერლები და მათი შემოქმედება. აკლიდა რა ყოველგვარ შინაარსს ქართული ენისა და ლიტერატურის სწავლებას, იანოვსკი ცდილობდა ამით მოეგლიჯა ქართველი მოსწავლე ახალგაზრდობა თავისი ეროვნული სხეულისაგან და მოესპო მასში შესაძლებლობა ეროვნულ-ნაციონალური მიმართულების გასავეითარებლად. ხოლო მეორე—ქართული ენის გაკვეთილები ხმარდებოდა რუსულ ენასა და სხვა საგნებს, რაც გაუადვილებდა ბავშვებს მათ შესწავლას.

რომ ეს მოსაზრება არ უნდა იყოს სისწორეს მოკლებული, ამას სხვა დოკუმენტიც გვიჩვენებს: 1889 წელს სახალხო სკოლის მასწავლებელს ვლადიმირ აღნიაშვილს შუამდგომლობა აღუძრავს ბექვდითი საქმის მთავარ სამმართველოს წინაშე, რათა მისთვის ენება დაერთოთ საბავშვო ყურნალის „ცისიერის“ გამოცემისა. შუამდგომლობას თან ჰქონდა დართული ყურნალის პროგრამაც, თუ რა და რა განყოფილებები იქნებოდა მასში მოთავსებული. სამმართველოს უფროსი კონფიდენციალურ წერილს უგზავნის იანოვსკის დასკვნისათვის. იანოვსკი პასუხად წერს (საიდუმლოდვე):

„...მე არ შემიძლია არ გამოვთქვა, რომ რუსეთის სახელმწიფოებრივი ინტერესებისათვის უფრო სასარგებლო იქნება, თუ კავკასიის მკვიდრ ენებზე გამოცემულ ყურნალებში ისეთი განყოფილებებიც კი არ იქნება ნებადართული, როგორც ბიოგრაფიები, ნარკვევები, და მოთხრობები საქართველოს ისტორიიდან და გეოგრაფიიდან, რადგან ასეთი განყოფილებანი სულ ადვილად, სხვადასხვა სახით, შეიძლება ნაციონალურ იარაღად გადაიქცეს: ბიოგრაფიებში ქართველი ხალხიდან პირები წარმოდგენილი იქნებიან გმირებად, ნაციონალური თვითარსებობისათვის მებრძოლებად და სხვა. პიროვნებანი რუსი ხალხიდან კი მკრთალებად, სულით ლატაკებად, შემავიწროებლად და სხვ. იგივე ადვილად გაკეთდება მოთხრობებში საქართველოს ისტორიიდან და გეოგრაფიიდან. ამი-

ტომ, თუ თქვენი აღმატებულება ნებას დართავს ბ. აღნიევს გამოს-
ცეს ქართულ ენაზე ჟურნალი „ცისიერი“, ვფიქრობ, სასარგებლო
იქნებოდა გამოირიცხვა ჟურნალის პროგრამიდან განყოფილებების:
ბიოგრაფიები, ნარკვევები და მოთხრობები საქართველოს ისტო-
რიიდან და გეოგრაფიიდან...“¹.

ამ საიდუმლო მიმოწერიდან ნათლად ჩანს, რომ იანოვსკი ყო-
ველგვარ საშუალებებს მიმართავდა იმისათვის, რომ არა თუ სკო-
ლაში, არამედ სკოლის გარედაც ქართველ ბავშვებს არ ჰქონოდათ
საშუალება თავისი ქვეყნის. თავისი ხალხის და მისი ისტორიის
გაცნობის. სკოლაში და სკოლის გარედაც განათლების უწყება
იანოვსკის ხელმძღვანელობით ერთს მიზანს ისახავდა: ყოველგვა-
რი პირობები შეექმნა იმისათვის, რომ ქართველ მოსწავლე ახალ-
გაზრდობას დაჰკარგოდა მშობლიური სახე და გადაგვარებული და
დამახინჩებული ის შემდეგში თვითმპყრობელობის ბიუროკრატიუ-
ლი აპარატის იარაღი გამხდარიყო, გამტარებელი იმავე მიზნების,
რასაც თვითონ ემსახურებოდა.

იანოვსკის პოლიტიკის ნათელსაყოფად არ არის ინტერესს მოყ-
ლებული მისი მიმართვის მეორე ნახევარიც:

„გარდა ამისა, მე სავსებით აუცილებლად მიმაჩნია ამოირიც-
ხოს პროგრამიდან პედაგოგიური დამატების უდიდესი ნაწილი, სე-
ხალხო განათლების შესახებ მხოლოდ მთავრობის განკარგულება-
თა დატოვებით.

სკოლის საქმე კავკასიის მხარეში, შეიძლება ითქვას, ეს-ეს არის
შყარდება; რუსული ენის სწავლება ადგილობრივ დაწყებით სკო-
ლებში ჭერ კიდევ მრავალ მოწინააღმდეგეს ზედება; ამიტომ მე-
ტად საზიანო იქნებოდა სასწავლო-აღმზრდელობითი წყობილება
გაგვეხადა ნაციონალური თვალსაზრისით პირდაპირი თუ არა პირ-
დაპირი განხილვის საგნად, რაც აუცილებლად დაიწყება ჟურნალ-
ში ამათუიმ საბაბით, ამათუიმ ფორმით, რა რომ ნებადართული იქ-
ნება წერილების მოთავსება სწავლისა და აღზრდის შესახებ, მე-
თოდოკის შესახებ, საბავშვო წიგნებისა და პედაგოგიურ გამოცე-
მათა კრიტიკა.

ამეამად, სანამ რუსული სკოლა ჭერ კიდევ არ განმტკიცებულა

¹ იხ. ც. არქ. ფ. 107. სერია ვ, საქ. № 5135.

ტუზემურ მოსახლეობაში. აუცილებელია მთლიანობა სწავლა-აღზრდის მიმართულებით“¹.

მეტად საინტერესო დოკუმენტია, საიდანაც ჩვენთვის ნათელი ხდება, რომ იანოვსკი არა მარტო ახალგაზრდობას იცავდა „მავნე“ ეროვნულ-ნაციონალური იდეების გავლენისაგან, ნერგავდა რა სასკოლო სისტემას ადგილობრივ მკვიდრთა გადასაგვარებლად და ძირს უთხრიდა ნაციონალურ კულტურას, არამედ მკაცრი საცენზურო პირობების შექმნით ცდილობდა ჩაეკლა ჩვენში პედაგოგიური აზროვნება, მოწინავე საზოგადოება ჩამოეშორებინა სავსებით სწავლა-აღზრდის საკითხებისაგან არა მარტო საქმით, არამედ თეორეტიულადაც, ართმევდა რა მას საშუალებას ეწერა წერილები სწავლა-აღზრდისა და მეთოდების შესახებ და ერკვია პედაგოგიური საკითხები.

ზემოდ ჩვენ აღვნიშნეთ, რომ მზრუნველის ცირკულარს ყველა სასწავლებელში ისეთი ახსნა-განმარტება მისცეს და ისე იქნა გაგებული, როგორც ეს თვით იანოვსკის ესმოდა. მასწავლებლებში მხოლოდ ტფ. პირველი გიმნაზიის მასწავლებელმა, ცნობილმა მწერალმა და მოღვაწემ პ. უმიკაშვილმა და გორის საოსტატო სემინარიის მასწავლებელმა, ცნობილმა მწერალმა ნიკ. ლომოურმა წარადგინეს ქართული ენის პროგრამა და მისი განმარტება ისეთი შინაარსისა, რაც მზრუნველის ცირკულარს არ ეთანხმებოდა, და ეს პროგრამები დაწუნებული იქნა პედაგოგიურ საბჭოს სხდომებზე.

იანოვსკის აღნიშნული ცირკულარის გამო სასწავლებლებში გამართულ სჯა-ბაასში იმის შესახებ, თუ რა მიზნებს უნდა ემსახურებოდეს სკოლებში ადგილობრივი ენების სწავლევა, ერთგვარი დისონანსი შეაქვეს ფოთის საქალაქო სასწავლებლის პედაგოგიურ საბჭოს მის მიერ შედგენილი პროგრამით და განმარტებითი ბარათით. აქ შეგნებით თუ შეუგნებლად საბჭოს ისეთი აზრები გაუტარებია, რომლითაც ის ვერ ასიაშოვნებდა თავის ხელმძღვანელებს. განმარტებით ბარათში ვკითხულობთ:

„ნათელია, რომ მკვიდრი მოწაფენი, რომელთაც რუსული ენა არ გაუგონიათ სასკოლო ასაკამდის და სკოლაში შესვლამდის, ვერ დაიწყებენ რუსული ენის შესწავლას მათი განვითარებისათვის ზიანის მიყენების გარეშე, თუ არა მშობლიური ენის საშუალებით...“

¹ იხ. დასახ. საქმე. გვ. 5—6.

„...რუსული ენის შესწავლა ბევრით მშობლიური ენის სწავლების სწორ დაყენებისაგაა არის დამოკიდებული“...

„შემჩნეულია, რომ ადვილად ეუფლებიან რუსულ ენას, და შემდეგ სხვა საგნებსაც ის მოწაფენი, რომლებმაც კარგად იციან თავისი მშობლიური ენა.“¹

არა მგონია, რომ ფოთის საქალაქო სასწავლებლის პედაგოგიური საბჭოს სსდომის ასეთი აზრები მოსაწონი ყოფილიყო იმათთვის, ვინც ბრძანებდა: ქართული ენის გაკვეთილები მოახმარეთ რუსული ენისა და სხვა საგნების მასალის შესწავლასო. ასე ესმოდა იანოვსკის ადგილობრივი ენების სწავლების „რაციონალურად“ დაყენება. ხოლო მთავრობა რომ არ იზიარებდა საბჭოს აღნიშნულ შეხედულებებს, ეს ჩანს იმ მრავალ საწინააღმდეგო შენიშვნებიდან, რომელიც ქუთ. გუბ. სახ. სკოლების დირექტორს ლევიტსკის გაუყეთებია წარმოდგენილი პროგრამის განმარტებითი ბარათის არეზე.²

უნდა ვიფიქროთ, რომ ფოთის საქალაქო სასწავლებლის პედაგოგიური პერსონალი ვერ მიხვდა იანოვსკის ზრახვებს, მისი ცირკულარით რომ იყო გათვალისწინებული, თორემ აღნიშნულ სასწავლებლის მასწავლებლებს იხეტივე მორჩილი-მოხელენი იყვნენ, როგორც სხვანი, რომ ასე აშკარად გაებედათ იანოვსკი-ლევიტსკის შეხედულებათა საწინააღმდეგო აზრების გამოთქმა.

ამასთან დაკავშირებით იანოვსკიმ სასწრაფოდ გამოითხოვა სტატისტიკური ცნობები ფოთის საქალაქო სასწავლებლის მოწაფეთა შემადგენლობის შესახებ, რაზედაც ლევიტსკი უპასუხებს: რუსი — 30, მეგრელი — 142, იმერელი — 20, გურული — 24, ბერძენი, — 10, სომეხი — 6, იტალიელი — 1, ქართველი — 1, ებრაელი — 5, სულ — 139; — ცნობილი ფაქტის ზედმეტი ილუსტრაციაა, სახელდობრ იმის, რომ ცარიზმის აგენტები მე-19 საუკუნის მიწურულშიც კი ცალკე ერებად თვლიდნენ

¹ იხ. ც. არქ. ფ. 107, საქ. № 1852, ფ. 138—139.

² იხ. დასახელებული საქმე, № 1852.

მეგრელებს, გურულებს, იმერლებს, და ქართლებს და იმერელს ისე ანსხვავებდნენ ერთმანეთისაგან, როგორც სომეხსა და ქართველს, ან რუსსა და იტალიელს.

6. ირიბი თუ პირდაპირი ხელი.

არ არის ინტერესს მოკლებული სასკოლო უწყების ხელშეწყობა, კერძოდ ქუთ. გუბერნიის სახალხო სკოლების დირექტორის ლევიტსკის განზრახვა შეეცვალა ქართული დამწერლობის ფორმა, — ქართული ანბანის სწორი, ვერტიკალური გამოხატულობისათვის მიეცა წაქცეული, ირიბი სახე, რუსული წერის მსგავსად. ეს იყო ცდა ქართული ხელწერის რუსულისათვის დამორჩილებისა და გამოყენების. ერთერთ თავის 1887 წლის მოხსენებაში ლევიტსკი წერს მზრუნველს იანოვსკის:

„ქართველი მოსახლეობის სოფლის სკოლების დიდ ნაწილში წერისათვის მიღებულია ნაბეჭდი შრიფტი, რვეულის ვერტიკალური მდგომარეობა და ასოების გამოჩატვა გაუერთიანებელი ბეწვა ხაზით, მაშინ როდესაც ქართველები ყოველდღიურ საჭიროებისათვის სხვა შრიფტს ხმარობენ—ოდნავ დაქანებულ ასოებს აკავშირებენ ბეწვა ხაზით მეტი სისწრაფისათვის წერაში. ამ გარემოებამ შაიძულა მე ქართული წერის შესწავლა სკოლაში დამექვემდებარებია პრაქტიკულ საჭიროებისადმი, და ერთმა მასწავლებელმა, გაბიჩვაძემ, შეადგინა ქართული დედანი ნაწერი შრიფტისაგან ნაწილობრივ დაქანებული ასოებით და დაკავშირებული ბეწვა ხაზებით. ეს დედანი ჩემს მიერ ვრცელდება სოფლის სკოლებში. მისი შემოღება სასკოლო პრაქტიკაში გარდა ქართული წერის გაუმჯობესებისა, შედეგად გამოიღებს ბავშვების დახელოვნებას რუსულ წერაში, მოისპობა რა ერთისა და მეორე წერის შესწავლის წესებში ამჟამად არსებული წინააღმდეგობა“¹.

გაბიჩვაძის მიერ ლევიტსკის დაკვეთით შედგენილ და გამოცე-

¹ იხ. ც. არქ. ფონ. 107, სერია ვ, საქ. 2093: გვ. 27—29.

მულ დედანს გამოეხმაურა ცნობილი პედაგოგი ი. გოგებაშვილი, რომელიც საფუძვლიანად ამტკიცებდა სწორი ხელის უპირატესობას და მიუთითებდა, რომ „საუკეთესო კალიგრაფები და ჰიგიენისტები ევროპისა და რუსეთისა ეხლა უკვე უარპყოფენ ირიბს ხელსა და უპირატესობას აძლევენ პირდაპირსა. თუ ჯერედ მათი აზრი განხორციელებული არ არის, ეს რუტინის ბრალია. დღეს თუ ხვალ ევროპაში პირდაპირი ხელი გაიმარჯვებს და გააუქმებს ირიბს ხელს“¹.

პირიქით, იაკობ გოგებაშვილი შეეცადა ქართულ სკოლებისათვის მის მიერ დამზადებულ რუსული ენის სახელმძღვანელოში რუსული ასოები ვერტიკალურად გამოეხატა და ამით ქართველი ბავშვებისათვის ქართული წერის შესწავლის შემდეგ გაეადვილებია რუსულზე გადასვლა. გოგებაშვილის მიერ წარდგენილი „რუსკოე სლოვო“ 1888 წელს მზარუნველის საბჭოს მიერ უარყოფილი იქნა. ამის შესახებ მოხსენებით ბარათში ი. გოგებაშვილი წერს:

„...ჩემი წიგნის მეორე ნაწილი, რომელიც რუსულ ანბანს შეიცავს, არ იქნა მოწონებული მხოლოდ იმიტომ, რომ მე მასში რუსულ წერით შრიფტს მივეცი პირდაპირი მოხაზულობა. ირიბი შრიფტის ვერტიკალურით შეცვლისას მე ვხელმძღვანელობდი შემდეგი მოსაზრებით: 1. ქართველი ხალხი თავისი მწერლობის არსებობის ყველა საუკუნეში მისდევდა ასოების პირდაპირ მოხაზულობას და ვერტიკალურ ხელს თვლიდა და თვლის ის მოხერხებულად და ლამაზად, ირიბი შრიფტი კი მისგან უარყოფილი იყო ყოველთვის, როგორც არაბუნებრივი და უხერხული. 2. რუსული წერა, ქართულის მსგავსად, ადვილად უშვებს ვერტიკალურ მოხაზულობას და ბევრი რუსი ვერტიკალური ხელით წერს. 3. პირდაპირი ხაზები თვალთ უფრო ადვილი გასასინჯია, ვიდრე ირიბი და სხვა“².

იაკობ გოგებაშვილმა რატომღაც აღნიშნულ მოხსენებით ბარათში არ გამოიყენა ყველა ის საფუძვლიანი მოსაზრებანი ვერტიკალური ხელის უპირატესობის შესახებ, რომელიც მან გაბიჯაძესთან კამათში და სხვა წერილებში გადაშალა, ხოლო იანოვსკი-ლევიტსკის მეტად მსუბუქ და სასაცილო არგუმენტებად მოეჩვენე-

¹ იხ. ი. გოგებაშვილი—„ჩრეული ნაწერები“, გვ. 194.

² იხ. ც. არქ. ფ. 107, სერია ვ, საქ. № 2218.

ბოდათ რუსული ასოებისათვის ვერტიკალური გამოხატულების მიცემა იმიტომ, რომ ქართველები, ყოველთვის ირიბ ხელს არაბუ-ნებრივად და უშნოდ თვლიდნენ.

ამ ბრძოლაში, რომელიც ირიბი და პირდაპირი ხელის გარშე-მით ატყდა სამოსწავლო უწყებასა და ქართული საზოგადოების პე-დაგოგიური აზრის გამომხატველის ი. გოგებაშვილს შორის, გა-მარჯვება, რა თქმა უნდა, იმის მხარეზე დარჩა, ვის ხელშიც იყო ძალა-უფლება. ამიტომ გოგებაშვილი იძულებული იყო განეცხა-დებია:

1. „შევასწორეთ ანბანი, განვაახლეთ მასში რამდენიმე სურათი და შეეცვალეთ რუსული პირდაპირი შრიფტი იმ ირიბი შრიფტით, რომელიც მიღებულია ადგილობრივი სასწავლო უწყების მიერ, ადგილობრივ დაწყებით სკოლებისათვის. 2. შევასწორეთ წერილი რუსეთის შესახებ, ამოვიღეთ იქიდან სახელები დობროლიუბოვის, ბელინსკის და ნეკრასოვის“...

იმ სასტიკი ნაციონალური დევნისა და კოლონიალური ჩაგვრის პირობებში, რომელსაც ცარიზმი ამ დროს აწარმოებდა ჩვენში, სა-კითხი პირდაპირი და ირიბი ხელის შესახებ შეიძლება მეტად წვრიმალად და უმნიშვნელოდ გამოიყურებოდეს, მაგრამ თუ საკი-როდ დავინახეთ მასზე მოკლედ შეჩერება, ეს იმის საილუსტრა-ციოდ, რომ მეფის აგენტები სპობდნენ რა ყველაფერს, რასაც ეროვნული სახე ჰქონდა, ცდილობდნენ რუსიფიკაციისათვის გამო-ეყენებიათ ის, რისი განადგურება მათ არ შეეძლოთ.

1907 წელს ერთს თავის წერილში ი. გოგებაშვილი სიამოვნე-ბით აღნიშნავდა, რომ თვით განათლების სამინისტრომ შეიგნო უპირატესობა პირდაპირი ხელისა და რუსეთის ბევრს სასწავლე-ბელში უკვე უარყოფილია ირიბი ხელი და მის ადგილს პირდაპი-რი ხელი იკავებს.

არ არის ინტერესს მოკლებული აგრეთვე ზოგი ჩინოვნიკი „პე-დაგოგის“ ცდა შეეცვალა ქართული ანბანი რუსულით. ასე მოიქ-ცა გორის საოსტატო სემინარიასთან არსებული მოსამზადებელი ქართული სკოლის მასწავლებელი ნათიევი 1877 წ., რომელმაც ქართული სიტყვების გამოსახატავად რუსული ასოები გამოიყენა, მაგრამ რადგან რუსულში არ იქნებოდა ყველა იმ ბგერის აღ-

* იხ. ი. გოგებაშვილი—„რჩული ნაწერები“, გვ. 490.

მნიშვნელი ნიშნები, რომელიც ქართულში მოიპოვება, ამიტომ ნათიემა ამ ბგერებისათვის საკუთარი, თავისებური ნიშნები შექმნა. ამის შესახებ წერდა ილია ქავჭავაძე: „... ქართულს და რუსულს ანბანთან იგი (ნათიევი) ასწავლის თურმე მოწაფეებს მესამე ანბანსაც. ეს ანბანი არ გასლავთ არც ფრანგული, არც ნემენცური, არც ლათინური, არც ბერძნული. ერთი სიტყვით, იმ ანბანით, რაც კაცობრიობა არსებობს, არც წიგნი დაბეჭდილა და არც დაწერილა“. ილიამ ამ ანბანს „ნათიაური“ უწოდა. „ვი თქვენი ბრალი, საწყალო ბავშვებო. არ გეყოფათ განა ამდენი ანბანი, რომ „ნათიაური“ ანბანიც თქვენდა საუბედუროდ არ გამოჩენილიყო?!“¹.

თვითმპყრობელობის გამარუხებელი პოლიტიკის გამტარებელი საქართველოში ცდილობდნენ არა მარტო ქართველი ხალხისა და ყველა ადგილობრივი ერების აღმოფხვრას, ქართველი ერის გაქრობას, ქართული ანბანის წარხოცას, არამედ ისინი ვერ ითმენდნენ ქართულ ერთეულ ასოსაც, სხვა ხალხის ალფაბეტისათვის გამოყენებულს. ასე, მაგალითად, სასწავლო ოლქის ინსპექტორმა, შემდეგში ოლქის მზრუნველმა, მეგრული სახელმძღვანელოს რედაქტორმა მის. ზავადსკიმ ცნობილი უსლარის შრომების გამოცემისას ავარულ ანბანიდან ამოაგდო უსლარის მიერ ქართული ალფაბეტიდან ნასესხევი წ და ჰ და შესცვალა ის რუსული ასოებით u და y ხაზზევითი ნიშნის დამატებით.

ამის შესახებ ეკამათება ზავადსკი შრომის რეცენზეტს პროფ. ცაგარელს:

„ბ. ცაგარელი დიდხანს ჩერდება საკითხზე წ, ჰ ასოს შესახებ, და სხვათა შორის აღნიშნავს, რომ ისინი უსლარის მიერ აღებულია მეტად სრულყოფილი ქართული ალფაბეტიდანო, ამბობს: „მეზობელი კულტურული ქრისტიანული ხალხის ასეთი ალფაბეტიდან 3 — 4 ასოს სესხება კავკასიის მთიელთა ანბანისათვის სრულიად არ ეწინააღმდეგება არც საღ მოსაზრებას, არც საღ პედაგოგიას, არც მეცნიერებას, არც სახელმწიფო ინტერესებს. კავკასიის ძველ კულტურულ ქრისტიანულ ხალხსა და მწერლობისა და მოქალაქეობის ახლად დამწყებ კავკასიის მთიელთა შორის კულტურული ურთიერთობის შესუსტება კი არა. განმტკიცება და ხელშეწყობაა საჭიროო“².

პროფ. ალ. ცაგარელი მართალი იყო იმაში, რომ ორი ქართულ-

¹ იხ. ი. ქავჭავაძე—„პედაგოგიური თხზულებანი“, გვ. 141—148.
² იხ. ც. არქ. ფ. 107, სერია 3, საქ. № 99.

ლი ანოს შეტანა ავარულში, რუსეთის მონარქიას არ დაამსხვრევდა, როგორც ეს ზავადსკის ეჩვენებოდა. ზავადსკი თავის მხრით სწორად აღნიშნავდა, რომ ქართულიდან 3—4 ასოს სესხება კულტურულ კავშირს ვერ გააბამდა ხალხებს შორის, მაგრამ ზავადსკი მაინც უპასუხოდ ტოვებს საკითხს, თუ რატომ ამოაგდო მან უსლარის მიერ ავართათვის შექმნილი აღფაბეტიდან ასოები წ და ჰ. ცხადია, ერთი-ქართული ანბანისადმი სიძულვილით, მეორე—რომ ავართული ანბანი უფრო ახლო ყოფილიყო რუსულთან, თუგინდ ამას ემსხვერპლა ფონეტიკური მოთხოვნილებანი.

ზოოლოგიური ზომინიში და დევნა ქართველობისათვის.

რ. ს. დ.-მ. პარტიის მე-7 (აპრილის) სრულიად რუსეთის კონფერენციაზე ამხ. სტალინი თავის მოხსენებაში „ნაციონალური საკითხის შესახებ“ აღნიშნავდა, რომ სხვადასხვა სახელმწიფოებში ნაციონალური ჩაგვრის სხვადასხვა ფორმები არსებობს; რომ ერთ სახელმწიფოში ნაციონალური ჩაგვრა უფრო მძიმე და უხეშია, ვიდრე მეორეში. ამხანაგი სტალინი ამას ხსნის ამ სახელმწიფოთა დემოკრატიულობის სხვადასხვა ხარისხით. „...რადგან დემოკრატიზაციად ჩვენ ვვულისხმობთ, ამბობს ამხ. სტალინი, განსაზღვრული კლასების არსებობას, რომელნიც ხელისუფლების სათავეში დგანან, ამიტომ ამ თვალსაზრისით შეიძლება ითქვას, რომ რაც უფრო ახლოა ხელისუფლებასთან ძველი საადგილმამულო არისტოკრატიკა, როგორც ეს ძველ მეფის რუსეთში იყო. მით უფრო ძლიერია ჩაგვრა და მით უფრო საზიზღარია მისი ფორმები“-ო¹.

ნაციონალური ჩაგვრის ასეთი მახინჯი ფორმებით მდიდარია ცარიზმის პოლიტიკა განაალებს სფეროშიც. 80-იანო წლების ამბებს რომ არ მივმართოთ, დღესაც ბევრს გვახსოვს ერთი ფაქტი, მრავლის მსგავსი, როდესაც ქუთაისის კლასიკური გიმნაზიის მასწავლებელმა კუსტინოვიჩმა მოწაფეების წინაშე ქართულ ენას ძალის ენა უწოდა და რომლის შესახებ სახელმწიფო საბათბიროს ს-დემოკრატიულმა ჩგუფმა შეკითხვაც შეიტანა საბათბიროში. ეს იყო 1913 წელს.

ნაციონალური ჩაგვრა ხშირად ზოოლოგიურ სიძულვილსა და

¹ იხ. სტალინი—„მარქსიზმი და ნაციონალურ-კოლონ. საკითხი“, გვ. 65.

დევნაში გადადიოდა დაპყრობილ ხალხების მიმართ.

ასეთ სიძულვილს პედაგოგებისას მოსწავლე „ინოროდცების“ მიმართ ისეთი ფართო ხასიათი მიუღია, რომ სასწავლო უწყებას გაფრთხილების მიცემაც დაუნახავს საკიროდ:

„რაც შეეხება ზოგ სასწავლებელში შენიშნულს მოსამსახურეთა მიერ უხეშ მოპყრობას მოწაფეებისადმი, მზრუნველის საბჭო, თვის რა ამას მეტად სამწუხარო ფაქტად, აუცილებლად ნახულობს, რომ სასწავლებელთა უფროსებმა განსაკუთრებული ყურადღება მიაქციონ მას და თვალყური ადევნონ, რათა მოსამსახურეებისაგან არ იქნას დაშვებული მოწაფეთა მიმართ არავითარი შეურაცმყოფელი გამოთქმები, განსაკუთრებით თავი შეიკავონ გამოთქმებისაგან იმათი ეროვნების შესახებ“¹.

მაგრამ მზრუნველის საბჭოს დადგენილება დადგენილებად რჩება, იანოვსკის აგენტები კი ადგილებზე თავის საქმეს განაგრძობენ.

ქუთაისის გაზეთ „შრომის“ რედაქციაში 1883 წ. შემდეგი შინაარსის წერილი შემოსულა: „ამ დღეებში თავი მოიწამლა გიმნაზიელმა, ახალგაზრდა, ოცი წლის ჯაბუკმა. მიზეზი გამოურკვეველია, მაგრამ ყველანი გაიძახიან: განა ასატანია ისეთი მასწავლებელი, რომელსაც ეზიზღება თავისი მოწაფე როგორც პირადად, ისე წარმოშობისათვის და შეურაცყოფს მის ეროვნებას. ვინ ურიგებს ასეთ პირებს მოძღვრის ადგილს და რა ჯილდოს ღირსნი არიან ასეთი მასწავლებლები. ამაზე ჩვენ ვუბასუხებთ: რომ ასეთ ბატონებს ყველაზე უფრო კარგი როზგი ეკადრებაო“². ეს წერილი მზრუნველს გადაეგზავნა საცენზურო კომიტეტის მიერ. იანოვსკი კი სრულიად არ ცდილა გაექარწყლებია საზოგადოებაში არსებული აზრი მოსწავლის თვითმკვლევლობის შესახებ და საცენზურო კომიტეტის თავმჯდომარეს აცნობა, რომ წერილის დაბეჭდვა ყოველად შეუძლებელია, რადგან ის ქადაგებს მასწავლებელთან როზგით გასწორებასაო.

ასე აფასებდნენ საზოგადოებრივ აზრს სასწავლებლის შესახებ განათლების ხელმძღვანელები.

ქვემოთ მოყვანილი იქნება იმის მაგალითი, თუ როგორ ერეებოდა განათლების უწყება სასწავლებლიდან ისეთ მასწავლებლებს,

¹ Соп. рацпоп. К. У. О. 1879 წ. გვ. 427 — 4 1.

² იხ. ც. არქ. ფ. 107, სერია 3, № 983, გვ. 32, 34.

რომელთაც ოდნავ მაინც ეროვნული იდეების მატარებელ ჰიარად დასახავდა. მაგრამ იანოვსკი მხოლოდ ქართველობისათვისაც საქართველოს ფარგლებში არ ითმენდა ქართველ მასწავლებელს, თუგინდ ასეთი იდეებისაგან ის თავისუფალი ყოფილიყო:

„Поручить же воспитание и обучение лицам из туземцев более чем...“ წერდა იანოვსკი ერთერთ მოხსენებაში¹, (აზრი არაა დასრულებული, მაგრამ ყველასათვის გასაგებია).

საქართველოდან ქართველ მასწავლებელთა დევნისა და მათ ნაცვლად რუს მოხელეების დანიშვნის საილუსტრაციოდ მოვიყვან ერთ დოკუმენტს; ქუთ. სახ. სკოლების დირექტორი ლევიტსკი წერს იანოვსკის:

„...თქვენმა აღმატებულებამ სურვილი გამოსთქვა მასწავლებელ ინასარიძის ჩრდილო კავკასიაში გადაყვანის შესახებ. ნებას ვაძლევ ჩემს თავს მოკრძალებით მოგახსენო, რომ მკვიდრ მასწავლებელთა ამიერ-კავკასიის საქალაქო სკოლებიდან ჩრდილო კავკასიაში გადაყვანა, უეჭველად, კეთილად იმოქმედებს როგორც მასწავლებლებზე, მისცემს რა მათ საშუალებას რუსულ ენაში დახელოვნებისას. აგრეთვე მოწაფეებზეც, მოვაშორებთ რა მათ ცუდს „ტუზემეც“ მასწავლებლებს; ამასთანავე თავისთავად იგულისხმება, რომ გადაყვანილი მასწავლებლები რუს მასწავლებლებით იქნებიან შეცვლილნიო“².

მეტად გულახდილი და საინტერესო მიწერ-მოწერაა ცარიზმის აგენტებს შორის: მოწაფეებს „ცუდი ტუზემეც“ მასწავლებელი უნდა მოაშორო, რომლის ნაცვლად „თავისთავად იგულისხმება“ რუსი უნდა დაინიშნოს“, სულ ერთია, — კარგი იქნება ის, თუ ცუდი.

ლევიტსკის მიერ კი ფოთის საქალაქო სასწავლებლის მასწავლებლის ინასარიძის (რომელსაც რუსეთში უკრეს თავი) მოწაფეების ცოდნა დადებითად იყო შეფასებული³.

აღსანიშნავია, რომ იანოვსკი დევნიდა და ავიწროვებდა არა მარტო ქართველ მასწავლებლებს, თუ ის არ იყო გამხდარი იანოვსკის „ზორცი ზორცთაგანი და სისხლი სისხლთაგანი“, არამედ ისეთ რუს მასწავლებლებსაც, — რომელნიც მათ მსგავსად, შავრაზმულად არ იყვნენ განწყობილნი არა რუს ერისადმი. იანოვსკიმ შეავიწრო-

¹ იხ. ც. სარქ. ფ. 107, სერია ვ. საქ. № 2368, გვ. 33.

² იხ. ც. სარქ. ფ. 107, სერია გ. საქ. № 114, გვ. 36.

³ იხ. იგივე საქმე, გვ. 36.

ვა და შემდეგ სრულიად განდევნა თბილისის რეალური სასწავლებლიდან განათლებული მასწავლებელი ლ. ზაგურსკი იმიტომ, რომ ის გამოვიდა გეოგრაფიულ საზოგადოებაში სმირნოვის ლექციაზე — „რა არის ეროვნება, ხალხი, თემი და ქართველები და სომხები შეადგენენ ეროვნებას თუ არა“ — და მომხსენებლის საწინააღმდეგოდ ამტკიცებდა, რომ ქართველები მთლიან ჩამოყალიბებულ ერს წარმოადგენსო. თავისი ხელქვეითის ასეთ შეხედულებებს ვერ მოიწონებდა, რა თქმა უნდა, იანოვსკი და „ურჩ მოხელეზე“ შური იძია მისი სკოლიდან გაძევებით¹.

განათლების ხელმძღვანელთა ადგილობრივი ხალხისადმი სიძულვილისა და ზიზლის იშვიათ ნიმუშს გადმოგვცემს დამსახურებული პედაგოგი იაკობ გოგებაშვილი: „...პოლიტიკანური ერთეულობა კავკასიის სამოსწავლო მთავრობისა... ყოველი ღონით ზრუნავდა, რომ თვით სახელწოდებაც კი გაეუქმებინა ქართველებისა. აი მისი ნამდვილი და ახალახალი საბუთი. ზემოხსენებულმა ობერ-რევიზორმა (ი. გოგებაშვილი რევიზორის გვარს არ ასახელებს. ტ. ხ.) თავისი მგზავრობა დასავლეთ საქარველოში ასეთის ღვაწმოსილებით დაამთავრა. ინახულა ბათუმის სასწავლებლები და მიმართა ერთ რვა წლის ბავშვს: „შენ ვინა ხარ? ქართველი—სთქვა პასუხად ბავშვმა. ქართველი კი არა, რუსი ხარ,—სთქვი რუსი ვართქო. ბავშვი გაშტერდა და სდუმდა. რევიზორმა იფიქრა, აქ ნამდვილად სეპარატისტობაა დამალულიო, გაწყრა, გაგულისდა, წააელო ხელი ბავშვს, ანჭლრევდა და გაჯავრებით გაიძახოდა თვისას. შეშინებულმა ბავშვმა ძლივს წამოიღულულა: რუ...სი... ვარ. ხმამაღლა სთქვი, რომ რუსი ხარ, გაიძახოდა რევიზორი. შემკრთალმა ბავშვმა კარგა ხანს ვერ მოახერხა ხმის ამოღება. ბოლოს მოიკრიბა ძალღონე და შეჰყვირა: რუსი ვარ და თან ქვითინი წასქდა. ასევე სწრაფად გაარუსა ამ ბატონმა სომხის ბავშვი, რომელიც იმ პირველთან იჯდა გვერდითო“².

8. გლეხობის დამოკიდებულება სკოლებისადმი.

საქართველოში გლეხობა სახალხო სკოლის დარსებას შეგნებულად შეხვდა, მასზე დიდ იმედებს ამყარებდა და ბატონყმურ არტახებისაგან ჯერ კიდევ გაუნთავისუფლებელი, ის არ იშუ-

¹ იხ. „დროება“ 1885 წ., № 58, 63, 68.

იხ. ი. გოგებაშვილის „რჩეული ნაწერები“, გვ. 510.

რებდა უკანასკნელ კაპიკს სკოლისა და განათლებისათვის. მაგრამ სახალხო სკოლების არსებობის პირველი ათი წლის განმავლობაში ჩვენი გლეხობა დარწმუნდა იმაში, რომ არსებული სკოლები მისთვის უცხო და უნაყოფოა, მასზე გაღებული ფული — დაკარგულია, ხოლო ბავშვები, საქმეს მოცდენილნი, უეცრად დარჩენილნი. ამისი მიზეზი იყო ის პოლიტიკა, რომელიც სკოლას მიზნად ხალხის განათლებას კი არ უსახავდა, არამედ მშობლიური ენისა და ნაციონალური კულტურის აღმოფხვრითა და დევნით ადგილობრივი მოსახლეობის გადაგვარებას, მის ზნეობრივ და გონებრივ დაკნინებას. დენაციონალიზაციას და ამ საშუალებით დაპყრობილ ქვეყნებში ცარიზმის დანერგვას.

ჩვენი გლეხობა, განსაკუთრებით დასავლეთ საქართველოში, სკოლის ასეთ მდგომარეობას ადრე და თავისებურად გამოეხმაურა. მან უნაყოფოდ და მკენებლად დაინახა ასეთი სახალხო სკოლების არსებობა და მას ბრძოლა გამოუცხადა. ეს ბრძოლა სხვადასხვაგვარი იყო. ზოგჯერ გლეხობა დირექციის სკოლებს უპირისპირდება სამრევლო-საეკლესიო სკოლებს, პირველთა დახურვის დადგენილებები გამოაქონდა, ხოლო მეორეთა გახსნას მოითხოვდა. ზოგჯერ კი სახალხო სკოლების წინააღმდეგ ბრძოლა მასიურ გამოსვლების ხასიათს ღებულობდა: ანგრევდნენ სკოლას. ანადგურებდნენ სასკოლო ავეჯს, ცეცხლს უკიდებენ მას.

ჩვენს მიზანს შეადგენს ამ თავში სათანადო მასალების გამოვლინებით და მათი ახსნა-განმარტებით ნათელი გაეხადოთ ჩვენი სახალხო განათლების ისტორიაში ეს მეტად საინტერესო ურთიერთობა გლეხობასა და მთავრობის სკოლებს შორის.

გლეხობის მასიური გამოსვლების საბაზად სკოლების წინააღმდეგ ხშირად მამასახლისის და სკოლის მზრუნველის-ბლადოჩინის ბოროტმოქმედება, ანდა მასწავლებლის უეცობა და სიტლანქე ხდებოდა.

გლეხობის სკოლის საწინააღმდეგო მასიური გამოსვლის ორი შემთხვევა შეიძლება დავასახელოთ შორაპნის მაზრაში, სოფ. წირქვალში და ჩხარში.

სოფ. წირქვალის გლეხობა 1884 წლის სექტემბერში თავს დაესხა სკოლას, გამოიტანა სკოლის ავეჯი ეზოში და ცეცხლი წაუკიდა. აღნიშნული სოფლის გლეხობამ ჯერ კიდევ 1881 წლის 24 ნოემბრის დადგენილებით გაასამკეცა მასწავლებლის ხელფასი (ნაცვლად 225 მ. — 592 მან.). თუ მასწავლებლად ღირსეული კაცი იქნებოდა მოწვეული. 1883 წლის აგვისტოში დირექციას აქ მას-

წავლებლად დაუნიშნავს გორის საოსტატო სემინარიის კურსდასრულებული ნიკოლოზ წიეწივაძე. რომლის შესახებ შორაპნის მაზრის უფროსი წერს ამ საქმის გამო გაგზავნილ პატაკში ქუთაისის სამხედრო გუბერნატორს:

„ხალხის გალიზიანება გამოიწვია ამ მასწავლებელმა მოწაფეთა მამებთან თავისი უტაქტო საქციელით: არ აძლევდა მათ სკოლაში გამოცხადების ნებას შეეტყოთ, თუ როგორ სწავლობენ მათი ბავშვები; საზოგადოთ გლეხებს უხეშად ექცეოდა, — ეძახდა მათ ციგნებს და ემუქრებოდა ეჭვქუცით, თუ წესიერად არ გადაიხდიდნენ ფულს, განაჩენით დანიშნულს“.

მამასახლისის მასწავლებლის ხელფასის გასანაღდებლად ღარიბ გლეხობისათვის საოჯახო ნივთები წაუერთმევია და გაყრდვით ემუქრებოდა; თვით მაზრის უფროსი მამასახლისის ამ ნაბიჯს მეტად სასტიკად თვლის:

„მამასახლისს ასეთი მკაცრი ზომებისათვის არ უნდა მიემართა, მით უმეტეს, ყველას შეეძლო რთველის შემდეგ მაქრის გაყიდვა ან სხვა რაიმე სანოვავის და თავისი ვალის გასტუმრებაო“¹.

არა ნაკლებ მნიშვნელოვანია სოფ. ჩხარის გლეხობის მიერ სკოლის აკლება 1882 წლის მარტში. ამა წლის 14 მარტს ოთხასი გლეხი შეცვივდა სკოლაში, დაამსხვრიეს ავეჯი, ჩამოხსნეს ჩარჩოები და სკოლას დანგრევას უპირებდნენ, ხოლო მასწ. ცერცვაძე ფანჯრიდან გადმოათრიეს. ჩხარის გლეხობის გამოსვლისათვის საბაბი მზრუნველს ბლალოჩინს ჯუღელს, მასწავლებელს ნესტ. ცერცვაძეს და მამასახლისს მიუციათ. გლეხობა აცხადებდა: სკოლის შესაკეთებლად 230 მანეთი გავიღეთ და ახალი მზრუნველი მღ. ჯუღელი, რომელიც ჩვენ არ აგვირჩევია, კიდევ გვთხოვს. 255 მ. 60 კაპ.; დარაჯისათვის მასწავლებელი ცერცვაძე 50 მან. გვთხოვს, სკოლაში კი ცხენს აბამსო. გამოძიებით დადასტურებელია, რომ გლეხები პირველ მარტიდან თვითნებურად იკრიბებოდნენ და სკოლის აგკარგიანობაზე მსჯელობდნენ. მამასახლისმა აბულაძემ აჩვენა, რომ კვირას, 14 მარტს, 400 გლეხი მოვიდა სკოლაში და აღელვებული ლაპარაკობდნენ, რომ სკოლა უსარგებლოა, დასაკეთიანო და სხვ. მე გლეხების გაფანტვა მოვიწოდებ, მაგრამ ისინი ჩემს წინააღმდეგ წამოვიდნენ. მაშინ ჩემს დასაცავად აზ. ლუარსაბ და დავით იშხნელებმა და ნარიმან შოთაძემ კანცელარიაში ჩამკეტეს,

¹ იხ. ც. არქ. ფ. 107, საქ. 1218, სერია ვ, ფ. 53, 54, 55.

ხოლო გლეხებმა რა მოიმოქმედეს — არ ვიცით. თუ რამდენად-
ყოფილა გლეხობა სკოლაზე გულაყრილი და ამხედრებული, ეს
იქიდანაც ჩანს, რომ გლეხობა არ მოერიდა ამ საქმისათვის ჩხარ-
ში მივლინებულ შორაპნის მაზრის უფროსის თანაშემწეს ალავიძე-
საც კი და მის თვალწინ თვითნებურად უნდოდათ სკოლის შენობის
დანგრევა, რომლისგანაც ალავიძემ გონიერი და მოხერხებული მი-
მართვით შეაჩერაო — ამბობს მაზრის უფროსი მოხსენებაში.

ქუთაისის სამხედრო გუბერნატორი საქმის გამწვავებას მორი-
დებია და ქვემოთ დავინახავთ, თუ რა მიზეზის გამო მას არა თუ
რეპრესიები არ მიუღია, ნება დაურთავს გლეხებისათვის. თუ მოი-
სურვებდნენ, განაჩენით სკოლა დაეხურათ კიდეც. „თუ საზოგადოე-
ბა არ მოისურვებს იქონიოს სკოლა, მას შეუძლია განაჩენით ის-
გააუქმოს. სასამართლოს წესით დევნას ნუ აღძრავთო“, — წერს გუ-
ბერნატორი მაზრის უფროსს.

იმავე წლის 15 მაისს სოფ. ჩხარის საზოგადოებას 660 კომლის
ხელის მოწერით შემდეგი დადგენილება გამოუტანია:

„...ჩყ-ის წელშიდ (1874) ჩვენდა საუბედუროდ გავსხენით შკო-
ლა განსაკუთრებულის პრიგოვორით, მაგრამ განმავლობს აგერ-
ცხრა წელი, რაც შკოლა არსებობს ჩვენშიდ, რომლის შესანახა-
ვად გაგვივიდა ხარჯი უმეტესი 2630 მან., ხოლო სარგებლობა ამა
შკოლიდან ვერაფერი დავინახეთ, რის გამოც ესე ვითარი სასწავ-
ლებელი იქნეს გაუქმებული და მოსპობილი...“¹.

სახალხო სკოლების დირექციის ცნობით ამავე დროს მუხურისა
და ბაღდადის მოსახლეობასაც შეუწყვეტია ბავშვების გზავნა სკო-
ლაში და მოუთხოვია მათი დახურვა, ხოლო საწირის საზოგადოე-
ბას უარი უთქვამს თავის ადრინდელ დადგენილებაზე სკოლის
გახსნის შესახებ.

ჩვენ შევეცდებით გამოვარკვიოთ საზოგადოებათა სკოლების
მიმართ გლეხობის ასეთი მტრული ნაბიჯების მიზეზები.

ქუთაისის გუბერნიის სახალხო სკოლების დირექტორი ჩხარისა-
და წირქვალის გლეხობის გამოსვლის მიზეზად, სხვათა შორის,
ასახელებს შორაპნის მაზრის მოსახლეობის ჩამორჩენილობას და
სასკოლო განათლებისადმი მის ნაკლებ მისწრაფებას, შედარებით
ქუთაისის გუბერნიის სხვა მაზრების მოსახლეობასთან². შეიძლება
შორაპნის მაზრის მოსახლეობა ოდნავად განვითარებისა და შეგნე-

¹ იხ. ც. არქ. ფ. 107, სერია ვ, საქ. № 639, ფ. 18.

² იხ. ც. არქ. ფ. 107, სერია ვ, საქ. № 1218.

ბის დაბალ საფეხურზე იდგა, ვიდრე მაგ., გურია-სამეგრელოსი, მაგრამ ეს მოსაზრება სრულიად გამოუსადეგარია ჩხარი-წირქვალის გლეხობის საზღვარ გადაცილებულ აღშფოთების ასახსნელად.

ქუთ. გუბერნიაში ზემო იმერეთის გლეხობაზე უფრო ჩამორჩენილი კუთხეებიც მოიპოვებოდა, სადაც მოსახლეობას სახ. სკოლების ღირეკტორის მსჯელობით, სრულიად უნდა აეკლო სკოლები; და განა ჩვენ ღირეკტიის სკოლების საწინააღმდეგო ნაბიჯებს მართო შორაპნის მაზრაში ვხვდებით?!

სხვადასხვა ფორმით, როგორც ზემოდ გვექონდა აღნიშნული, მას ადგილი ჰქონდა გუბერნიის თითქმის ყველა მაზრაში. სხვას რომ თავი დავანებოთ, ზემომოყვანილი ამონაწერიდანაც ნათლად ჩანს, რომ დასაწყისში ს. წირქვალის გლეხობაც დაინტერესებული ყოფილა სკოლის გაუმჯობესებით, მასწავლებლისათვის სამმაგი ხელფასი გაუღია, სკოლაში მშობლები დადიოდნენ თჳვიანთი ბავშვების წარმატების გასაგებად.

1883 წელს მზრუნველისადმი გაგზავნილ მოხსენებაში ლევიტსკი აღიარებს, რომ რვა წლის წინად შორაპნის მაზრაში 19 სკოლა იყო. ახლა კი 15 არისო. რატომ შემცირდა სკოლები და მოწაფეთა რიცხვი სკოლებში? გლეხობას რომ სკოლებიდან რაიმე სარგებლობა დაენახა, მასზე გლეხობას გულს ვერ ააყრევინებდა ვერც სასულიერო პირთა და ვერც ინტელიგენციის აგიტაცია სკოლების წინააღმდეგ, როგორც ეს ლევიტსკის ჰგონია.

იმავე მოხსენებაში ლევიტსკი წერს:

„როდესაც სწავლის საქმე უკეთ წავა, მაშინ თანაგრძნობა სკოლისადმი გაძლიერდება და მასთან ერთად შესაძლებელი გახდება სოფლის საზოგადოებათაგან მეტი შემოწირულების გაღება სკოლებისათვისო“¹.

ლევიტსკის ავიწყდება, რომ თანაგრძნობა გლეხობას სკოლისადმი თავიდანვე ჰქონდა, ხოლო სასწავლო უწყებამ ცუდი სკოლით გაუქარწყლა მას ეს სიყვარული და თანაგრძნობა და ასეთი სკოლის მტრად გახადა.

სკოლის საწინააღმდეგო მოძრაობის მიზეზი, როგორც ზემოდ ამონაწერიდან დავინახეთ, კიდევ უფრო ნათლად გამოხატა გლეხობამ თავის განჩინებაში.

„ჩვენ ვერ ვხედავთ სარგებლობას სკოლაში, რადგან ბავშვებმა, რომელნიც იქ 3—4 წელი სწავლობენ, არ იციან წერა-კითხვაო“—

¹ იხ. ც. არქ. ფ. 107, სერია 3, საქ. № 1050.

ჩაწერა გლეხების ნათქვამი ინსპექტორმა ქორქიევმა, მიელინგ-ბულმა ჩხარის საქმის გამოსაძიებლად.

რომ სკოლა სწორედ ასე „ემსახურებოდა“ მოსახლეობას, არა მარტო ჩხარში, არამედ მთელს დირექციაში, ამის დასტურად ჩვენ უფრო „გავლენიან და ავტორიტეტიან“ პირის მოსაზრებას მოვიყვანთ.

ჩხარისა და წირქვალის სკოლების დარბევისა და საზოგადოდ სოფლის სკოლების უმწურო მდგომარეობის შესახებ გაიმართა მიწერ-მოწერა გუბერნატორსა, მზრუნველსა და მთავარმართველს შორის. გუბერნატორი სმეკალოვი და მზრუნველი იანოვსკი ერთიმეორეს სდებდნენ ბრალს აღნიშნულ საქმეში. გუბერნატორი ქუთსახს. სკოლების დირექტორის ორლოვის და მასწავლებლების უვიცობასა და უვარგისობას ასახელებდა სკოლებისადმი გლეხების მტრულ განწყობილების მიზეზად, ხოლო მზრუნველი იანოვსკი აღშფოთებული იყო იმით, რომ გუბერნატორმა ნება დართო ჩხარის გლეხობას, თუ მოისურვებდნენ დაეკეტათ კიდეც სკოლა და რომ მან სკოლის აკლებისათვის გლეხობა დაუსჯელი დასტოვა. ეს ჩვეულებრივი ამბავია, როდესაც საქმის გაფუჭებას ერთი უწყება მეორეს აბრალებს.

ამ მიმოწერიდან ჩვენთვის მნიშვნელოვანია სავსებით სწორი და აშკარად გამოთქმული შენედულება გენერალ-გუბერნატორისა მთავარმართველისადმი მიწერილი, რომელიც სავსებით ემთხვევა გლეხების განცხადებას მათი სკოლისადმი მტრული განწყობილების მიზეზის შესახებ:

„გლეხებს მშვენიერად ესმისთ სწავლის მნიშვნელობა და არ უნდათ მხოლოდ ისეთი სკოლები, რომლებშიც ათი წლის გამოცდილებით ვერაფერს სწავლობენ. ძალით მათი შერევა ასეთ სკოლებში ბ. ორლოვის (ქუთაისის გუბერნიის სკოლათა დირექტორი იყო. ტ. ხ.) ჩინოვნიკური თავმოყვარეობის დასაკმაყოფილებლად არაკეთილსინდისიერი იქნებოდა და არასავსებით უსაშიშროო“¹.

ფაქტი სკოლების უვარგისობის შესახებ, ვიმეორებ, სისწორით აქვს აღნიშნული გენერალ-გუბერნატორს. მნიშვნელოვანია ისიც, რომ გლეხობა გუბერნატორს ყრუ და უგუნურ ბრბოდ, სასწავლო უწყების ხელმძღვანელთა მსგავსად, არ ყავს წარმოდგენილი. სულ სხვა საკითხია, თუ როგორ ჰქონდა გუბერნატორს წარმოდგენილი სკოლა, გლეხობის მოთხოვნილებას რომ დააჭმაცოფილებდა.

¹ იხ. ც. არქ. ფ. 107. საქ. № 1218, სერია 3.

ქართული პრესა, რომელიც ყოველთვის დიდ ყურადღებას აქცევდა სახალხო განათლების საქმეს, გამოეხმაურა სოფ. წირქვალის ამბებსაც. გაზ. „ღროება“-მ 1884 წლის 24 ოქტომბერს მოწინავე გაამზადა, რომელშიც სხვათა შორის წერდა:

„ეს მეორე შემთხვევა სკოლის დაწვისა, რაც მაგიური ასოებით ჩაიწერება ჩვენი ნორჩი სკოლის მათიანეში, შავ ლაქად დააჩნდება ჩვენს ისტორიას და სასტიკად გააწითლებს შთამომავლობას.“

სრული ქვეშაობითებაა: გასაწითლებელი და სამარცხვინო საქმეა კულტურის კერის — სკოლის აკლება. თუ რომ მარტო ფაქტს შევხედავთ და არა იმ მიზეზებს, რომელმაც ეს ფაქტი გამოიწვია. ქართველი ხალხი, რომელიც საუკუნეთა განმავლობაში მოწინავე ერთა გვერდში მდგარა და მაღალი კულტურა უტარებია, — მე-19 — 20 საუკუნეების მიჯნაზე სკოლებს იკლებს, ბარბაროსობას ამჟღავნებს. ამ ზომამდე მიიყვანა ჩვენი გლეხობა ცარიზმის პოლიტიკამ და მის მიერ დანერგილმა სასკოლო სისტემამ.

„მაგრამ განა მარტო წირქვალის მოიქცა ასე? — ვკითხულობთ „ღროებისათვის“ გამზადებულ მოწინავეში — განა მარტო ჩხარში მოქცეულ უღმერთოდ სკოლას?! არა, სრულიადაც არა! სხვა ბევრ ადგილას, როგორც იმერეთში, ისე ქართლსა და კახეთში სკოლა მძიმე ტვირთად აწეება მოსახლეობას, რომელიც მას ინახავს... სკოლა: დღემდე არაფერს აძლევს მოსახლეობას იმ მსხვერპლის სანაცვლოდ, რომელსაც ის სკოლისათვის იღებს, ის სულიერადაც არ ეხმარება მას, ის მოქმედებს მოსახლეობის სულიერ მოთხოვნილებათა გარეშე, მოქმედებს მექანიკურად, უსულგულოდ...“

თუ სკოლა არ მოეწყობა მოსახლეობის ინტერესების შესაბამისად... ტყუილად ნუ დაადებთ ხალხს მძიმე ტვირთს მის შესანახად. ის ძალით მოიშორებს ამ ტვირთს, დასწვავს სკოლას და შეიზიზღებს მასაწვლებელსო“¹.

მზრუნველის წინადადებით საცენზურო კომიტეტმა ეს წერილი „დაატუსალა“ და მისი დაბეჭდვის ნება არ მისცა... სოფ. წირქვალის ამბავს მზრუნველი კერძო შემთხვევად თვლიდა, რომლის საფუძველზე საზოგადოდ სკოლების მდგომარეობის შესახებ მსჯელობა უსაფუძვლოდ მიაჩნდა².

და არა მარტო ამ საკითხის შესახებ. სასწავლო უწყების მოხელეები, ისე როგორც სხვა უწყებისაც, ყოველგვარ ზომებს მი-

¹ იხ. ც. არქ. ფ. 107, საქ. № 1218, სერია ე.

² იქვე, ფ. 61.

მართავენ, რომ სახალხო განათლების საქმეში არ ჩარეულიყო საზოგადოება, რომელსაც თავისი აზრის გამოთქმა პრესის საშუალებით შეეძლო. საცენზურო კომიტეტი ერთად ერთ ქართულ გაზ. „დროებას“ ავიწროებდა.

ამ მხრით საყურადღებოა კავკ. საცენზურო კომიტეტის თავმჯდომარის მიწერილობა მზრუნველ იანოვსკისადმი 1885 წლის 21 თებერვლის თარიღით № 369.

„რაც შეეხება საკითხს სასწავლებელთა დაცვის შესახებ ამ გამოცემის („დროების“) მავნე გავლენისაგან, ჩემს მიერ ქართული ენის ცენზორს წინადადება აქვს მიცემული არამცდარამც არ გაუშვას სასწავლო უწყების შესახებ წერილები, წინასწარ თქვენს აღმატებულებასთან შეუთანხმებლად, თუგინ, საცენზურო წესდებით წერილი არ იყო ასაქრძალი...“

სანამ „დროების“ რედაქციის სათავეში დგას თავ. მაჩაბელი, გაზეთი არ შესცვლის არც თავის მიმართულებას და არც თავის ხერხებს, რომელსაც ეხლ^ე იყენებს. ამისგამო კომიტეტი მივიდა დასკვნამდის თავ. მაჩაბელის მოცილების შესახებ გაზეთის რედაქტორობისაგან მისი სხვა პირის შეცვლით, რომელიც ცნობილი იქნება კომიტეტისათვის თავისი კეთილსამედობით. თუ გამომცემლის მიერ ასეთი პირი არ იქნება მითითებული — გაზეთი დაიხურება“¹.

ამ ამონაწერიდან მეტად საინტერესო ფაქტი მქლავნდება: საცენზურო კომიტეტი ახშობდა საზოგადოებრივ აზრს, ცენზურის მწვავე არტახებს უჭერდა ცოტად თუ ბევრად ოპოზიციურ გაზეთებს, განსაკუთრებით „დროებას“, მაშინ ერთად ერთ ქართულ გაზეთს, რომელიც თავისი არსებობის თითქმის ოც წელს ითვლიდა. მაგრამ სკოლისა და განათლების საკითხის შესახებ საცენზურო კომიტეტის დებულებით გათვალისწინებულ ფარგლებშიც კი არავის შეეძლო თურმე საჯაროდ აზრის გამოთქმა და ყველა ასეთი წერილი მზრუნველს ეგზავნებოდა სანებართვოდ. ამრიგად, განათლების დარგის ცენზორი საცენზურო კომიტეტი კი არ ყოფილა, არამედ მზრუნველი იანოვსკი. სოფ. წირქვალის ამბების შესახებ „დროების“ მოწინავე, იანოვსკის მიერ დაკავებული, იმის საილუსტრაციოდ მოვიყვანეთ, რომ ნათელგვეყო, თუ როგორი „მზრუნველობით“ იცავდა მზრუნველი თავის სკოლას „გარეშე პირთა“ ჩარევისაგან, რომ მან ვერ დაინახა შესა-

¹ იხ. ც. არქ. ფ. 107, სერიჟ ვ. საქ. № 1539, ფ. 23, 24, 25.

ძლებლად ისეთი „უვნებელი“ წერილის გაშვებაც კი, როგორც ზემოდ მოვიყვანეთ.

გლუნობის მასიურ გამოსვლებს სკოლების წინააღმდეგ, რომლის შესახებ ზემოდ გვქონდა საუბარი, სტიქიური ხასიათი ჰქონდა და ობიექტურად ის იყო მიმართული რუსული სკოლისა და რუსიფიკატული პოლიტიკის წინააღმდეგ.

9. თვითმპყრობელობის გამარჯნებელი პოლიტიკა საგმბრელოში.

რუსეთის ხელისუფლება საქართველოში, ისე როგორც ყველა დაპყრობილ ქვეყნებში, სხვადასხვაგვარ ხერხებს მიმართავდა ადგილობრივი ერების გარუსებისა და მათი დენაციონალიზაციის მიზნით. 80-იანი წლებიდან ერთერთ ასეთ საშუალებად კავკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველმა იანოვსკიმ თავისი მოხელეებით ერთ სამეგრელო და იქ არსებული სკოლები გაიხადა.

თვითმპყრობელობამ მიზნად დაისახა ქართველთა ეროვნული სხეულის დასუსტება და ეროვნულ-ნაციონალური შეგნების მოღუენება ქართველი ხალხის დანაწილებით და მათ შორის შურისა და სიძულვილის დათესვით.

არკვევს რა ამხ. სტალინი ბურჟუაზიის ნაციონალისტური რეპრესიების საკითხს, განმარტავს: „... ჩავგრის „სისტემიდან“ იგი ხშირად გადადის ერების წასისიანების „სისტემაზე“, ხოცვაჟლეტის და პოგრომების სისტემაზე... კავკასია და სამხრეთ რუსეთი ამის ცოტა მაგალითს არ გვაძლევენ. „დაჰყავ და იბატონე“ — ასეთია წასისიანების პოლიტიკის მიზანი“¹.

ატარებდა რა ამ პოლიტიკას განათლების ხაზით იანოვსკი, როგორც გაქნილი პოლიტიკოსი, გამოდიოდა სამეგრელოს მოსარჩლედ, ვითომდა მასზე გაბატონებული ქართველების წინააღმდეგ. სინამდვილეში კი საქართველოს დაქუცმაცების საშუალებით მას რუსეთის იმპერიალისტური ზრახვების განხორციელების გაადვილება უნდოდა.

იანოვსკის მარჯვენა ხელი დასავლეთ საქართველოში, სახ. სკოლების დირექტორი ლევიტსკი თავის ცნობილ ცირკულარში—სენაკისა და ზუგდიდის პირველდაწყებითი სასოფლო სკოლების მასწავლებელთა მიმართ წერდა: „სწავლის საქმის ცუდ გარემოებას-

¹ იხ. სტალინი, „მარქსიზმი და ნაც.-კოლონ. საკითხი“, გვ. 19.

სამეგრელოში მოჰყვა მეგრელების უკან ჩამორჩენა განათლებისა და საზოგადო მდგომარეობის მხრივ ამიერ-კავკასიის სხვა ხალხებთან შედარებით. მეგრელების რიცხვი მცირეა საქალაქო და სასულიერო სასწავლებლებში, კიდევ უფრო მცირე სამასწავლებლო სემინარიებში, ინსტიტუტებსა და გიმნაზიებში; სასოფლო სკოლებსათვის მეგრელი მასწავლებელი არსად მოიძებნებოდა; საქალაქო და ნორმალურ სასწავლებლებისათვის მეგრელ მასწავლებელთა მოპოვებაზე ხომ ლაპარაკი არ შეიძლება. მცირეს ანუ თითქმის სულაც ვერ ვხედავთ მეგრელებს საშუალო და უმაღლეს ადმინისტრაციაში და სამსჯავროებში“.

ასე „გოდებენ“ იანოვსკი-ლევიტსკი მეგრელებისათვის; და თურმე ამ უბედურების მიზეზი ის არის, რომ სამეგრელოს სკოლებში ქართულ ენას ასწავლიან და არა მეგრულს. რუსულის შესწავლაც ქართულის საშუალებით სწარმოებს და არა მეგრულის. ამას ნათლად ადასტურებს იანოვსკის წერილი ალ. გრენისადმი, რომელიც მის მიერ იყო გაგზავნილი ზუგდიდში (1886 წ.) მეგრული ენის შესასწავლად და სახელმძღვანელოს შესადგენად; იანოვსკი უპასუხებს გრენს:

„რაც შეეხება თქვენს მიერ მეგრელებში შემჩნეულს ნაციონალური გრძნობების აღძვრას, მათში ასეთ განწყობილებას მეტად ფრთხილად უნდა მოეპყრათ, რადგან სასწავლო უწყების მიზანია არა მეგრული ლიტერატურის გამოცემა, და მით უმეტეს არა პატრიოტული გრძნობების აღძვრა მეგრელებში, არამედ მხოლოდ საშუალების მიცემა მეგრელ ახალგაზრდობისათვის მიიღოს დაწყებითი განათლება მეგრულ სკოლებში მშობლიურ ენაზე, და არა ქართულზე, რომელიც მათთვის სრულიად უცხოა“¹.

აქ იანოვსკი ვითომდა დაწყებითი განათლების მშობლიურ ენაზე მიღების ქომაგად გამოდის მეგრელთათვის, მაშინ როდესაც მთელი მისი „მოღვაწეობა“ ადგილობრივი მოსახლეობის მშობლიური ენის აღმოფხვრისა და სკოლებიდან განდევნისაკენ იყო მიმართული.

როგორც ქვემოთ დავინახავთ, მეგრულ ენაზე საეკლესიო მწერლობის შექმნის ცდა 70-იან წლებში დაიწყო; მაგრამ მაშინ ამ ცდამ ხელისუფლებას უნაყოფოდ ჩაუარა.

სისტემატიური და ენერგიული ზომების მიღება სამეგრელოს სკოლებიდან ქართული ენის სავსებით განდევნის, ლოცვებისა და

¹ იხ. ც. არქ. ფ. 107, სერია ვ. საქ. № 1746, ფ. 32.

საღვთო წერილის თარგმნის, მეგრული ანბანის შექმნისა და მეგრული ენის სახელმძღვანელოს შედგენისა დაიწყო 80-იანი წლების ნახევარში, 1884—5 წლიდან, მზრუნველი იანოვსკისა და ქუთაისის გუბერნიის სახალხო სკოლების დირექტორის—ლევიტსკის უშუალო ხელმძღვანელობით და მონაწილეობით.

თვით ღონისძიებათა გატარება მთავრობამ დაიწყო მიუკიბ-მოუკიბავედ—1885 წლის 11 იანვრის ცირკულარით სენაკისა და ზუგდიდის პირველდაწყებითი სასოფლო სკოლების მასწავლებლების მიმართ, რომელთაც სამეგრელოს სკოლებში ქართული ენის სწავლება და გამოყენება აღკვეთილი ექნათ. 1885 წლის 11 იანვრის თარიღით ლევიტსკის მიერ სამეგრელოს მასწავლებელთათვის დაგზავნილ ცირკულარში შემდეგი დებულებებია:

1. თანახმად 1881 წლის 13 იანვარს დამტკიცებული გეგმისა პირველდაწყებით სკოლებში სწავლა სამშობლო ენაზე უნდა იწყებოდეს.

2. სამეგრელოს სკოლებში კი სწავლა იწყება მეგრულ ენაზე კი არა, არამედ ქართულ ენაზე, „მეგრელებისათვის სრულიად გაუგებარზე“.

3. რუსული ენა ისწავლება ქართულის და არა მეგრულის დახმარებით.

4. ამრიგად მეგრულ ბავშვებს ორი ახალი ენის შესწავლა უხდებათ—რუსულისა და ქართულის, ამიტომ რუსული ენის შესწავლას შეფერხება ემჩნევა.

5. „ამგვარის წესის გამო, რასაკვირველია, ვნება ეძლევა არა მარტო რუსულის ენის შესწავლას, არამედ მთელს სწავლას სკოლაში“.

6. რუსული სიტყვები ქართულის საშუალებით უაზროდ და უნაყოფოდ ისწავლება.

7. სწავლის საქმის ცუდ გარემოებას სამეგრელოში მოჰყვა მეგრელების უკან ჩამორჩენა განათლებისა და საზოგადო მდგომარეობის მხრივ ამიერკავკასიის სხვა ხალხებთან შედარებით.

8. „რუსული ენის სწავლება აუცილებლად იწყებოდეს მეგრული ენის სწავლების შემდეგ თანახმად 1881 წლის პლანისა და ისწავლებოდეს მეგრული ენის საშუალებით“.

9. რადგან მეგრულ ენაზე მწერლობა არ არსებობს, მეგრული სიტყვები გამოიხატოს რუსული ანბანით.

10. საჭირო ლოცვანი და საღმრთო ისტორია შეიძლება შეს-

წავლილ იქნას რუსულ ენაზე, დედაენაზე (მეგრულზე) თარგმნით და ახსნით¹.

ამ მიწერილობის შემდეგ სამეგრელოს სკოლებიდან ქართული ენა იღვევებოდა, რომლის ადგილი ოფიციალურად მეგრულს უნდა დაეჭირა. მაგრამ იანოვსკი — ლევიციმ კარგად იცოდენ, რომ ანბანის, მწერლობის, ლიტერატურული ტრადიციის არ მქონე ენა ვერ შესცვლიდა ქართულს; ეს არც შეადგენდა მათ მიზანს; მეგრულ ენას თუ მიმართავდენ არა იმისათვის, რომ ის განემტკიცებიათ სკოლაში და მოსახლეობაში, არამედ იმიტომ, რომ თავიანთი ნაბიჯებისათვის დასაწყისში პრინციპული ბაზა გამოეძებნათ დასაყრდენად და სხვების თვალის ასახვევად: გამოეყენებიათ მეგრული ქართულის გასაძეველად და შემდეგ სამეგრელოს სკოლებში უფრო ადვილად გაეტარებიათ გარუსების პოლიტიკა. რუსული ანბანის გამოყენება მეგრული სიტყვების ასანუსხავად ამის ნათელი დასტურია. 1899 წელს გამოცემული „*Мингрельская азбука*“-ს რედაქტორი, ოლქის მზრუნველი ამ დროდან მ. ზაეადსკი წიგნის წინასიტყვაობაში აშკარად ამბობს: „მეგრული ანბანი“ იბეჭდება მარტოდენ იმ მიზნით, რომ მეგრულ ბავშვებს გაუადვილდეს რუსული წერა-კითხვის შეთვისება“.

რუსიფიკატორებმა მეგრული ენის გარდამავალ საფეხურად გამოყენება განიზრახეს — ქართულიდან რუსულზე; ამისათვის, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, უფრო ფართო საშუალებასაც მიმართეს — მეგრული ანბანის გამომუშავებას და სახელმძღვანელოს შედგენას, მაგრამ ყოველივე ეს არა პედაგოგიური მოსაზრებით, არამედ ქართველ ხალხის დენაციონალიზაციისა და მისი გარუსების მიზნით.

1885 წლის 11 მარტს ოლქის მზრუნველი იანოვსკი მიმართავს (№ 1297) უგზავნის ქუთაისის გუბერნიის სახალხო სკოლების დირექტორს ლევიტსკის, რომელიც ინსტრუქციას წარმოადგენს იმისას, თუ როგორ უნდა სწარმოებდეს სწავლა სამეგრელოს დაწყებით სკოლებში.

„... კითხვის ახალ მეთოდით, — სწერს იანოვსკი, — სწავლების მეთოდის ძალით, სანამ ყმაწვილებს შეასწავლიან ასოების დახატვას, იგინი უნდა შეაჩვიონ სიტყვების დაშლას ხმებად, ეს ვარჯიშობანი უნდა სწარმოებდენ ზეპირად. ამის თანახმად მასწავლებელი მეგრული სკოლისა, ერთი თვის სწავლების შემდეგ პირველ

¹ იხ. გაზ. „დროება“ 1885 წ., № 59.

განყოფილებაში, მოვალეა შეაჩვიოს მოსწავლენი მეგრული სიტყვების ხმებად დაშლას და ხმების შეერთებას სიტყვებად, და შემდეგ, როცა მოსწავლენი საკმაოდ გაიკვეთავენ ამ-ვარჯიშობათა, მასწავლებელმა უნდა დაიწყოს სწავლება ხმების გამოხატვისა და საზოგადოდ სწავლა წერისა მეგრულს ენაზე, რის დროს უნდა იხმაროს, როგორც ზევით იყო ნათქვამი, რუსული ალფაბეტი. სწავლება კითხვისა, მეგრულს ენაზედ წიგნების უქონლობის გამო, ძალაუნებურად უნდა დაკმაყოფილდეს პირველი დროს მარტრ იმ სიტყვების კითხვით. რომელთა წერა იციან მოსწავლეთ... შემდეგ, თანახმად ინსტრუქციისა, მასწავლებელი გადადის ჭერ მარტივის, შემდეგ რთული ფრაზების წერაზე... და დაწეროს რუსული ასოებით საკლასო დაფაზე. ასე სწარმოებს სწავლა წლის პირველ ნახევარში. ხოლო არითმეტიკის სწავლება ამ პერიოდში უნდა სწარმოებდეს განსაკუთრებით სამშობლო ენაზე“.

წლის მეორე ნახევრიდან იწყება რუსული ენის სწავლა თანახმად 1881 წლის გეგმისა.

აგრეთვე მე-2 და მე-3 განყოფილებებში ყველაფრის სწავლა რუსულ ენაზე მიმდინარეობს, თანახმად იმავე გეგმისა. მეგრული ენის ცოდნა სავალდებულოა მასწავლებელთათვის; უნდა შეისწავლონ იმდენად, რომ შეძლონ მასზე მარტივი ამბების გადაცემა.

ინსტრუქციის მოყვანილი მუხლებიდან ნათლად ვხედავთ, რომ სწავლება სამეგრელოს სკოლებში განდევნილი ქართულის ნაცვლად არც მეგრულზე სწარმოებს, რადგან სახელმძღვანელოს უქონლობის გამო, ბავშვები, ცხადია, წერა-კითხვას მეგრულინასაც ვერ ისწავლიან. ისინი მხოლოდ რუსული ასოების წერას ეჩვევიან და ამ მიზნისათვის მეგრული ენაა გამოყენებული.

ამრიგად სამეგრელოს სკოლებისათვის იანოვსკის 1881 წ. 13. იანვრის ცნობილი გეგმა, რომლითაც თითქოს სწავლა რაწყებით სკოლებში მშობლიურ ენაზე იწყებოდა, გაუქმებული გამოდგა და მეგრულ ბავშვებს ქართული ენის გაანდევნის შემდეგ პირდაპირ რუსულზე აწყებინებდენ სწავლას. ამასთანავე სამეგრელოს სკოლებიდან იდევნებოდა ყველა მასწავლებელი, რომელნიც სკოლაში სწავლებას ვერ წარმართავდნენ, ან არ წარმართავდენ იანოვსკის ინსტრუქციის მიხედვით.

„თარგმნილი სამღვთო წერილის უქონლობის გამო, განაგრძობს იანოვსკი თავის ინსტრუქციაში, სწავლება ამ საგნისა მეგრულს ენაზე ძნელი იქნება, რადგან საღვთო სჯულის მასწავლებელთ არ აქვთ სახელმძღვანელოები საღვთო წერილის ნამდვილი

და მუდმივი ტექსტისა... ამისათვის მეგრულს ენაზედ მოსწავლეთ უნდა გააცნონ სამასწავლებლო გეგმის თანახმად მარტო ის ამბები ძველი და ახალი აღთქმისა, რომელთაც აქეთ წმინდა მოთხრობითი ხასიათი. ლოცვები და დოღმატნი სარწმუნოებისა უნდა ასწავლონ ქართულს ენაზე, რომ სამღვთო სჯულის სწავლება ქართულს ენაზედ კარგად სწარმოებდეს, სასურველია სამღვთო სჯულის მასწავლებელმა ასწავლოს ბავშვებს კითხვა ამ ენაზედ, მაგრამ არა ადრე მეორე წლისა ე. ი. იმ დროსა, როდესაც ბავშვებს ეკოდინებათ კითხვა მეგრულად და რუსულად.

ქართული აღფავიტის შესწავლა მოსწავლეთათვის ამ დროს არ წარმოადგენს არავითარ სიძნელეს და მოანდომებს არა უმეტეს 2 — 3 კვირისა. იმას ხომ თქმა აღარ უნდა, რომ კითხვა და შესწავლა ქართულად ლოცვათა და სამღვთო წერილის ამბებთა არ შეიძლება სამშობლო ენაზედ გადაუთარგმნელად“.¹

როგორც ინსტრუქციის ამონაწერიდან ჩანს, იანოვსკიმ, მიუხედავად დიდი სურვილისა, ვერ აუხვია გვერდი ქართულ ენას. ის დასჭირდა საღვთო სჯულის შესასწავლად სამეგრელოს სკოლებში. არას ვიტყვი იმის შესახებ, თუ რამდენად პედაგოგიური იქნებოდა სამეგრელოს სკოლებში ჯერ რუსულის შესწავლა და შემდეგ ქართული წერა-კითხვისა. ან რატომ შეიქმნა საჭირო საღვთო სჯულის სწავლება ქართულს ენაზე და არა რუსულზე, როდესაც ქართული მეგრელთათვის, იანოვსკი-ლევიტსკის მტკიცებით, უცხო და გაუგებარი იყო?!

70 — 80-იან წლებიდან მოკიდებული 'ხელისუფლება ცდილობს რუსეთში და საქართველოშიც გააძლიეროს კლერიკალიზმი საერო სკოლებშიც. დაუკავშიროს სკოლები ეკლსიას და დააყენოს ახალგაზრდობა რელიგიურ-ზნეობრივი გავლენის ქვეშ.

ამ მიზნით მზრუნველი სავალდებულოდ უხდოდა საერო სკოლის მოწაფეებსაც კი საკუთრივ სახარების შეძენას და კითხვას, ეკლესიებში გალობითა თუ სხვა სახით მღვდელმსახურებაში მონაწილეობის მიღებას. მოწაფეებზე სარწმუნოების გავლენის განმტკიცებით ხელისუფლებას უნდოდა „ნილილიზმის“ აღმოფხვრა ახალგაზრდობაში და „ტახტისა და სამშობლოსადმი“ ერთგულების განმტკიცება.

იანოვსკი ხედავდა, რომ სამეგრელოს ახალგაზრდობას რელიგიურ-ზნეობრივი აღზრდის გარეშე დატოვებდა, თუ ქართულ

¹ იხ. „დროება“, 1885 წ., № 120.

ენას არ მიმართავდა, რადგან მეგრულად ნათარგმნი საღვთო წერილი, როგორც ეხლა დავინახავთ, უვარგისი იყო, რომელსაც საწინააღმდეგო, ანტირელიგიური შედეგის მიცემა შეეძლო, ხოლო უცნობ, რუსულ ენაზე გაზეპირებული ლოცვები და დომებები, ბავშვს ვერავითარ სარწმუნოებრივ აღზრდას ვერ მისცემდა და იანოვსკის მისწრაფება — „წესიერად მოწყობილი დაწყებითი სკოლა მკიდრო კავშირში უნდა იყოს ეკლესიასთან“ — ჰაერში გამოკიდებული დარჩებოდა.

საღვთო წერილის თარგმნა მეგრულ ენაზე 60-იან წლებში უცდიათ. ამის შესახებ 1885 წელს „დროების“ № 59-ში შემდეგი ცნობაა გადმობეჭდილი „ნოვოე ობოზრენიედან“:

„ქართული საეკლესიო მწიგნობრობის სპეციალურად მცოდნე პირმა დეისტე. სტატსკი სოვეტნიკმა დ. პ. ფურცელაძემ შემდეგი ცნობები წარმოგვიდგინა შესახებ ქართულიდან მეგრულ ენაზე საეკლესიო წიგნების გადათარგმნის ცდისა“.

„მათის უსამღვდელოეების“ საქ. ექზარხოზის ისიდორეს დროს (დღეს—პეტ-ის მიტროპოლიტის) სამურზაყანოს ეკლესიათა ბლალოჩინმა დეკანოზმა მაქავარიანმა, რომელიც შთამომავლობით ქართულიდან არის, ექზარხოზის წინადადებით ქართულიდან მეგრულ ენაზე გადასთარგმნა ლიტურგია წმ. იოანე ოქროპირისა. ამ თარგმნის ღირსების შესამოწმებლად და იმის გასარჩევად, გასაგებია იგი ხალხისათვის თუ არა, აღნიშნული ხელნაწერი გაგზავნილ იქნა სამეგრელოში ქართულს ტექსტთან შესამოწმებლად და ხალხის წინაშე წასაკითხავად. ხელნაწერი ჩქარა დაბრუნებულ იქნა თბილისშივე: სამეგრელოს სამღვდელოება და ერის კაცნი ერთხმად ამბობდნენ, რომ თარგმანი უვარგისია. ამასთანავე დასძენდნენ, ხალხს არ ჰსურს, რომ საეკლესიო წიგნები მეგრულ ენაზე გადაითარგმნოს, რადგან ქართული საეკლესიო ენა მეგრელისათვის კარგად გასაგები არის და მათთვის მას იგივე საღვთო მნიშვნელობა აქვს, როგორც საეკლესიო-სლავიანურს ენას რუსებისათვის. ამგვარად დეკანოზის მაქავარიანის შრომა სამუდამოდ პორტფელში დარჩა“.

დამსახურებული მასწავლებელი გიორგი ბოკერია თავის მოგონებაში აღნიშნული საკითხის შესახებ წერს: ვიღაცები ცდილიყვნენ ეთარგმნათ საღვთო წერილი — „მერმედ და მერმედ მშვიდობით უფლისა მიმართ ვილოცოთ“ — „უკული დო უკული შვიდებით უფალიში წკუმა ვილოცათ“; „სიბრძნითა აღემართე-

ნით“ — „კუერას გედირთით“ (კუიანად აღეიქთ) და სხვა ამი-
თანა ბევრი მარგალიტები. ბოლოს თვითვე გაენებებიათ თავიო“.

როდესაც სასწავლო მთავრობამ ქართული ენის განდევნა
განიზრახა ძველი სენაკის ქართული სააზნაურო სკოლიდან, რო-
მელსაც ქუთაისის სააზნაურო ბანკი ინახავდა, ბანკის დამაარსე-
ბელთა საერთო კრების მიერ 1887 წლის 12 მაისს აღძრულ იქნა
შუამდგომლობა სასწავლო ოლქის წინაშე, რათა აღნიშნულ
სკოლაში დაეტოვებიათ მანამდის არსებული გეგმა საგნების სწავ-
ლებისა; ოქმში ვკითხულობთ:

„ოცი წლის წინად დეკ. მაჭავარიანის მიერ მეგრულ დიალექ-
ტზე წმ. იოანე ოქროპირის ლიტურგიის გადათარგმნის ცდამ და-
არწმუნა უწ. სინოდისაგან მის გასარჩევად და შესასწავლად და-
ნიშნული ექსპერტები მეგრელთაგან, რომ არა თუ დეკ. მაჭავა-
რიანის მიერ ნათარგმნი და წარმოდგენილი მიუღებელია ეკლესი-
ებში შესასრულებლად, არამედ თვით მეგრული დიალექტი შე-
იცავს ისეთს წმინდა ორგანიულს უხერხულობას, რომელიც შე-
უძლებლად ხდის ყოველგვარ აზრს მასზე საღვთო წერილის თარ-
გმნის შესახებ. ყოველგვარი ასეთი თარგმანი, ყოფილი ექსპერტის
აზ. ანჯფარიძის აზრით, რომელიც საერთო კრებას ესწრებოდა,
დაბადებდა ღვთისმგმობელობას და გამოიწვევდა მწვალებლობას,
რომლის საოცარი მაგალითები მან მოიყვანა“¹.

როგორც ზემოდ აღვნიშნეთ, იანოვსკი და ლევიცი მასწავ-
ლებლებს წინადადებას აძლევდნენ მეგრული სიტყვები რუსული
ანბანით ეწერათ. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ „ინოროდცების“
რუსული ალფაბეტით განათლება განათლების სამინისტროსათვის
ახალი გამოგონება არ იყო და ჯერ კიდევ XIX საუკუნის პირ-
ველ ნახევარში მიმართავდნენ ასეთ ხერხს.

მაგრამ იანოვსკი—ლევიცი მალე უნდა დარწმუნებულიყვნენ,
რომ რუსული ასოებით მეგრული სიტყვების დაწერა და მეგრულ-
ლი ფრაზების შედგენა შეუძლებელი იყო მეგრულში ისეთი ბგე-
რების არსებობის გამო, რომელიც რუსულში არ მოიპოვება.

ამის შესახებ „დროებაში“ ახალ სენაკიდან კორესპონდენტი
წერს,—მეგრული სიტყვები რუსულის ასოებით არ დაიწერება
და თუ დავწერთ, აი რა გამოვა:

¹ იხ. ც. არქ. ფ. 107, სერია 3, ქართ. № 4720, გვ. 7—8.

ქუდი
კირი
წყარი
კორანი
ჯიმა
კირი (ქორი)

Куди
Кири
Цқари
Корани
Джима
Кири

და სხვა.

Куди, Кири, Цқари, Корани, Джима, Кири და სხვა არ არიან მეგრული სიტყვები. ასე რომ, თუ მეგრული სიტყვები რუსულის ასოებით დაიწერა, მეგრული ენა დაიკარგება და გამოცხვება რაღაც ახალი ენა, რომელსაც სხვა სახელი უნდა დავარქვათ¹.

ოქის მზრუნველი იანოვსკი შეუდგა სამზადისს მეგრული ანბანის შესამუშავებლად.

1886 წელს 18 თებერვალს ის უგზავნის მოხსენებას სახალხო განათლების მინისტრს, რომელშიაც, სხვათა შორის წერს:

„აქაურ ხალხებს, რომელნიც გამსკვალულნი არიან განათლებისაკენ მისწრაფებით, განსაკუთრებით რუსული განათლებისაგან, ეკუთვნიან მეგრელები, მოლაპარაკე მეგრულ ენაზე, სავსებით განსხვავებული ქართული ენისაგან და სრულიად გაუგებარი ქართველებისათვის. ისე როგორც ქართული გაუგებარია მეგრელთათვის... სწავლება შეიძლება დაწყებული იქნას მეგრული წერა-კითხვით და არა ქართულით, რაც ადგილობრივ მეგრულ სკოლებში მიღებული იყო მოწაფეთათვის რუსული ენის შეთვისების საზიანოდ... მუ აუცილებელ. საჭიროებად ვთვლი ამ ენისათვის შედგენილი იქნას საკუთარი ანბანი... მეგრული ანბანი ჩემი მტკიცე რწმენით, რუსულ ალფაბეტზე უნდა იქნას დაფუძნებული იმ აუცილებელი ცვლილებებით, რომელიც გამოწვეული იქნება რუსულ გამოთქმაში არ არსებული რამდენიმე ბგერით“.

შემდეგ იანოვსკი სთხოვს მინისტრს მიმართოს ამ საქმისათვის აკადემიას. რომელმაც უნდა შეადგინოს ინსტრუქცია მეგრული ანბანის შემდგენლისათვის და მოვლინებული იქნას ამ მიზნისათვის მზრუნველის განკარგულებაში ჰეტერბურლის უნივერსიტეტის აღმოსავლეთის ენების ფაკულტეტის კანდიდატი გრენი (ალექსი ნი-

¹ იხ. გაზ. „დროება“, 1885 წ. № 67.

² იხ. ც. არქ. 107, სერია ვ. საქ. № 1746, ფ. 12.

კოლოზის ძე); რომელიც უნივერსიტეტში და მანამდისაც სწავლობდა ქართველურ ენას და ეხლა ეწევა მეცნიერულ მუშაობას აკადემიკოს რადლოვის ხელმძღვანელობით.

აკადემიკოს რადლოვის მიერ დაუყოვნებლივ შედგენილი ინსტრუქციით, რომელიც აკადემიის ისტორიულ-ფილოლოგიური განყოფილების მიერ მოწონებული იქნა 1886 წლის 29 აპრილის სხდომაზე, გრენი აღკუთრეს და საქართველოში გამოგზავნეს.

ჩვენს ამოცანას არ შეადგენს (არც კომპეტენციას) იმის გამოკრევეა, თუ რამდენად აკმაყოფილებს მეცნიერების მოთხოვნას აღნიშნული ინსტრუქცია, ხოლო რომ ის „უტილიტარულ“ მიზნებს მოკლებული არ არის, ამაზე ინსტრუქციის მეოთხე მუხლი მიგვითითებს, სადაც ნათქვამია:

„გარდა ტექსტების შეკრებისა ბ. გრენმა მეგრელების დახმარებით უნდა შეადგინოს ბავშვთა საკითხავად პატარ-პატარა წერილები რუსულიდან ნათარგმნი. განსაკუთრებით უშინსკის „როდნოე სლოვო“-დან და „აღმოსავლეთის თათრებისათვის შედგენილი პირველი საკითხავი წიგნიდან“, აგრეთვე სახარებისა და სხვა საღვთო წიგნებიდან ნათარგმნი ზოგი თავი“.¹

ჩვენ ვერ ვიკისრებთ ვერც იმის განხილვას, თუ რამდენად აკმაყოფილებს მოვლინებულ გრენის მიერ შედგენილი ანბანი ენათმეცნიერების მოთხოვნილებებს, ეს არც შეადგენს ამ ნარკვევის მიზანს. ხოლო უნდა აღინიშნოს ის სიჩქარე, რომელსაც იჩენს „მეცნიერი“ თავის მუშაობაში: 1886 წლის 25 აგვისტოს, ე. ი. მუშაობის 5 — 6 კვირის მანძილზე გრენს ანბანი თავის წინასიტყვაობით უკვე მზადა აქვს, რომლის შესახებ 31 აგვისტოს მოხსენებაში წერს მზრუნველს „აღფაბეტი ჩემს მიერ თითქმის უკვე შედგენილია სამუდამოდ“. ინსტრუქციით ანბანი გამოქვეყნებამდის აკადემიას უნდა დაემტკიცებია. გრენი კი მოახსენებს მზრუნველს: „აკადემიის ინსტრუქციას ნებით თუ უნებლიეთ შეცვლა დასჯირდება ოდნავად, ე. ი. სასწრაფოდ გამოვაქვეყნოთ ჭერ მხოლოდ პრაქტიკული აღფაბეტი. და, მე ვფიქრობ, სწრაფად მოვბრუნდეთ ნაციონალური ლიტერატურისაკენ“².

თუ რამდენად სწორად ჰქონდა გრენს ათვისებული მეგრული ენის ბგერები ეს იქიდან სჩანს, რომ თავის მოხსენებაში ყველგან ხმარობს „მიონარგია“, „ციეში“ (ნაცვლად—მეუნარგია, ცაიში). გრე-

¹ იხ. ც. არქ. ფ. 107, სერია 3, საქ. № 1746, ფ. 8—10.

² იხ. იგივე საქმე, ფ. 20—21.

ნის ანბანის ღირსების შესახებ კი უკეთესია თვით ლევიტსკის მოხსენებიდან მოვიყვანოთ ამონაწერი:

„თვით გრენი მის მიერ შედგენილი ანბანის წინასიტყვაობაში ამბობს: ნიშნები სხვა ასოებზე რაც შეიძლება ნაკლები უნდა იქნეს... ამავე დროს გრენის ანბანში ცხრამეტ ასოს ხაზზევითა და ხაზქვევითა ნიშანი აქვს. როდესაც ბ. პერეგოზნიკოვმა (ქუთ. სახ. სკოლების ინსპექტორი იყო. ტ. ხ.) მიუთითა გრენს მისი ანბანის ამ ნაკლზე, უკანასკნელი მას დაეთანხმა ამაში და დაპირდა მოეხდინა გარეგნული ცვლილებები, ე. ი. დაეახლოებია ის ამორდიას ანბანისათვის, რომელსაც ორი ხაზქვევითი ნიშანი აქვს“².

ამ ამონაწერიდან ნათლად ვხედავთ, თუ როგორ აფასებდა დაროგორი „პატივისცემით“ ეპყრობოდა „მკვლევარი“ თავის ნაშრომს.

გრენის აჩქარებული ტემპები ჩვენთვის ნათელი გახდება, თუ გავითვალისწინებთ გრენის მზრუნველისათვის გაგზავნილი მოხსენებიდან, რომ ის მასზე დავალებულ საკითხს უდგება არა მეცნიერისა და მკვლევარის დაკვირვებითა და სიღინჯით, არამედ, როგორც უზადრუკი პოლიტიკანი, ხელისუფლების უილაჯო აგენტი, რომელსაც მარცხი მოელოდა საკუთარი უვიცობისა და თითქმის ერთსულოვანი წინააღმდეგობის გამო, რომელსაც ის სამეგრელოში წააწყდა.

გრენის მოვლინებას უარყოფითად შეხვდა არა მარტო სამეგრელოს ფართო საზოგადოება, რომელიც წინააღმდეგი ჰყო სამეგრელოს ქართველთაგან ეროვნულ-კულტურული გამოთიშვისა, არამედ ის მცირე ჯგუფიც მასწავლებელ თადა ამორდიას ხელმძღვანელობით, რომელსაც უნდოდა მეგრული ანბანისა და მწერლობის შექმნა.

დასაწყისში გრენი სამეგრელოში ორი მიმართულების არსებობას აღნიშნავს: ქართულის, რომელიც მტრულად ეკიდება მეგრული ანბანის შექმნას და, ჯგუფი, რომელიც თანაუგრძნობს გრენის მუშაობას. ქართული ჯგუფის სამოქმედო ბაზა სენაკის სააზნაურო სკოლაშია, სადაც, ამბობს გრენი —

„სხდომებს მართავს ნამდვილი რევოლუციური კომიტეტი — „ქართველთა შორის წ.-კითხვის გამავრცელებელი კომიტეტი“. მის წევრთაგან თავ. აკ. წერეთელი მუდამ სამეგრელოში დაეხეტება საპროპაგანდოთ; აქ კი ქართული გავლენის გამტარებლებია მაზ-

² იხ. ც. არქ. ფ. 107, საქ. № 1723.

რის უფროსი ჯაყელი, სასწავლებლის ზედამხედველი ბაქრაძე, რომელიც სწავთა შორის, თვალყურს მადევნებს იმდენად, რომ მისი მსახურიც კი დამდევს კვალდაკვალ, დაბოლოს ყველა მოსამსახურე ქართველი, რომელთა რიცხვი აქ მრავალია.

ჩვენს აღზნებულ ადვოკატად აქ ჯერჯერობით შემიძლია დავასახელო ზუგდიდის ორკლასიანი სასწავლებლის მასწავლებელი ბ. გაბისონია, რომელიც უკვე წარმატებით ცდილობს ჩემი ანბანის მეგრელთა შორის გავრცელებას. რაც შეეხება ბ. აშორდიას, ისიც აღზნებული ადვოკატია, მაგრამ იმდენად თავმოყვარე, რომ მასთან ვერაფერს გააწყობ. თვით მეგრელები, ვფიქრობ, ალფაბეტის საქმეს თანაგრძნობით ეკიდებიანო¹.

თადა აშორდიამ ხონის საოსტატო სემინარია დაასრულა 1884 წელს.

მეგრული ნაციონალიზმით ის სემინარიაშივე ყოფილა შეპყრობილი. დამსახურებული მასწავლებელი გიორგი ბოკერია გვწერს, რომ აშორდია 25 წლის ჰაბუკი იყო, როდესაც სემინარიას ათავებდა. ხშირად უპირისპირებდა ერთმანეთს მეგრელებსა და ქართველებს და ყველაფერში უპირატესობას მეგრელებს აძლევდა. მე ამითვალისწინა, რადგან არ დავეთანხმე ჩემს მეგრელობაში. მეგრელების რაოდენობას ის რამდენიმე მილიონით საზღვრავდა. შავი ზღვაც მეგრელებს ეკუთვნითო, ისინი განთქმული მხედრები და ნაოსნები არიანო.

საინტერესოა, რომ გ. ბოკერიას ცნობით, აშორდიას სემინარიაშივე ჰქონია სქელი რვეული, რომელშიც მოთავსებული ჰქონდა საკუთარი ანბანი და მეგრული მოთხრობები, ზღაპრები, ანდაზები და გამოცანები. რვეულს წარწერა ჰქონია: „დედა ნინა“, რომელშიაც მასალა ქართული „დედაენის“ მსგავსად ყოფილა დალაგებული. აშორდიას მფარველიც ჰყოლია — „ქეშმარიტი“ რუსი მასწავლებელი — პეტროვი, რომელსაც ის წარმოდგენილი ჰყავდა იანოვსკისა (და ზავადსკის) წინაშე, როგორც მეგრული ანბანის გამომგონი და მეგრული რვეულის შემდგენი.

აი, ამ აშორდიას თვლიდა გრენი „თავისი საქმის ადვოკატად“. ეს აშორდია გამოიყენა მთავრობამ თავისი ზრახვების — ქართველი ხალხის დენაციონალიზაციისა, დაქუცმაცებისა და მასში ადვილად გაპარუსებელი პოლიტიკის გატარების საშუალებად. ქვემოთ დაენახავთ, რომ აშორდია და მისი ჯგუფი ერთგვარ მეტოქედ გაუჩნდა გრენს.

¹ იხ. ც. არქ. ფ. 107, საქ. 1746.

ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ, რომ გრენი მეგრულ ანბანს სწრაფად ადგენდა და მის გამოშვებას აჩქარებდა. აჩქარებდა გრენი თავის ანბანის დაბეჭდვას მიტომ, რომ ფიქრობდა (ამასაც ნაჩქარევად), რა შეგრელებს მეგრულ ანბანს მისცემდა ხელში, სამეგრელოს საქართველოდან ჩამოშორება ფაქტი გახდებოდა; და რომ ეს ზრახვები ამოქმედებდა მას და იმასაც, ვინც ის გამოგზავნა, ამას არ მალავს მზრუნველთან მიმოწერაში გრენი. მაგ., ის აღფრთოვანებით წერს მზრუნველს: „აშორთია, თქვენო აღმატებულეზავ, განვითარებულ კლასთაგან სამეგრელოს გამოყოფის იდეის ერთადერთი თავდადებული თაყვანისმცემელია; არაფერს ვამბობ აქ უბრალო ხალხზეო“¹.

მეორე ადგილას, ანბანის წინასიტყვაობაში, გრენი კიდევ უფრო გადაჭრით ამელავენებს ამ აზრს:

„ამ ანბანის გამოცემისას, მე ამასთანავე მხედველობაში მქონდა, თუმცა არა პირდაპირ, როგორმე ნაციონალური ბრძოლისათვის გამომეწვია მეგრელები, რომელნიც უფრო ძლიერი ქართველი ხალხისაგან ითვლებიან. და, მართლაც, ასეთი ბრძოლა სრულიად შეუძლებელია საკუთარი, ნაციონალური აღფაბეტის ქონების გარეშე. რომლითაც მეგრელი თავის აზრებს ისე გამოხატავს, როგორც მისი მტერი, ამ შემთხვევაში ქართველი, და ბოლოს, უაღფაბეტოთ შეუძლებელია რაიმე მეცნიერება, ცივილიზაციის რაიმე ნაპერწყალიც კი“².

ამონაწერი ციტატიდან ნათლად ჩანს, თუ რა პოლიტიკური სარჩული ედვა საფუძვლად მეგრული ანბანის შედგენას, სარჩული, გამომელავენებული მეფის აგენტების საიდუმლო მიწერ-მოწერიდან.

გრენს თავი ბრძოლის ველზე წარმოუდგენია, სადაც ოდნავ დაგვიანება „სიკვდილის თანაზიარია“. „აღფაბეტის უქონლობა — წერს ის ერთ-ერთი წერილში იანოვსკის-ერთადერთი უბედურებაა, როგორც მოგვხსენებათ, მეგრელებისა. მრავალი პირი ნეიტრალურ მდგომარეობაშია, და ხედავს—რა, რომ მთავრობას სძინავს, ქართველები კი მათ აშკარად თავის აღფაბეტს სთავაზობენ, როგორც გამოვარკვიე, მეგრულისათვის ყოვლად უვარგისს, ერთი ორიოდე თვის შემდეგ გადავლენ მოწინააღმდეგეთა ბანაკში; ამ პირთა შორის კი მრავალი საკმაოდ გავლენიანია სამეგრელოში. ამას ის უნდა დაეურთოთ, რომ ღეთისმსახურება ქართულად სწარმოებს და ბევრი მეგრელი უკვე შეეჩვია ამ ასოებით წერას“.

¹ იხ. საქმე 1746, ფ. 44, 48.

² იხ. საქმე № 1746, ფ. 24, 25.

გრენმა მალე დაინახა, რომ ისინი, ვინც მას „ნეიტრალურ“ მდგომარეობაში მიაჩნდა, მის მოწინააღმდეგე ბანაკში აღმოჩნდა, რადგან ამ პირებს არ შეეძლოთ არ შეემჩნიათ, თუ რა ღვარძლი-სა და შურის თესლს სთესდა ეს „მეცნიერი“ სამეგრელოში ქართველთა შორის. ამის შემდეგ გრენი ლანძღვა-გინებით ავსებს მეგრელებს და სხვადასხვა ეპიტეტებით ამკობს მათ:

„ერთია ცუდი, რომ მეგრელები ისეთი ხალხია, რომელსაც მეტად მცირე წარმოდგენა აქვს პატიოსნებაზე“¹.

„... მე გადავწყვიტე მეჩვენებია მეგრელი შეუფერავად, როგორც ის არის, ბინძური და ველური, კეთილ და ეშმაკი...“

მეგრელის თვისებაა არ დაიძრეს ადგილიდან, სანამ ძალით არ აიძულებენ... მეგრელი ხალხი საქიროებს ძალის დატანებას, დაუძალებლად კი ის ისეთივე მძინარა რჩება, როგორც ეხლა“².

გრენს მალე შემოეცალნენ დამხმარენი და თანამშრომელნი. ასეთ დამხმარედ ის სთვლიდა მასწავლებელს გაბისონიას, რომლის შესახებ გრენი 1888 წ. 30 აგვისტოს მოხსენებაში სწერდა მზრუნველს, რომ ის ჩვენი თანამგარძნობიაო. რისთვისაც მას იანოვსკი აქებდა და სათანადო ჯილდოს პირდებოდა. ხოლო იმავე წლის 11 ნოემბრის მოხსენებაში გრენი ატყობინებს მზრუნველს: „ჩემმა თარჯიმანმა ბ. გაბისონიამ დღიდან თქვენ ქალაქის მისვლისა უფრო იშვიათად იწყო სიარული და ბოლოს სულ შეწყვიტა; მეორე თარჯიმანმა ბ. დავითიამაც გააიშვიათა ჩემთან მოსვლა“. ამ უბედურების მიზეზად გრენი იონა მეუნარგიას ასახელებს:

„ჩემს პირველ მოვალეობად ვთვლი გაცნობით, რომ აქ ცხოვრობს ქართველი პარტიის ერთი ქართველი ლიტერატორი ბ. მიონარგია; დასახლდა ის ერთი თვის წინად თავის მამულში ცუიშში; იქ, სადაც აშორთიაა. რომ ის აქ მიზნით არის ჩამოსული--- ნათელია იმით, რომ ადრე ის ტფილისში იყო ატუზული. ახლა კი უეცრად სამეგრელოში გაჩნდა და ტფილისშიც კი იმგზავრა თავად ჰავჭავაძესთან რაღაც განსაკუთრებული მიზნით“. ამის შედეგად თვლის გრენი თავის თანამშრომლების ჩამოშორებას.

გარდა ანბანის შემუშავებისა და მეგრული ენის სახელმძღვანელოს შედგენისა, გრენი ფოლკლორულ მასალას აგროვებდა.

გრენი ლოცვებისა და საღვთო წერილის თარგმნასაც შეუდგა მეგრულს ენაზე, რომ ამით სამეგრელოს არა მარტო სკოლები-

¹ იხ. იგივე საჭე (1746) ფ. ფ. 44, 48.

² იხ. საჭე. № 1746 ფ. ფ. 36, 38, 55.

დან, არამედ ეკლესიიდანაც განედევნა ქართული ენა. გრენი შორს იტყობოდა: სახარების თარგმნისათვის საერთაშორისო ხასიათის მიცემას ფიქრობდა: „იქიდან (სახარებიდან) — წერს ის მზრუნველს ერთ-ერთ მოხსენებაში — სამი პირველი თავი მათესაგან უკვე თარგმნილია ჩემს მიერ და დაეურთავ ნოემბრის ანგარიშს; თუ ინებებთ პროფ. ხვოლსონის საშუალებით ვაცნობებ ლონდონის ევანგელურ საზოგადოებას“. მაგრამ მალე გრენი იძულებული შეიქნა ეცნობებია მზრუნველისათვის: „რაც შეეხება ლოცვებს, მეგრელები მას უხალისოთ თარგმნიანო“¹.

იმისათვის, რომ გრენს თავისი ანბანის დაბეჭდა დაეჩქარებინა, ის არ მოერიდა იშვილბაზობასაც; ერთ-ერთ მოხსენებაში ის წერს იანოვსკის:

ამას წინად ხალხში ასეთი გადმოცემა ან ამბავი გავრცელდა; ერთ მემამულეს თაბაკოლისა თუ თაბაკონის მთის მახლობლად ასწლიანი მოხუცი აღმზრდელი ჰყავდა. ივლისში, სწორედ მაშინ, როდესაც მე თქვენთან ბორჯომში ვიყავი, გამოცხადდა ის მასთან და ეუბნება, რომ ბავშვობისას მას მოუსმენია, რომ ეკლესიაში ერთმა ეშმაკეულმა (дешоватым) იწინასწარმეტყველა 1886 წელს მეგრული ანბანის გაჩენა და ის, ვინც მსმენელთაგან ამ დრომდის იცოცხლებს, სამი თვის შემდეგ მოკვდებაო და მართლაც, ცოტახნის წინად მოხუცი გარდაიცვალა. ეს ამბავი შეიძლება მშვენიერად იქნას გამოყენებული ხალხის ცრუმორწმუნოების გამო, რომ აღფაბეტი საბოლოოდ იყოს ნებადართულიო“².

ჩვენ, რასაკვირველია, არ მივაქცევდით ყურადღებას გრენის ამ გაიძვერობას (გრენს შეეძლო ყოფილიყო იშვილბაზიც, ოინბაზიც, გაიძვერა და მლიქვნელიც), რომ ის არ ყოფილიყო აღკურვილი მეცნიერული მანდატით ისეთი დაწესებულებებისა, როგორც იყო მეცნიერებათა აკადემია, და მოვლინებული ისეთი პასუხისმგებელი პირისაგან, როგორც იყო ამიერკავკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველი. ვიმეორებ, გრენმა მალე იგრძნო სამეგრელოში თავი გარიყულად; ის ამას არ მალავს: „ახლა აქ ორი პარტიია: პარტია ქართველების და პარტია ამორთიელების“. „ამორთიას პარტია — აღნიშნავს გრენი, უფრო მტრულადაა განწყობილი ჩემდამი, ვიდრე ქართველებისაო.“

„როგორც გავიგე, მეგრელებს შორის აზრი დაიბადა ნუ შეირცხვენენ უცხოელისაგან თავს, როგორც ეს მათ ეჩვენებათ“.

¹ საქ. № 1746, ფ. 44, 48.

² იხ. იგივე საქმე.

გრენსა და აშორდიას შორის ასეთი მტრული განწყობილების შიზეზი ჩვენ უნდა ვეძიოთ, რასაკვირველია, არა საზოგადოებრივ, არამედ პირად ინტერესებში. როგორც ზემოდ აღვნიშნეთ, მეგრული ანბანის ავტორად, სამეგრელოს „ეროვნულ“ მოსარჩლედ აშორდია დიდი ხანია თვლიდა თავს. მას მეგრული ლიტერატურული საზოგადოების დაარსებაც კი განუზრახავს და დახმარებისა და მფარველობისათვის პრინცესა მიურატისათვის მიუმართავს, რომელიც დაუყოვნებლივ ტფილისში ჩამოსულა და დაბრუნებულს აშორდიასათვის უარი განუცხადებია.

აშორდიას მეგრული ანბანი, გრენის ანბანის მსგავსად, რუსული იყო არსებითად, წინააღმდეგ შემთხვევაში ის ვერ ჰპოებდა მფარველებს იანოვსკი-ლევიტსკის სახით და არც მათ აგენტად გამოდგებოდა.

გრენი და აშორდია ედავებოდნენ ერთმანეთს მეგრულში ამათეიმ ბგერების არსებობისა და, მაშასადამე, მათი აღმნიშვნელი ნიშნების საჭიროების შესახებ. არსებითად კი ამ დავას, როგორც ზემოდ აღვნიშნე, პირადი მოსაზრებანი ედვა საფუძვლად. ორივე ცდილობდა თავიანთი ანბანის გავრცელებას. იანოვსკი-ლევიტსკი კარგად ხედავდნენ, რომ აშორდია—გრენის უთანხმოება ზიანს მოუტანდა მათ საქმეს და ამიტომ მათ შეთანხმებას ცდილობდნენ. „შეთანხმება შეხედულებებში და ერთობა მუშაობაში მათ შორის უალრესად სასურველიაო“—წერდა ლევიტსკი იანოვსკის. ლევიტსკი ამ ორ ანბანში უპირატესობას აშორდიას აძლევდა, მაგრამ ცდილობდა ორივენი დათმობაზე წაეყვანა და შეეთანხმებინა.

როგორც სათანადო მიწერ-მოწერაიდან ჩანს, მეცნიერებათა აკადემიას გრენის მიერ შეგროვილი მასალები გადაუცია განსაზღვრულად აკადემიკოს რადლოვისა და აღიუნკტ ზალემანისათვის, რომლებმაც წარმოადგინეს თავიანთი „Донесеніе по вопросу о составленіи практической азбуки мнгр. яз.“ აკადემიის ისტორ.—ფილოლოგიური განყოფილების სხდომაზე.⁴

1887 წლის 17 მაისის თარიღით მზრუნველი იანოვსკი წერს ქუთაის. სახ. სკოლების დირექტორს ლევიტსკის, რომ მის მიერ აკადემიიდან მიღებულია აკადემიკოსების რადლოვისა და ზალემანის მიერ შედგენილი და ისტორიულ-ფილოლოგიური განყოფილების მიერ განხილული მეგრული ანბანი. ამჟამად აკადემია ამ-

⁴ იხ. საქ. № 1746, ფ. 79.

ზადებს შრიფტს მეგრული ანბანის დასაბეჭდად; მანამდის კი გაცანით მასწავლებლებს ამასთანავე თანდართული ანბანის ხელთნაწერი ნიმუშიო.¹

ამტიგად საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიამ დაამზადა მეგრული ანბანი.

ჩემს ამოცანას ამჟამად არ შეადგენს საკითხის გამორკვევა, თუ როგორ წარიმართა მეგრული სახელმძღვანელოების გამოცემის საქმე 90-ან წლებში. ჩვენს მიერ განხილულ პერიოდში სახელმძღვანელო მეგრულს ენაზე არ დაბეჭდილა; 1889 წელს ლევიცი სწერს თავის მოხსენებაში: მშობლიური ენის შესწავლა სამეგრელოს სკოლებში სწარმოებს ფრაზებითა და პატარა მოთხრობებით, რომელსაც მასწავლებლები ადგენენ და კლასის დაფაზე სწერენო².

ქუთაისის დირექცია კმაყოფილებით აღიარებდა სასწავლო საქმის გაუმჯობესებას სამეგრელოს სკოლებში ქართული ენის განდევნის შემდეგ. 1987 წლის მარტში სკოლების ინსპექტორმა პერევეზნიკოვმა შემოიარა ზუგდიდის მაზრის სკოლები და მოხსენებაში აღნიშნა:

„სწავლის საქმე ამჟამად ჩემს მიერ დათვალიერებულ ზუგდიდის მაზრის სოფლის სკოლებში დამაკმაყოფილებლად მიმდინარეობს; სასწავლო საგნებს ბავშვები შეგნებულად ითვისებენ იმიტომ, რომ მისი აღმატებულების ბ. კავკ. ოლქის მზრუნველის ცირკულარული მოწერილობის შემდეგ სამეგრელოს სკოლებში სწავლების ენის შესახებ საკლასო ახსნა მიმდინარეობს მეგრულზე და უფროს კლასებში რუსულ ენაზე. და არა ქართულზე. გარდა ამისა ბავშვები წარმატებით სწავლობენ რუსულ ენას იმიტომ, რომ მასწავლებლებს საშუალება მიეცათ მეტი დრო მოანდომონ ამ საგნის სწავლებას მას შემდეგ, რა რომ ქუთაისის გუბერნიის სახალხო სკოლათა დირექტორის განკარგულებით ქართული ენის სწავლებისათვის კვირაში 2—3 საათია განკუთვნილი და ამ საგნის სწავლება მეორე წლიდან იწყებაო“³.

ლევიტსკი წერდა იანოვსკის 1890 წ. ფოთის საქალაქო სკოლის რევიზიის შედეგად: „ოლქიდან გამოგზავნილი ზღაპართა კრებული, ხონის საოსტატო სემინარიის მოწაფეთა მიერ ჩაწერილი და

¹ იხ. საქ. № 1723; ფ. 23.

² იხ. ც. არქ., სერია ვ, საქ. № 5404, ფ. 40.

³ იხ. ც. არქ., სერია ვ, საქ. № 2093.

მასწავლებლის პეტროვის მიერ განიჭული, არა სავსებით გამო-
სადეგია სკოლებშიო“.¹ ეს სახელმძღვანელოდ არ ჩაითვლება.

როგორც ზემოდ აღვნიშნეთ, სამეგრელოს სკოლებში ქართუ-
ლი ენა დასტოვა მზრუნველმა როგორც დამხმარე საღვთო სჯე-
ლისა და ლოცვების შესასწავლად. ამრიგად, ქართული ენა გან-
დევნა მთავრობამ სამეგრელოს სკოლებიდან, მაგრამ სახელმძღვა-
ნელოების უქონლობის გამო მეგრულიც არ გამხდარა სწავლებ ს
ენად. მეგრულად წოდებული რუსული ასოების შესწავლისა და
მასზე ორიოდ მეგრული ფრაზის შედგენის შემდეგ. ბავშვებს
პირდაპირ რუსული ენის შესწავლას აწყებინებდენ.

ახლა უნდა შევეხოთ საკითხს, როგორ გამოეხმაურა 80-იან
წლებში სამეგრელოში და მის გარეშე ქართველი ხალხის სხვადა-
სხვა ფენები. ქართული ენის განდევნასა და „მეგრული ანბანის“
შემოღებას.

პირველ რიგში უნდა აღვნიშნოს, რომ ქართული ენის განდევ-
ნას სამეგრელოს სკოლებიდან აშკარა და ფარული წინააღმდეგო-
ბა გაუწია თვით სამეგრელოს მასწავლებლობამ, რომელთა წინა-
აღმდეგ იანოვსკი—ლევიტსკი სასტიკ ზომებს მიმართავენ. დამ-
სახურებელი მასწავლებელი ერმილე შარაშიძე, რომელიც იმ
დროს ზუგდიდის მაზრაში მასწავლებლობდა, წერს ჩემს შეკითხ-
ვაზე: „იანოვსკის მიერ სამეგრელოს სკოლებში ქართული ენის
აკრძალვის მიუხედავად, თანახმად ხალხის სურვილისა, ყველა
ვარგისი მასწავლებელი განაგრძობდა ქართულის სწავლებას; მხო-
ლოდ არა აშკარად“.

„ვლადიმერ გაგუას და ერმილე შარაშიძის გამბედაობით და
მეოხებით მათ სკოლებში სამეგრელოში ყველგან ისწავლებოდა
ქართული ენა, ყველა ნახავდით მოსწავლეთა ბოხჩებში „დედა-
ენას“ და „ბუნების კარსა“.²

ინსპექტორებმა ეს იცოდენ და მოწაფეებს საწიგნეს უსინჯა-
დენ სკოლების შემოწმების დროს.

სამეგრელოს ზოგი მასწავლებელი რომ ფარულად ასწავლიდა
ქართულ ენას, ამას ჩვენ რფიციალური მიწერ-მოწერიდანაც ვხე-
დავთ: ლევიტსკი ატყობინებს მზრუნველს:

„ინსპექტორმა პერეგოზნიკოვმა მაცნობა, რომ ტყემალაძე ფა-
რულად ასწავლის ქართულ ენასო“.

¹ იხ. საქ. № 114, სერია ბ.

² იხ. ჟურნალი „განათლების მუშაკი“, 1928 წ., № 12.

ქეთანის სკოლის მასწავლებელმა ტყემალაძემ — წერს ამავე შობს. ლევიტსკი, — მთხოვა ნება მიმეცა მისთვის ესწავლებინა სკოლაში ქართული ენა. მაგრამ მე უარი განუცხადე ამ თხოვნაზე, რადგან ბავშვებს უკვე შეუძლიათ ლოცვების ქართულად თარგმნა, და, მაშასადამე, არ არის საჭირო დაიკარგოს დრო ქართული წერა-კითხვის შესწავლაზე“¹.

ურჩ მასწავლებლების წინააღმდეგ დირექცია რეპრესიებს მიმართავდა: მასწავლებელი ჭულელი ერთი წლის განმავლობაში ღრუბლიად უადგილოდ იყო დატოვებული და თვით ლევიტსკის აზრით საკმაოდ იყო დასჯილი ურჩობისათვის.

ინსპექტორმა პერევეოზნიკოვმა სახალხო სკოლების დირექტორს ლევიტსკის დასათხოვად წარუდგინა მარანის სკოლის მასწავლებელი კაპანაძე და ილორის სკოლის მასწავლებელი ჯაში „Землянинофильство“. პერევეოზნიკოვი ახუთის სკოლის მოწაფეთა ჩამორჩენილობას წარმატებაში იმიტომ ხსნის, რომ მასწავლებელი დიმიტრი ბერულავა არ ასრულებდა მზრუნველისა და დირექტორის ცირკულარებს სწავლების ენის შესახებ, ქართული ენის სწავლებას პირველ განყოფილებიდან იწყებდა და თითო განყოფილებაში ექვს-ექვს კვირულს გაკვეთილს ნიშნავდაო: ბერულავას საყვედური გამოეცხადა და დათხოვნით დაემუქრნენ, თუ შემდეგაც ამაში შენიშნული იქნებოდა².

მოყვანილი მასალა საკმაოდ სურათს იძლევა იმის დასანახავად, რომ მიუხედავად მუქარისა და რეპრესიებისა, მიუხედავად საარსებო წყაროს დაკარგვის შესაძლებლობისა, სამეგრელოს სახალხო მასწავლებლობის საუკეთესო ნაწილი, მეგრელები და არა მეგრელები თავდადებით ებრძოდნენ ყოველად შემძლე იანოვსკი-ლევიტსკის, რადგან ხედავდნენ, რომ მათი შენიღბული პოლიტიკა მიმართული იყო არა მეგრელთა კეთილდღეობისაკენ, არამედ ქართველი ხალხის ეროვნული განადგურებისა და კულტურის აღმოფხვრისაკენ.

მაგრამ ჩვენ შევცდებით თუ ვიფიქრებთ, რომ ყველა მასწავლებელი ასეთი თავგამოდებული მებრძოლი იყო ქართული ენისა და კულტურის დასაცავად. ბევრნი იყვნენ მოხელეებიც, ცარიზმის ყურმობრილი მონები, იანოვსკისა და ლევიტსკის ცირკულარების ბრმად თუ ხილულად გამტარებელნი.³

¹ იქვე, ფ. 102.

² იხ. ც. არქ. ფ. 107, სერია ვ, საქ. № 2093, ფ. 10.

„ოქვენს სკოლაში ქართლის სწავლება გაქვთ... შევეკითხე კილორის სკოლის გამგეს — იწერება მასწავლებელი გიორგი ბოკრია „—Ни единого слова по грузинский“ — მომიგო მან იმად და მედიდურად“.

მეგრული და აფხაზური სკოლების გარუსების საქმეში დიდ დახმარებას უწევდა კავკასიის სასწავლო ოლქს სოხუმის მთელთა სკოლის გამგე კონსტ. მაკავარიანი, შვილი იმ დეკანოზ მანჯარიანისა, რომელმაც, როგორც ზემოდ გვქონდა მოხსენებული, სთარგმნა სახარება მეგრულ ენაზე. შვილიც მამის წამოწყებული გზით განაგრძობდა სვლას. ერთხანს ორ სკამზე იჯდა — ქართულ ეურნალ გაზეთებში წერილებს ათავსებდა ქართველი მოღვაწის სახელის დასამსახურებლად, სინამდვილეში კი იანოვსკის აფხაზეთ-სამურზაყანოში ცარიზმის პოლიტიკის გამტარებელ პროექტებს უგზავნიდა. ჯერ კიდევ 1884 წლის დასაწყისში ის მოახსენებდა მზრუნველს: „მე ვფიქრობ, რომ აფხაზები და სამურზაყანოლები მხოლოდ მაშინ გამოვლენ ქრისტიანული ცივილიზაციის გზაზე, როდესაც ყველა ეკლესიაში ღვთის მსახურება მათ მშობლიურ ენაზე იწარმოებს, სკოლაში კი უპირატესობა რუსულსა და მშობლიურსს მიეცემა“. ამას მზრუნველი არაზე წარწერით უდასტურებს: „Справедливо“.

„უნდა ითქვას—განაგრძობს მაკავარიანი—რომ სამურზაყანოელების (36.000 მეტია ორივე სქესისა) უპირატესი ენა მეგრულია და ნაწილობრივ ქართული და აფხაზური. აფხაზები კი (20.000 მეტია ორივე სქესისა) წმინდა აფხაზური კილოთი ლაპარაკობენ, მაშასადამე, სამურზაყანოს სკოლებში სწავლება მეგრულსა და რუსულ ენებზე უნდა მიმდინარეობდეს, აფხაზურში კი — აფხაზურსა და აგრეთვე რუსულ ენებზე. ამათუიმ მშობლიური ენის შესასწავლად საჭირო იქნება სახელმძღვანელოების შედგენა, მაგრამ ეს დიდ სიძნელეს არ წარმოადგენს. ამგვარადვე შეიძლება რუსული ენიდან ადგილობრივ ენებზე ყველა ლოცვები გადაითარგმნოს“¹.

კონსტანტინე მაკავარიანის მოხსენებიდან ჩვენ არ დავინახავდით საჭიროდ ამონაწერის მოყვანას, რომ ერთ გარემოებას არ მიუპყრო ჩვენი ყურადღება, სახელდობრ: გაქნალმა და ორპირმა მღვდის მოხელემ წინასწარ განსკვრიტა ამ საკითხის წამოყენება, რომელმაც უსათუოდ მანამდისაც აფიქრებდა იანოვსკი-ლევიც-

¹ იხ. არქ. ფ. 107, სერია ვ. საქ. № 1288, ფ. 10—11.

კეს. მაგრამ ამ მიზნის განხორციელების დაწყებას ისინი დაახლოებით ერთი წლის შემდეგ აპირობდნენ.

სამეგრელოს სკოლებიდან ქართული ენის განდევნას და რუსიფიკატულ პოლიტიკის თვალთმაქცურად გატარებას ქართველი ხალხის ყველა ფენა გამოეხმაურა ასე თუ ისე, როგორც სამეგრელოში, ისე მთელს საქართველოში. როგორც ქვემოთ დავინახავთ, სასწავლო უწყება ცდილობდა (და თვით გრენიც) სამეგრელოში ქართული ენის დამკველად მზრლოდ თავადაზნაურობა: წარმოედგინა, თუმცა იმავე პირთა ოფიციალურ მიწერ-მოწერიდან ეხედავთ, რომ თავადაზნაურთა შორისაც ყოფილან გულწრფელად თუ ფარისევლურად აშორდია—გრენის მომხრენი. მაგალათად, ლევიცი მოახსენებს მზრუნველს იანოვსკის:

„ბ. პერევეოზნიკოვის ზუგდიდში ყოფნისას შეიკრება ოთხმოცამდე აზნაური, რომელთაც უნდოდათ შეედგინათ განჩინება და ეთხოვათ უმაღლესი მთავრობისათვის აშორდიას შედგენილი მეგრული ალფაბეტის სკოლებში შემოღება და მოსახლეობაში გავრცელება, მაგრამ ბ. პერევეოზნიკოვმა შეაჩერებია მათ ასეთი განჩინების შედგენა“¹.

უნდა ვიფიქროთ, რომ ეს ის ნაწილი იყო თავადაზნაურობისა, რომელიც თვალებში შესცქეროდა ხელისუფლებას და მის უმცირეს მოხელეებსაც კი იმის მისახვერდად და დროზე შესასრულებლად, რაც მათ (მოხელეებს) ესიამოვნებოდათ.

ასე იქცეოდა ამ საკითხში სამეგრელოს სამღვდლოებაც, განსაკუთრებით მისი ზედა ფენა. ამის ნათელ საბუთს გვაძლევს ზონის სემინარიის მასწავლებლის პეტროვის პატაკი იმავე სემინარიის დირექტორის სახელზე 1888 წლის მარტში, საიდანაც სჩანს, რომ გურია-სამეგრელოს ეპისკოპოსი გრიგოლი და მის გარშემო ღარაზმული სამეგრელოს სამღვდლოების ზედაფენა არა თუ თანაუგრძნობდა ღვთისმსახურების მეგრულ ენაზე შესრულებას, არამედ მონაწილეობას იღებდა საღვთო წერილის თარგმნაშიც.²

ამ საკითხის შესახებ მზრუნველი აცნობებს ზონის საოსტატო სემინარიის დირექტორს, რომ ექსარხოსი საესებით თანაუგრძნობს, იწონებს და ლოცავს გურია-სამეგრელოს ეპისკოპოსის წამოწყებას, მიმართულს მეგრულთა სულიერ განათლებისაკენ.

ალბად ამ „წმინდა მამების“ მოღვაწეობის შედეგი იყო გაზ-

¹ იხ. ც. არქ. ფ. 107. საქ. № 1723.

² იხ. ც. არქ. ფ. 107. სერია ვ. საქ. № 2296. ფურ. 23.

„ივერიის“ 1889 წლის № 4-ში მოწინავე ცნობილი ეურნალისტის ა. ნა-ლის: „ეხლა სამეგრელოს აღმოჩენია „წმინდა“ მამებიც, ამბობს ავტორი, რომლებსაც სრული იმედია წმინდანებად არ შე-რაცხვენ. ამათ უკისრნიათ საღეთო წერილის თარგმნა მეგრულს ენაზედ... ამ მამათ ოლონდ თავიანთ ფარული აზრი საქმედ აქციონ და იმას კი არ დაეძებენ, რომ ერის რელიგიურ გრძნობას შელა-ხავენ და შებლაღავენ... ამ ოციოდე წლის წინად მთარგმნელთა გუნდმა კიდევ გადაიღო მეგრულზე წირვა-ლოცვა, მაგრამ როდესაც ეკლესიაში გაისმა „ქვიანურო-გეწიმოდირთაო“ ხალხმა იგ-რიალა და ლანძღვა-გინებით გამოვარდა ეკლესიიდან“. ავტორი ერთი მეგრელის წერილის საფუძველზე დაასკვნის, რომ ეს თარ-გმნიც ყოვლად უვარგისია, ადამიანის სარწმუნოებრივი გრძნო-ბების შემლახავი („წმინდაო“ ნათარგმნია—„ტატალი“, რაც ნიშ-ნავს „ზიზია“, „ცაცა“).

ზემომოყვანილი ცნობები სავსებით აბათილებს იმ მოსაზრე-ბას. თითქოს ქართული ენის დამცველად სამეგრელოში საზოგა-დოების მხოლოდ ზედაფენები — თავადაზნაურობა და სამღვდე-ლოება გამოდიოდა. ჩვენ ქვემოდ დავინახავთ, რომ ქართული ენის მოსარჩლედ გამოვიდნენ როგორც მეგრელი გლეხები, ისე სა-მეგრელოს ახლად ფეხადგმული სავაჭრო ბურჟუაზია¹.

იმის ნათელსაყოფად, თუ რა მწვავე ხასიათი მიუღია სამეგ-რელოში ბრძოლას აღნიშნული საკითხის გარშემო, არ იქნება ზედმეტი თვით თადა აშორდიას მიერ მზრუნველისადმი კონ-ფიდენციალურად გაგზავნილ პატაკს მივმართოთ. პატაკს, რომე-ლიც იმდენად საინტერესოა, რომ ღირს მისი მოყვანა სრულად.

საიდ. № 41. კონფიდ.

მის აღმატებულებას ბ. კაცეასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველსა.
სოფ. ცაიშის სკოლის მასწავლებლის თადეოზ აშორდიას
პატაკი.

ერთხელ სენაკის სააზნაურო სასწავლებლის ერთმა მასწავლე-ბელმა მომმართა კითხვით, რომლის შესახებ მე უნდა მეპასუხნა, რაი ეს მისი საქმე არ არის და დე, გაჩუმდეს.

უკმაყოფილო ასეთი პასუხით, რამდენიმე პირის თანადასწრე-

¹ 1889 წ. 18 აპრილს დაბა ახალსენაკში სამეგრელოს სამღვდელოებას უარ უღვია ახლად თარგმნილი მეგრულ ენაზე საღეთო წერილი და განაჩენიც შე-ლდგენია. რომ მეგრულ ენაზე წირვა-ლოცვის შემოღება მწეალებლობას გამო-იქვევს ხალხში. (იხ. „ივერია“. 1889 წ., № 89).

აბით მიიხრა, რომ ამ საქმის შესახებ მან მეტი იცის ვიდრე მე ვიცი, და რომ მე ამისათვის მწარედ მომხვედება. როდესაც მე ვკითხე, თუ რა იცის მან, რამდენიმე მოწმესთან აშკარად მიპასუხა, რომ მათთან, ე. ი. სენაკის სააზნაურო სკოლაში თითქმის ყოველდღიურად იკრიბებიან დიმიტრი ყიფიანი, რომელიც უკვე გადაასახლეს, ძლია ქავეკავაძე, აკაკი წერეთელი, და სხვანი და სწყვეტენ საკითხს, თუ როგორ ააჯანყონ ხალხი 1884 წლის (უნდა იყოს 1885 წ. ტ. ხ.) 11 იანვრის ცირკულარის წინააღმდეგ სამეგრელოს სასოფლო სკოლების შესახებ. ჩვენს თავადების აზნაურების და სამეგრელოში სხვა მოსამსახურე ქართველების მოძრაობაზე დაკვირვებამ (დამანახვა ტ. ხ.) რომ ეს სრული კეშმარიტებაა, და ამასთანავე ძნელია მათი საიდუმლოების გაგება, თუ სად და როგორ მოქმედებენ. პატივი მაქვს მოვახსენო თქვენს აღმატებულებას მხოლოდ ის შეხლა-შემოხლა, რომელიც მე უნებლიეთ მათგან განვიცადე 1884 წლიდან ამ აპრილის თვის 25-მდის, როდესაც ლამის იყო არ გადაწყდა სადაო საკითხი. შარშან მე და ხეთის სოფლის (სკოლის ტ. ხ.) მასწავლებელი პეტრე კამკია ქუთაისის გუბერნიის (სახალხო სკოლების ტ. ხ.) დირექტორის ბრძანებით უნდა გამოცხადებულიყავით ქალ. ქუთაისში. გზაზე მხვდება მანამდის უცნობი (ჩემთვის ტ. ხ.) პირი თავ. კოწია დადიანი, აჩერებს დელეჟანსს და შეურაცყოფას მაყენებს გინებით, აგრეთვე მუქარით, მაგრამ ხედავს, რომ ამხანაგი მიცავს მე, თავს მანებებს, მიწინასწარმეტყველებს მეტად სამწუხარო დასასრულს. იმავე საღამოს სამეგრელოს სასულიერო მასწავლებლებმა მოტყუებით წამიყვანეს ლოგინიდან ახალსენაკის საღვურზე, სადაც ხანგრძლივი ბრძოლის შემდეგ ერთმა მათგანმა ბ. მამფორიამ მე დუელში გამომიწვია. აკაკი წერეთელი მეუბნებოდა დეკანოზისა და მისი შვილის იონა მეუნარგიას თანადასწრებით, რომ სასამართლოს შიში არ ჰქონდეს, მომკლავდა მე და სხვა. ყველა ამას ახლა თავი დავანებოთ და ვნახოთ, თუ როგორ მოქმედებენ ისინი გაზ. „ივერიის“ საშუალებით. ამ წლის იანვრიდან ბრძოლის ველზე პირველი გამოდის სენაკის სააზნაურო სკოლის ინსპექტორი ყიფიანი, რომელიც დასციინის მეგრულ ენასა და ხალხს იმისათვის, რომ ის ასე ბრმად დაემორჩილა მთავრობის განკარგულებას ენის შესახებ; თქვენი აღმატებულება როგორც კადამ გამოჰყავს, რომელსაც თავისი გასული წლის ბოროტმოქმედების შესახებ ანგარიშს უდგენენ ავი სულები, ე. ი. ქუთაისის გუბერნიის (სკოლათა) დირექტორი და ინსპექტორი; გრენს არც

წყალი, არც ღვინო უწოდა, მე კი ერთი როლი მომცა და საჯაროდ სამწუხარო დრამა გაიმართა. ამ წერილს მოჰყვა წერილი თავ. ნიკოლოზ ტარიელისძის დაღიანისა, რომელმაც მისცა ქართველებს დიდი ... (გაურკვეველია. ტ. ხ.) მმარხავს მე ცოცხლად. მან, დაღიანმა, მეგრელი ხალხის სახელით ჩემს შესახებ შეადგინა ისეთი სატირული ლექსი, რომ აუტანელია. როდესაც ეს წერილი გავრცელდა ხალხში და დიდი ყურადღება მიიპყრო, გამოვიდა მეორე წერილი, რომელიც საბოლოოდ აგვირგვინებს პირველს და ეუბნება მკითხველს: „აი, ნახეთ ესადაეს ნომერი, თუ როგორ შეაფასა მეგრელმა ხალხმა ამორთია და როგორ უგალობა მას სულთათანა, დე იცოდეს მან, რომ ხალხი ცხვირის ფარა არ არის, კლდეზე გადაჩეხილს ერთს მათგანს სხვებიც რომ მიჰყვეს და სხე.“

ყველაფერს ამას მე ყურადღებას არ ვაქცევდი, და გულგრილად გადამქონდა, მაგრამ ამა აპრილის თვის 25-ს მე მოთმინებიდან გამომიყვანა მანამდის ჩემთვის უცნობმა ოზურგეთის მაზრის ოადნაზნაურთა წინამძღოლმა თავ. ვარლამ ერისთავმა, რომელსაც თავისი მამისა და ცოლის მეკვლელად სთვლიან.

ერისთავმა ჩემი სკოლის წინაშე სულელური საქციელი ჩაიდინა და ჯერ მაშინ უნდოდა გამოვეყვანე მოთმინებიდან, მაგრამ ვერ მოახერხა. ახლა, 25 აპრილს, ზუგდიდის მაზრის უფროსთან ერთად, რომელთანაც ის სტუმრად იყო ამ დღეს, ჩემს სკოლასთან გავლისას შეურაცყოფა მომაყენა ჩემი საზოგადოების ხალხის თანადასწრებით. ასე რომ მე იძულებული შევიქენი რევოლუციით მასზე მივწუთელიყავი, რომ ხალხს არ დაეეკავებინე.

ყოველრვე ზემოთქმულიდან ჩანს, რომ ასეთისე ისინი მე ამ საქმის მსხვერპლად გამხდნენ, ამიტომ უმორჩილესად ვთხოვ თქვენს აღმატებულებას დააჩქაროთ ანბანის ბეჭდვა. მე ამას გთხოვთ არა მარტო იმიტომ, რომ მინდა განხორციელებული ვიხილო იდეა, რომლისთვისაც მე უნდა ვეწამო, არამედ ხალხსა, შეგულიანებული ქართველების მიერ, მოუთმენლად ელის დანახვას, მართალია თუ არა რასაც ეუბნებოდნენ მას, — ქართული ანბანი მოსპეს, მეგრული ანბანი არც ყოფილა და არც იქნება, არამედ მათი გარუსება უნდათ, — თუ თავის მწერლობას დაინახავს, საქმეს სხვა მიმართულებას მისცემს, თორემ ისეთ პირობებში როგორც ეხლა, არა მარტო მე, სხვა მრავალნიც დაზარალდებოდნენ. ბევრს მასწავლებელს უკვე განუცხადეს, რომ მოერიდონ ისინი თავიანთ თავზე ცდების მოწყობას.

1887 წლის 28 აპრილი.

ცაშის სოფლის სკოლის მასწავლებელი თადეოზ ამორთია.¹⁾
ამ პატაკიდან ბევრი რამ მკლანდება:

1. რომ ქართველ საზოგადოებას სწორად გაუგია ხელისუფლებას მიერ სამეგრელოში დაწყებული ავანტურის ჭეშმარიტი მიზანი — მეგრელების გარუსება — რაც ვერ გაუგია, ან არ უნდა გაეგოს ამორდიამ.

2. რომ ქართველი საზოგადოების საუკეთესო ნაწილს სამეგრელოს საქმეები ეროვნულ საფრთხედ მიუჩნევია და სამეგრელოს დასაცავად ამოქმედებულან დიმ. ყიფიანი, ილია ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი. იონა მეუნარგია, ნიკო დადიანი და სხვანი.

3. რომ ქართველ საზოგადოებას სამოქმედო ბაზად გაუხდია სენაკის სააზნაურო სკოლა (ამას გრენიც აღნიშნავს) და

4. რომ ბრძოლა ისე გამწვავებულა, რომ ის გაცილებია მშვიდობიან და ორგანიზაციულ ფორმებს და ფიზიკურ ძალდატანების სფეროშიც შექრილი (აკაკის მუქარა, ამორდიას გალახვის ცდები, სიკვდილით დამუქრება და სხვა).

სამეგრელოში შექმნილი მდგომარეობის შესახებ უნდა ამოქრავებულიყო ქართველი საზოგადოების მოწინავე ნაწილი. აღსანიშნავია, რომ ყველა წერა-კითხვის მცოდნე ქართველი ხედავდა (როგორც ეს გაზ. „დროებას“ ფურცლებიდან ჩანს) იმ ეროვნულ საფრთხეს, რომელსაც ცარიზმის წარმომადგენლები უმზადებდენ ქართველ ხალხს სამეგრელოს საქართველოდან მოწყვეტით. უნდა ითქვას. რომ ცარიზმის აგენტებმა იერიში მიიტანეს მთლიან ეროვნულ სხეულად შექმნის გზაზე მდგომ ქართველი ხალხის ყველაზე სუსტ რგოლზე, რადგან ქართველი ტომების ერთ ერთ შექმნა დაგვიანდა ჩვენში კაპიტალიზმის გვიანი განვითარების გამო; ქართველ ტომებში კი ისტორიული მიზეზების გამო ტომობრივი თავისებურებანი ყველაზე ხანგრძლივად და განსხვავებულად მეგრელებმა და სვანებმა შეინარჩუნეს.

არკვევს რა ამხ. სტალინი—ამიერკავკასიისა და საქართველოს ჩამორჩენილი ერებისა და ხალხების მდგომარეობას, აღნიშნავს:

„მაგრამ კავკასიაში არის მთელი რიგი ხალხები პრიმიტიული კულტურით, განსაკუთრებული ენით, მაგრამ მშობლიურ ლიტერატურას მოკლებულნი, ხალხები. რომელნიც ამას გარდა გარდამავალნი არიან, ნაწილობრივ ასიმილირდებიან, ნაწილობრივ ვითარდებიან“.

¹ იხ. ც. არქ. ფონ. 107, სერია ვ. საქ. № 1723. ფურ. 15-16.

„ნაციონალური საკითხი კავკასიაში შეიძლება გადაწყვეტილ იქნას მხოლოდ იმ მიმართულებით, რომ დაგვიანებული ერები და ხალხები უმადლესი კულტურის საერთო კალაპოტში მოვაქციოთ...“

კავკასიის საოლქო ავტონომია სწორედ იმატომაა მისაღები, რომ იგი დაგვიანებულ ერებს აბამს საერთო კულტურულ განვითარებაში, იგი ესმარება მათ --- გამოიჩეკონ წვრილ-ნაციონალური კარჩაკეტილობის ნაქუქიდან, იგი მიაქანებს მათ წინ და უადვილებს მათ უმადლესი კულტურის სიკეთეთა მიწვდენას¹.

ჩვენთვის აქ საინტერესოა ამეამად ის, რომ ამს. სტალინი საქართველოში აღნიშნავს დაგვიანებული, ჩამორჩენილი, ასამილიაციის გზაზე მდგომი ხალხების არსებობას, როგორც არიან მეგრელები, აჭარლები, სვანები, ინგილოები და სხვანი, რომელთაც გზა უნდა გაეხსნას მაღალი კულტურის საერთო კალაპოტისაკენ. ამ მაღალს კულტურას სტალინმა შემდეგში ნათელი და გამოკვეთილი ფორმულირება მისცა: „ფორმით ნაციონალური, შინაარსით სოციალისტური“.

„მაღალი კულტურის საერთო კალაპოტი“ საბჭოთა საქართველოში ფორმით ქართული ეროვნული კულტურაა, რომელშიც ყველა ქართველ ტომს შეაქვს თავისი ეთნიური თავისებურებანი, ხოლო შინაარსით ის სოციალისტურია.

ზემოდ ჩვენ აღვნიშნეთ, რომ სამეგრელოს ამბებს ასე თუ ისე საქართველოს ყველა ცოცხალი ძალები გამოენმაურა. მაგრამ საქმე ის არის, რომ ეს ძალები ნაკლებად იყო გაერთიანებული რაიმე მძლავრ ორგანიზაციებში. ეს იყო 80-იანი წლები, წლები რუსეთსა და მის კოლონიებში საშინელი რეაქციისა, როდესაც რუსეთს განაგებდა და მაჯლაჯუნასავით აწვა მას თავზე, ტრაუმვირატი — პობედონოსცევის, ტოლსტოისა და კატკოვის სახით. მუშათა კლასი მაშინ მხოლოდ ფეხს იკიდებდა რუსეთში და მასში კლასობრივი თვითშეგნება ეს-ეს იყო ილვიძებდა. დანარჩენი ფენები საზოგადოებისა ან სიბნელით იყვნენ მოცულნი (გლესობა). ან განართხულნი და ხელფეხ შეკრულნი რეაქციისაგან — წვრილი ბურჟუაზია, ლიბერალური ინტელიგენცია.

ქართველი ინტელიგენციის მოწინავე ნაწილი საგანმანათლებლო მუშაობას მაშინ ახლადდაარსებული ქ. შ. წ.-კით. გაზავრცელებელი საზოგადოების საშუალებით ეწეოდა, რომელსაც ფრთები შეეკე-

¹ სტალინი, „მარქსიზმი და ნაციონალურ-კოლონიალური საკითხი“, გვ. 51.

ცილი ქონდა უსახსრობისა და უუფლებობის გამო. იგივე ინტელექტუალური თვის შეხედულებას საზოგადოებრივ საკითხებზე პერიოდული გამოცემებით გამოხატავდა შეკვეცით, მოკიბულ-მოკიბულად, რადგან 1882 წლის საცენზურო დებულებით მეტად შევიწროებული იყო პრესა; მაგალითად, ყველა წერილი, რომელიც განათლების საქმეს ეხებოდა, ჭერ საცენზურო კომიტეტის მიერ მზრუნველს ეგზავნებოდა და მისი ვიზის შემდეგ შესაძლებელი ხდებოდა დაბეჭდვა.

სამეგრელოს ამბებს მაშინ არსებული პირობების მიხედვით მხურვალედ გამოეხმაურა ჭერ გაზ. „დროება“ და მისი დახურვის შემდეგ (1885 წ.) გაზ. „ივერია“.

წ. კ. გ. საზოგადოებამ კი ამ მიმართულებით პრაქტიკული ნაბიჯი გადადგა — ძველს სენაკში 1884 წელს ქართული სააზნაურო სკოლა გახსნა ოთხგანყოფილებიანი — როგორც ქუთაისის სააზნაურო სკოლის განყოფილება და ის გამოაცხადა მთელი გუბერნიის თავადაზნაურობის კუთვნილებად. ინახავდა მას, ისე როგორც ქუთაისის სააზ. სკოლას, ქუთაისის სააზნაურო საადგილმამულო ბანკი.

ამ სკოლის დაარსების შესახებ მისი პირველი გამგე სამსონ ყიფიანი წერს თავის ბიოგრაფიაში:

„ქუთაისის თავადაზნაურობამ დაადგინა ძველ სენაკში ქუთაისის სათავადაზნაურო სასწავლებლის განყოფილების გახსნა იმ მიზნით, რომ სკოლას ბრძოლა გაეწია სამეგრელოში გაჩაღებული ანტი-ქართული მოძრაობისათვის. კავკასიის სამოსწავლო ოლქის მზრუნველი იანოვსკი, სკოლათა დირექტორი ფ. ზ. ლევიცი და „ცნობილი“ აშორდია, მასწავლებელი, საქართველოდან სამეგრელოს ჩამოსვლების პოლიტიკას აწარმოებდნენ: სენაკისა და ზუგდიდის სკოლებში ქართულ ენას აღარ ასწავლიდნენ; ქუთაისის თავადაზნაურთა საბანკო კრებამ ვერ იშოვა სკოლის გამგე. მაშინ აკაკი წერეთელი, ი. ჰაქვაძე, ივ. მაჩაბელი, ი. გოგებაშვილი, ნ. ცხვედაძე და სხვანი შეიკრიბნენ რედაქციაში და მთხოვეს მიმელო ამ განყოფილების გამგეობა. დავთანხმდი, რადგან ჩემი გულიც აქეთ მიიწევდა... სკოლის გახსნისას მოვიწვიეთ აზნაურთა მარშალი დ. ყიფიანი, აკ. წერეთელი, ი. ჰაქვაძე, გ. წერეთელი, ივ. მაჩაბელი, რ. ერისთავი და სხვა მოღვაწეები. წვეულება დიდი ზეიმით დასრულდა“.

სხვა რომ არ ყოფილიყო რა, ასეთი ადამიანების სამეგრელოში ჩასვლას და საზეიმო გახსნაზე მათ მიერ წარმოთქმულ სიტყვებს დიდი გარდატეხა უნდა მოეხდინა ადგილობრივი საზოგადოების ეროვნულ თვითშეგნებაში. როგორც ვიცით არა თუ 80-იან წლებ-

ში, არამედ 1905 წლის რევოლუციის შემდეგაც ჩვენს თავადაზნაურობაში ბევრი იყო გადაგვარების მოსურვე, ბავშვებს ქართულს რომ არ აწყველიდნენ და ყოველგვარ ეროვნულს ზიზღითა და სიძულვილით უცქეროდნენ. სამეგრელოში ასეთი პირები; როგორც ამბობს ს. ყიფიანი, გაიძახოდნენ: „რა დაგვიჩინათ ე ქართული სკოლა“, და ამით ისინი იანოვსკი-ლევეცკის წისქვილზე ასხამილენ წყალს.

სამეგრელოში, საიდანაც ქართული ენა განდევნილი იყო, ქართული სკოლის დაარსება და მის გარშემო ზრუნვა — ფაციფუცი პატარა მაშტაბის ეროვნულ საქმედ გახდა, რომელშიც ჩაბმულნი იყვნენ აზნაურები, ვაჭრები და გლეხობის ფენაც, რადგან სკოლაში განსაზღვრული % -ით გლეხებსაც ღებულობდენ.

სამეგრელოში ქართული სკოლის დაარსებას და მის გარშემო გამართულ მუშაობას, ცხადია, მეგობრულად ვერ შეხედავდა სახ. სკოლების დირექტორი ლევიტსკი, რომელსაც ჭერ კიდევ 1334 წლის დეკემბერში გამოთხოული ქონდა მზრუნველისაგან სამეგრელოს სკოლების უშუალო გამგებლობა და ხელმძღვანელობა თავისთვის, ხოლო ინსპექტორ ქორჭიევს მიუჩინა იმერეთისა და გურიის სკოლების ზედამხედველობა.

1886 წლის აგვისტო-სექტემბერში საქართველოში ჩამოვიდა სინოდის პროკურორი, სინამდვილეში შეუზღუდველი დიქტატორი რუსეთისა პობედონოსცევი, რომელსაც თან ახლდა სინოდის მმართველი საბლერი. მათ დაათვალიერეს სკოლები თბილისში. ქუთაისში, ბათუმში, სადაც პობედონოსცევი ადგილობრივ სკოლას დაპირდა: „საღვთო სჯულის სწავლების გასაუმჯობესებლად მე შევეცდები დაგინიშნოთ ინტელიგენტი და (ამასთანავე) ზუსი დიაკონი“¹.

ეწვიენ ხონს, მარტვილს, აქედან საბლერი მხლებლებით ძვ. სენაკის სკოლას ეწვია, სადაც ის მოწაფეებს ეკითხებოდა მათი ეროვნული ვინაობის შესახებ. ს. ყიფიანი — სკოლის მმართველი გაღმოგვეცემს, როდესაც საბლერმა შემოსელისას სკოლის ანრის რუსული წარწერა წაიკითხა, მომიბრუნდა და მითხრა: „მე მეუბნებოდნენ — ეს ქართული პატრიოტული სკოლაა, და აქ ფირმა რუსულიაო“. საუბარში ეტყობოდა, რომ მას სკოლის დაარსების მიზანი აინტერესებდაო. ლევიტსკის ის აწუხებდა, განაგრძობს სკოლის

¹ იხ. ც. არქ. ფ. 107, სერია ვ. საქ. № 1774, ფ. 29.

გამგე, რომ ხალხმა მათ მეგრულ სკოლაზე გული აიყარა და ჩვენს-
კენ ქმნა პირობა“.

ცხადია, იანოვსკი-ლევიცკი ვერ შეურიგდებოდენ სამეგრელო-
ში ქართული სკოლის არსებობას, სკოლის, რომლის შესახებ გრენი
მოახსენებდა მზრუნველს, რომ ის „რევოლუციურ შტაბს წარმო-
ადგენსო“.

ამიტომ სასწავლო უწყებამ 1886 — 7 წლებში განიზარა ან
სკოლიდან, სწვა სკოლების მსგავსად, ქართული ენის განდევნა და
მეგრულის შემოღება; სინამდვილეში კი სკოლის რუსულ ენაზე გა-
დაყენა.

სამეგრელოს თავადაზნაურობის პროგრესიული ნაწილი ამოძ-
რავდა და შუამდგომლობა აღძრა მზრუნველის წინაშე სკოლაში
ქართული ენის დატოვების შესახებ. დასაბუთებული მოხსენება
წარუდგინა მთავრობას აგრეთვე ქუთაისის გუბერნიის თავადაზნა-
ურთა საადგილმამულო ბანკის დამაარსებელთა საერთო კრებამ და
იოხიოვა დაეტოვებინა სენაკის სკოლაში იგივე სისტემა განათლები-
ს. და სასწავლო ენა, როგორც იყო ქუთაისის სააზნაურო სკოლის
მოსამზადებელ ჯგუფებში. დამტკიცებული უმაღლესი მთავრობისა-
გან¹. იანოვსკი-ლევიცკი იძულებულნი გახდნენ დროებით მაინც
დათმობაზე წასულიყვნენ. არ არის ინტერესს მოკლებული აღნიშ-
ნული საკითხის შესახებ სახალხო სკოლების დირექტორის ლევიცკი-
კის მოხსენება, მზრუნველისადმი გაგზავნილი:

„...აჩის მრავალი მეგრელი აზნაური, რომელიც თავს ქართვე-
ლად სთვლის და სტერს, რომ მისი ბავშვები სკოლაში ქართულ
ენაზე სწავლობდნენ. ნაცნობ მეგრელებისა და ძველი-სენაკის სკო-
ლის ბავშვთა გამოკითხვიდან მე მივედი დასკვნამდის. რომ სამეგ-
რელოს თითქმის ყველა აზნაური კითხულობს და სწერს ქართუ-
ლად, და ბევრი დედა ასწავლის თავის ბავშვს ქართულ ენას სახლ-
ში, სკოლაში შესვლამდის.“

ამ ფაქტების გამო და აგრეთვე ყურადსაღებად იმისა, რომ სა-
მეგრელოს თავადაზნაურთა, რომელნიც ინახავენ ამ სკოლას, წარ-
მოძადგენლებმა განაცხადეს, რომ ისინი ქართულ ენას სთვლიან თვის
შეზობლიურ ენად და დაადგინეს შუამდგომლობის აღძვრა საბო-
სწავლო უწყების უფროსის წინაშე, რომ ძველი-სენაკის სააზნაურო
სკოლაში სწავლება წინანდელიდვე ქართულ ენაზე მიმდინარეობ-
დეს, მე შესაძლებლად და სათანადოთ ვთვლი დატოვებული იქნას

¹ იხ. ც. არქ. ფ. 107, სერია ვ. საქ. № 4720. ფ. 8.

ამ სკოლაში სწავლების ენად ქართული ენა, სახამ სამეგრელოში თავადაზნაურობა უკეთესად გააცნობდეს სამეგრელოში ღირეკტიის სასოფლო სკოლებში ახლად შემოღებულ მეგრულ წერა-კითხვას და შედარებით ქართულთან მისგან გამომდინარე უპირატესობას. როგორც სამეგრელოში ურთიერთ მიმოწერის, ისე სკოლაში სწავლები-ბის დროს.

„მაგრამ, განაგრძობს ლევიტსკი, რადგან ზოგმა მეგრელმა ბავშვ-ვმა, ძვ. სენაკის სკოლაში მოსწავლემ, არ იცის ქართული ენა, მათ-თვის რუსული ენის წარმატებით სწავლებისათვის უნდა შემოღე-ბული იქნას მეგრული ენა, რაც უკვე ვაცნობე სკოლის გამგეს. 1886 წლის 29 სექტემბერს“¹.

ამ მოწინააღმდეგის საპასუხოდ ღირეკტორს ოლქიდან შემდეგი გან-კარგულება მოუვიდა:

„...სასწავლო ოლქის უფროსი ნებას იძლევა ძველი სენაკის საზნაურო სკოლაში სწავლება ქართულ ენაზე სწარმოებდეს კავკა-სიის ყოფ. უფროსის მიერ 1881 წლის 13 იანვარს დამტკიცებულ სასწავლო გეგმის ზუსტი ხელმძღვანელობით, მაგრამ იმ მეგრულ მოწაფეთათვის, რომლებმაც ქართული ენა ცუდად იცია, სწავლე-ბა მეგრულ ენაზე მიმდინარეობდეს“².

ამ მიწერამოწერიდან ჩვენ შემდეგი უნდა დავასკვნათ:

1. რომ იანოვსკი-ლევიტსკი, გამარჯვებული პოლიტიკის გამ-ტარებელნი სამეგრელოში. იძულებულნი გამხდარან ელიარებით, რომ სამეგრელოს თავადაზნაურობა თავს თვლის ქართველად და ქართულ ენას — მშობლიურ ენად.

2. რომ ისინი არა საბოლოოდ, არამედ დროებით თვლიან შე-საძლებლად ქართული ენის დატოვებას ძველი სენაკის სკოლაში, ხანამ სამეგრელოს თავადაზნაურობა პრაქტიკულად დაინახავდეს მეგრული ენის უპირატესობას ღირეკტიის სკოლებიდან და

3. რომ ქართული ენის განდევნის ცდას სენაკის სკოლიდან სა-მეგრელოს თავადაზნაურობაში მთავრობისადმი საგრძნობი პრო-ტესტი გამოუწვევია, რომ ლევიტსკი თვლის ქართული ენის დატო-ვებს „возможным и уместным“, თორემ მეგრული აზნაურობი მერ ქართულის აღიარება მშობლიურად, საბუთად არ გამოადგე-ბოდა იანოვსკი-ლევიტსკის, რადგან ეს ქართული და მშობლიური

¹ იბ. ც. არქ. ფ. 107, სერია ვ. საქ. № 4720, ფ. 5, 6, 7

² იქვე. ფ. 10.

ოდევნებოდა მათგან მთელს საქართველოში. ზემომოყვანილი დოკუმენტები, ვფიქრობ, საკმაო უნდა იყოს იმის დასადასტურებლად, რომ სამეგრელოს თავადაზნაურობის მოწინავე ნაწილი უარყოფითად უყურებდა სამეგრელოდან ქართული ენის განდევნას და შეძლებისდაგვარად ებრძოდა ის ამ პოლიტიკის გამტარებელთ.

რადგან ძველი სენაკის სააზნაურო სკოლის გარშემო ატეხილმა ამბებმა ჩვენ საშუალება მოგვცა გამოგვეჩვენოთ, თუ როგორი იყო დამოკიდებულება სამეგრელოს თავადაზნაურობისა, მაშინ ყველაზე მნიშვნელოვანი და გავლენიანი წოდებისა, ქართულ-მეგრული ურთიერთობისადმი, აქვე აღვნიშნავ სამეგრელოს მცხოვრებთა სხვა ფენების შეხედულებასა და დამოკიდებულებას ამ საკითხისადმი.

სამეგრელო მაშინ საქართველოს დანარჩენ ნაწილებზე უფრო ძლიერად იყო ჩაბმული სავაჭრო ურთიერთობაში. საქართველოში ყველაზე ადრე სავაჭრო კაპიტალი დასაველეთ საქართველოში განვიტარდა და ყველაზე ძლიერად სამეგრელოში. ამას ხელს უწყობდა სამეგრელოს ეკონომიური და გეოგრაფიული მდებარეობა. შავი ზღვის სანაპიროები, მისი ნავთსადგურები — ფოთი, ყულევი, ანაკლია, ოჩამჩირე, სოხუმი. ადრიანად იზიდავდა სამეგრელოს უმიწოდ დარჩენილ გლეხობას. პირველი რკინიგზის მშენებლობა საქართველოში სამეგრელოს ტერიტორიაზე დაიწყო — ფოთიდან თბილისისაკენ, რომელიც 1871 წელს მზად იყო.

1883 წლამდის, სანამ სამტრედია—ბათომი და ბაქო გაერთიანდებოდა რკინიგზით, ფოთი ერთადერთ ნავთსადგურს წარმოადგენდა, რომლითაც საქართველო უცხო ბაზრებს უკავშირდებოდა. აქ სავაჭრო ასპარეზი მეგრელებს ჰქონდათ ხელში ჩაგდებული. ქუთაისის სავაჭრო და სამრეწველო საქმე (პატარა მასშტაბით, მაგრამ მაინც) მეგრელების ხელში იყო. ახლაც ბევრს გვახსოვს, რომ ქუთაისის ცნობილი ვაჭრები — გაბუნეები, ნარსია, ადანაია, გვახარია, ხაინდრავა, კემულარია და სხვანი სამეგრელოდან იყვნენ.

სავაჭრო კაპიტალის წარმომადგენელნი სამეგრელოში ისე იყვნენ დაკავშირებულნი დანარჩენ საქართველოსთან, რომ ისინი ვერაფრითარ შემთხვევაში ვერ გახდებოდნენ რუსიფიკატულ მისწრაფებათა გამტარებლად და სამეგრელოს დანარჩენ საქართველოდან ეკონომიურ-კულტურული გამოთიშვის მომხრეთ. პირიქით, სავაჭრო კაპიტალი ისეთ ძალას წარმოადგენდა, რომელიც დანაწილებულ საქართველოს ერთმანეთთან აკავშირებდა. მოვიგონოთ ამის სტალინის სიტყვები:

„...გზების განვითარებამ და კაპიტალიზმის წარმოშობამ დააწესა შრომის დანაწილება საქართველოს ოლქებს შორის, საბოლოოდ შეარყია სამთავროების სამეურნეო კარჩაკეტილობა და შეაკავშირა ისინი ერთ მთელად... ბაზარი პირველი შკოლაა, სადაც ბურჟუაზია ნაციონალიზმს სწავლობს“¹.

და რადგან „სამეგრელოს ბურჟუაზიის“ ბაზარი სრულიადაც არ შემოიფარგლებოდა სამეგრელოთი, არამედ ის შეიცავდა მთელს საქართველოს, ამიტომ მისი ეროვნული თვითშეგნებაც არა მეგრული, არამედ ქართული მასშტაბისა იყო.

მოვიყვანოთ ორიოდე მაგალითი:

გაზ. — „დროება“ს 1885 წლის 31 მარტის ნომერში მოთავსებულია „წერილი რედაქციისადმი“, რომლის ავტორი სხვათა შორის წერს: „...მეგრელები კიდევ რომ ქართველები არ იყვნენ, როგორც გონიათ ზოგიერთთ, მაშინაც დიდი უსამართლობა, შეცთობა იქნებოდა, რომ მეგრელებისათვის ქართული ენა არ ესწავლებინათ. აიღეთ თუნდა მარტო ეკონომიური მხარე, შეხედეთ მათ გონების თვალთ და მიხვალთ იმ დასკვნამდის, რომ ქართული ენა ვიმეორებ, ჩვენი სამშობლო ენაც რომ არ იყოს, ჩვენთვის, მეგრელებისათვის, შეადგენს სულიერს და ხორციელს საზრდოს, მართლაც, თუ არა ქართულის ენის, სხვა რომელ ენის საშუალებით ვიქონიოთ მეგრელებმა აღებ-მიცემა იმერეთში, გურიაში, რაჭაში, ქართლ-კახეთში და ლეჩხუმში. (ხაზი ჩემია. ტ. ხ.).“

ამ წერილს შემდეგი ხელის მოწერა აქვს: „ეწერ ერთი მეგრელთაგანი ვ. ნ. ჩინჩალაია (იგივე ჩინჩალაძე), დაბასა შინა ახალსენაკსა, საკუთარს სახლში, მარტისა 20-სა დღესა, 1885 წელსა. ავტორის მოსაზრებათა დასაბუთებიდან ნათელია, რომ ის ან ვაჭარია, ან სავაჭრო კაპიტალის იდეოლოგი.

სამეგრელოსათვის ქართული ენის აუცილებელი საჭიროების ამგვარი ეკონომიური კატეგორიებით დასაბუთებას ჩვენ ვპოვებთ ქუთაისის საადგილმამულო ბანკის დამაარსებელ წევრთა მოხსენებაში, მზრუნველს რომ მიართვეს ძველი სენაკის სკოლაში ქართული ენის დასატოვებლად.

„...სამეგრელოს, ყოველი მხრიდან ქართული ენით გარემოცულს,—იმერეთით, გურიით, ლეჩხუმით, მეტად მნიშვნელოვან-სავაჭრო ურთიერთობის მქონეს ქუთაისთან, თბილისთან, ფოთ-

¹ ხტადინი — „მარქსიზმი და ნაციონალურ-კოლონიალური საკითხი“, გვ. 9.

თან, მეტად მნიშვნელოვანი, იმპერტიული საარსებო საჭიროებანი უქარნახებენ თავისი ტრადიციული, საუკუნეებით ნაანდერძე ენის შენახვას, და არა სიძნელეების შექმნას რაღაც მეგრული დამწერლობის შემოღებით, რომელზედაც ის ვერავისთან გამართავს მიმოწერას“¹.

ამხ. სტალინის განმარტებიდან და მოყვანილი ამონაწერიდან ჩვენთვის ნათელი უნდა იყოს, თუ როგორ უყურებდენ მეგრული მოვაჭრე ბურჟუაზია და მათი იდეოლოგები სამეგრელოს საქართველოდან ჩამოშორების საქმეს.

ჩვენ, სამწუხაროდ, მეტად მცირე ცნობები მოგვეპოება იმის შესახებ, თუ როგორი გამოსმაურება ჰპოვა იანოვსკი-ლევიცი-ამორდიას ზრახვებმა სამეგრელოს გლეხობაში. მაშინ გლეხობას სამეგრელოში, ისე, როგორ საქართველოს დანარჩენ ნაწილებში, შედარებით ახლად დაღწეული ქონდა თავი ბატონყმობისაგან იურიდიულად, თუმცა ფაქტიურად ისევ მებატონის უფლებრივ და ეკონომიურ არტახებში იმყოფებოდა; სკოლების რიცხვი მეტად მცირე იყო, წერა-კითხვის მცოდნე უმნიშვნელო, მაგრამ მკვირცხლი, ცოცხალი გონებისა და აზროვნების მეგრულ გლეხს შეუძლებელია მეგრული და ქართული ენების გარშემო ამტყდარი ამბები, სკოლიდან ქართულის გაძევება, რუსულის შესასწავლად მეგრულის შემოღება, მითქმა-მოთქმა ამ საკითხების გარშემო, ყველაფერი ეს გამომპაროდეს და თუ საჯაროდ არ გამოეთქვას, გამოთქმის საშუალებათა უქონლობის გამო, არა ჰქონოდეს მანც ასე თუ ისე შემუშავებული თავისი შეხედულება ამ საკითხის შესახებ.

რომ გლეხობა სენაკის მაზრისა არ ყოფილა ყრუდ განწყობილი სასწავლო ენის საკითხისადმი, ეს ჩანს ერთი ოფიციალური საბუთიდან: 1886 წლის 22 სექტემბერს სენაკის მაზრის მარანის საზოგადოების გლეხთა რწმუნებულებს ანტონ ჩიგოგიძეს და ყარამან სურგულაძეს შუამდგომლობა აღუძრავთ სასწავლო უწყების წინაშე მარანის სასოფლო სკოლაში ქართული ენის განდევნისა და ნაცვლიდ მეგრული კილოკაეის (наречие) შემოღების განკარგულების გაუქმების შესახებ².

ჩვენთვის უფრო საინტერესო იქნებოდა შიგნითა სამეგრელოს გლეხების აზრი აღნიშნული საკითხის შესახებ, რომ ასეთი მოუ-

¹ იხ. ც. არქ. ფ. 107, სერია ვ. საქ. № 4720.

² იხ. ც. არქ. ფ. 107, სერია ვ. საქ. № 3827, დ. 8.

ვეპოებოდეს, რადგან მარნის საზოგადოება, მართალია სენაკის მაზრაში შედიოდა ადმინისტრაციულად, მაგრამ იმერეთის მოსაზღვრე კუთხეა და თვით გვარები გლეხობისა — ჩიგოგიძე, სურგულაძე — არა მათ მეგრულ წარმოშობაზე მიგვიითითებს, თუმცა მარნის მცხოვრებნი ყველანი მეგრულად ლაპარაკობდნენ. მაგრამ ფაქტი მაინც მნიშვნელოვანი და საინტერესოა, — გლეხები ქართული ენის — დედაენის — დამცველად გამოდიან.

ჩვენ სხვა გზებით უნდა შევეცადოთ იმის გამორკვევას, თუ როგორ აფასებდა მეგრული გლეხი სამეგრელოდან ქართული ენის განდევნას. გრენი რამოდენიმე წერილში, იანოვსკისადმი მიწერილში, ჩივის, რომ „მეგრელები ინდიფერენტულად არიან განწყობილნი ჩვენი საქმისადმი“. ჩივის, რომ ის ვერ პოულობს მთხრობელებს (ფოლკლორის ჩასაწერად), რადგან თვით მეგრელები აშლენიებენ მათო¹. მთხრობელები გლეხები იყვნენ და რომ ისინი მოტრფილნი ყოფილიყვნენ მეგრული ანბანისა, ვერავინ დააშლენიებდა ამისათვის ხელის შეწყობას.

მეგრული გლეხობის ადრეული საკითხისადმი დამოკიდებულების გამოსარკვევად, ოდნავ მაინც შეიძლება დახმარება გაგვიწიოს შემდეგმა გარემოებამ. 1837 წელს „ივერიის“ № 39-ში მოთავსებულია ცნობილი მწიგნობრისა და საზოგადო მოღვაწის ნიკოლოზ დადიანის წერილი ქართული ენის დასაცავად ნ. დ. ფსევდონიმით. წარიღის დასასრულში ავტორი ამბობს სალალობოდ და სათრეველად მოშიაირობენ, აშორდიას საქმეზე და სახელზე ახალმოდის სიმღერეჭს ღიღინებენ, აი, რა პანგზე:

ქათამი არა—ქოთომი, ვაჲ-ვა!
 ღუმი ვოქვათ და; არა ღომი, ვაჲ-ვა!
 ასე ბრძანე, აშორდია! ვაჲ-ვა.
 სად გაიზარდე, „სორდია“?
 შორს ყოფილა, შორს წასულა,
 ცხენის წყლის გაღმა გასულა...
 გაუფონავს ამ წყლის ფონი
 დაუვლია დიდი ხონი!
 ჩაუყლაპავს სემინარია,
 უსწავლია ვით „წყარია“.
 ბრძენია და დიდი „ქკვერი“.

¹ იხ. ც. არქ. სერია ვ, საქ. № 1746.

სულ მკითხველი ერთობ მწერი!
 ასე არის თურმე სრული,
 მეგრულად იცის მეგრული!
 ქართულის დამწუნია,
 იშ დარდი ვა მიღუნია!
 მარგალური შხვა არიო
 ქორთული აწი უარიო.
 მარგალური ქარუაო, ვაჲ-ვა
 ქი დიიეკყათ ჯარუაო!
 კაცი სხვაა, კოჩი სხვაო
 ზღვა? რა ვუყოთ, ისევ ზღვაო, ვაჲ-ვა.
 ცას რა ჰქვია? ისევ ცაო
 თხა როგორ ვთქვათ, ისევ თხაო
 ქვეყანა? ჰო, ქიჰყანაო,
 დღე-დღეა, ყანაც კი ჰყუნაო,
 ცხენი — ცხენი, კვიცი — კვიცი,
 კვერცხი — კვერცხი, სხვა არ იცი?
 კატა — კატუ, ლომი — ლომი, ვაჲ-ვა.
 დედა — დიდა, მამა — მუმა
 ძმა — ჯიმა, სუ! და — და — ჩუმა,
 წახდა პარასკევის წველა.
 ჯორმა ვერც შვა, ვერც იწველა
 აბა მუქო, აშორდია?
 ქართულმა რომ სულ თან გზღია!
 მირბი და ვერ აშორდია!
 ვიშო-რექო, აშორდია,
 აშორდია წყარი კაკი...
 ჩიქორთული ვიშო მაქი!
 ვარია, მარა ქოთია!
 ვიშოთია, აშოთია!...

ვინ არის ავტორი ამ ლექსის? თვით ნ. დადიანი, როგორც ამას აღნიშნავს აშორდია მზრუნველისადმი გაგზავნილ თავის საიდუმლო მოხსენებაში, თუ ხალხი — როგორც ამას წერილის ავტორი ამბობს. ჩვენთვის ამის გამორკვევა არც არის მაინცდამაინც საჭირო, რადგან ხალხურ ნაწარმოების შემქმნელიც დასაწყისში ხომ ესა თუ ის პიროვნებაა, რომლის ნათქვამი შემდეგ ხალხში

ვრცელდება და ხალხურდება. ეს ლექსიც გახალხურებულია; ამას არ უარყოფს აშორლიაც — „распространилась в народе и заслужила большое внимание“ — წერს ის თავის ზემო მოყვანილ მოხსენებაში.

ხალხში კი, როგორც ვიცით, ისეთი თქმულება იკიდებს ფეხს და ვრცელდება, რომელიც მისი სულისა და გულის ნაღების გამოხატველია.

ეს ლექსი რომ გავრცელებული ყოფილა ხალხში, ამას ისიც მოწმობს, რომ მისი სხვადასხვა ვარიანტი მოგვაწოდეს მაშინ სამეგრელოში მომუშავე მასწავლებელმა გ. ბოკერიაშვილმა და ერმინე შარაშიძემ.

ამრიგად ჩვენ შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ სამეგრელოს თითქმის ყველა ფენა და წოდება წინააღმდეგი იყო იქ ცარიზმის მოხელეების მიერ ცუდად შენიღბულ გამარჯვებულ პოლიტიკის გატარებისა და შეძლებისადაგვარად მას ებრძოდნენ.

სამეგრელოდან ქართული ენის განდევნას და სამეგრელოს დანარჩენ საქართველოდან ჩამოშორების ცდებს ებრძოდა ქართველი საზოგადოება პრესის საშუალებითაც. რამდენადაც მაშინდელი მძიმე საცენზურო პირობები ამის შესაძლებლობას იძლეოდა. ცარიზმის გამარჯვებელი პოლიტიკის აქტიურად დაწყებას სამეგრელოში* და აქედან ქართული ენის დევნას დაემთხვა პროფ. ალ. ცაგარლის მეგრული ენის შესახებ წარმოებული გამოკვლევების გამოქვეყნება „Мингрельские этюды“-ს სახელწოდებით. პროფ. ცაგარელი მეგრული ენის (აგრეთვე სვანურის) ფორმების შესწავლასა და გამოკვლევას ქართული ენის შესწავლის აუცილებელ პირობად თვლიდა.

„მთავარი მკვლევარისათვის — ამბობს პროფ. ცაგარელი — ენის ტიპის აღდგენის ცდაა (ქართულის, აგრეთვე საერთო ივერიულის), რაც შეიძლება მთლიანი და სრული სახით... მაგრამ ამისათვის, რასაკვირველია, მარტო ქართული ენით დაკმაყოფილება საკმარისი არ არის, არამედ საჭიროა კვლევის არეს გაფართოება; ყურადღების მიქცევა სხვა დიალექტებისათვის (მეგრული, ლაზური, სვანური), და კილოებისათვის (მაგ. გურული და ქართველ მთიელთა: ფშავთა და ხევსურთა), ძირითად იბერიულ ენისა, რომელშიც ხშირად გვხვდებიან ენის უძველესი ფორმები და თავისებურებანი, ქართულში უკვე დაკარგულნი“².

* იხ. ალ. ცაგარელი — „Мингрельские этюды“. მეორე ნაწილი, გვ. 111.

შემდეგ ალ. ცაგარელი აღნიშნავს, რომ ამ მონათესავე ენების ხასიათისა და იმ ენის ხასიათის ნათელსაყოფად, რომელიც მათ უძვეეს საფუძვლად, საჭიროა ამ ენების შედარებითი ლექსიკონისა და შედარებითი გრამატიკის შედგენა, რასაც წინ უნდა უსწრებდეს ამ ენების შესწავლა ცალ-ცალკეო.

მეცნიერის თვალსაზრისით აქ, რასაკვირველია, არაფერია გასაცხი, მაგრამ ის გარემოება, რომ მკვლევარი მეგრულს, ლაზურს, სვანურს ენას უწოდებს (ხან დიალექტს). ხოლო გურულს, ფშაურს, ხევსურულს — კილოს, და საჭიროდ აღიარებს ამ ენების ფორმების შესწავლას დამოუკიდებლად — ერთგვარ დასაყრდენს აძლევდა ხელში იანოვსკი-ლევიცის მათი მზაკვრული პოლიტიკის გასატარებლად. ქართველი ინტელიგენცია ცდილობდა დამტკიცებია ქართულ-მეგრულის იგივეობა. შეძლებ-სდაგვარად სხვადასხვა საშუალებებით ებრძოდა ცარიზმის პოლიტიკას და ამიტომ ის ცაგარლის ნარკვევს, რომელსაც ქართველი ხალხის მტრები თავის მიზნებისთვის იყენებდენ, მტრულად შეხვდა. გაზ. „დროების“ ფურცელზე „სამეგრელოს ეტიუდების“ ავტორის — პროფ. ალ. ცაგარლის მიმართ მეტად თავდაუქმერელი მოწინავეებია მოთავსებული, რაც მოწმობს იმას. თუ როგორ მტკიცებულად ეხმაურებოდა ქართველი ინტელიგენცია სამეგრელოს საკითხს. „გასაკვირველი ის უფროა, წერს „დროების“ მოწინავე, როცა ჩვენივე ქვეყნის შვილი მოგვითხრობს მეცნიერულ კილოთი უხამსს ვითომ შეშხარიტებს და თავის უმეცრებით დოქტორობის დიპლომს სწირავს ჩვენი ხალხის სხვადასხვა ნაწილების ერთობას. მეცნიერულ ბორძიკს ზოგიერთ ვითომ — მეცნიერებისას რომ ზარალი არ მოჰქონდეს-რა, იქნება ყური მოგვეყრუებინა და ხმა არ ამოგველო. მაგრამ სამწუხაროდ, ჩვენ იმისთანა მდგომარეობაში ვართ, რომ შეიძლება ვინმე პაიკის — გონების პატრონმა არსებამ, ეს ბორძიკი თავისთვის გამოიყენოს და ცრუ მეცნიერულს გამორკვევას უტყუარობის ბეჭედი დაასვას“.

„დროება“ სამეგრელოს საკითხს დიდ ყურადღებას აქცევდა. 1885 წლის ნომრებში მრავალი წერილია მოთავსებული მეგრულ-ქართველთა იგივეობის შესახებ. „დროების“ დასურვის შემდეგ ამ საკითხს აშუქებდა „ივერია“. მაგრამ ეს წერილები მოკლებულია მეცნიერულ დასაბუთებას და მეცნიერულ კრიტიკას ვერ უძლებენ. ეს წერილები უფრო პატრიოტული გრძნობისა და მოსალოდნელი ეროვნული საფრთხით გამოწვეული შიშის ანარეკლია.

მაგალითად „დროების“ ფურცლებზე ჩვენ ვნახულობთ ასეთს

არგუმენტებს: „ქართული ენა ყოველთვის შეადგენდა და შეადგენს მეგრელებისათვის სანატრელ შესათვისებელ საგანს და ყოველ მეგრელს თავი მოაქვს, როცა ქართული კარგად ესმის; ეს უკანასკნელი მეგრელებსათვის საღარბაზია ენაა. იგი იხმარებოდა და იხმარება სამეგრელოში ერთმანეთ შორის მიწერ-მოწერის დროს და ზაელი საქმის წარმოება ამ ქვეყანაში, როდესაც მას ავტონომიური უფლება ჰქონდა, ქართულ ენაზე იყო“¹.

„მეგრელები და ქანელები ღვიძლნი, ნამდვილი შვილნი არიან ქართველ ერისა. მაშასადამე შეიძლება, რომ შვილმა მამის ენა არ იცოდეს... რომელ ფილოსოფოსს მოუვიდა თავში მეგრულისა და ქართულის ერთმანეთთან დაშორება. ჩვენ, მეგრელები, შვილნი ვართ ქართველის ერისა და ჩვენი დედა ენა ქართულია... ვაი საბრალო ის მეცნიერება, რომელსაც სურს დაუმტკიცოს მეგრელებს, რომ თქვენი ქართული ენა თქვენი ენა არ არისო. მებრალება ჭეშმარიტად; მეგრელებს ასე ადვილად ვერ გაგვაბრძვიებენო“². ავტორები ცდილობენ დაამტკიცონ მეგრულ-ქართულის იგივეობა სიტყვებისა და ფრაზების შედარებით.

უფრო საფუძვლიანია ავტორების სხვა არგუმენტები და ანალოგიები: ნემეცურ ენას თორმეტი და ცამეტი სხვადასხვა განყოფილება აქვთ: შვაბიელი და პრუსიელი ნემენცები რომ ერთმანეთს შეხედებიან ხოლმე, თუ თავიანთ ადგილობრივ კილოზე დაიწყეს ლაპარაკი, ერთმანეთისას ვერაფერს გაიგებენ. გერმანიის ერთ მხარეზე ლაპარაკობენ ერთნაირის ნემენცურის ენით, რომელსაც ჰქვია . პლატ-ლოიჩ, მეორე მხარეზე ხმარობენ იმავე ნემენცურ ენას, რომელსაც ჰოხ-ლოიჩს უწოდებენ. იმათ შორის ისეთივე განსხვავებაა, როგორც ნამდვილს ქართულსა და მეგრულს შორის. მაგრამ ვინ იტყვის, რომ შვაბელები ნემენცები არ არიანო... ნაკლები განსხვავება არ არის ფრანცუზულ ენაშიც: პროვანსალური ლაპარაკი შამპანის მცხოვრებს თითქმის არ ესმის; მაგრამ არავის აზრად არ მოუვა პროვანსალური ენა ისეთ ენათ აღიაროს, რომლისთვისაც ნამდვილი ფრანცუზული უცხო, გარეშე იყოს³.

შეიძლება მაშინ ქართველთაგან, არავინ ყოფილიყო ისეთი, რომელსაც მეცნიერული მეთოდები კვლევა-ძიებისა მოემარჯვა ქართულ-მეგრულის ურთიერთობის გასაშუქებლად იმ მიმართე-

¹ იხ. „დროება“, 1885 წ., № 49.

² იხ. „დროება“, 1885 წ., № 53.

³ იქვე.

ბით, როგორსაც ქართველი ხალხი და მისი მოწინავე ინტელიგენცია საჭიროებდა. მაგრამ ეს მაინცდამაინც არ იყო საჭირო „ღროება“ — „ივერიისათვის“, რომელნიც ყოველდღიურ გაზეთებს წარმოადგენენ, განკუთვნილს შედარებით ფართო მკითხველ საზოგადოებისათვის, რომლისათვის თავისი იდეების პოპულიარიზაციის მიზნით უნდა მიეწოდებია არა მეცნიერებითა და კვლევით დაბძიმებული ნარკვევები, არამედ მარტივი, მსუბუქი, ეროვნული გრძნობების აღმძვრელი წერილები. ასეთი წერილები კი ბლომად იბეჭდებოდა ქართულს ეურნალს — გაზეთებში; მიმართული რუსეთის ბიუროკრატიის გამარუხებელი პოლიტიკის წინააღმდეგ.

ქართულ პრესას გამოეხმაურა გრენიც, რომელიც 1887 წლის ივლისში სწერდა პეტერბურგიდან მზრუნველ იანოვსკის:

„ვიმედოვნებ, რომ ძველებურადვე შევძლებ მუშაობას ჩემი წმინდა იდეისათვის — კავკასიის ხალხის შესასწავლად და გასანათლებლად, რისთვისაც მთელი ჩემი სიცოცხლე ვემზადებოდი და რასაც არასოდეს არ დავტოვებ. ვიმედოვნებ აგრეთვე, რომ არასოდეს არ დავუთმობ დაუნდობელ კრიტიკას, როგორც უხეშ რეაქციას ჩვენზე მომართულს, და ვფიქრობ, რომ დადგება დრო, როდესაც გამარჯვება ჩვენი იქნება და როდესაც შერცხვენილი და დაუძღურებულნი უკუიქცევიან ჩვენგან ჩვენი რუტინი-კრიტიკოსები; რუსული მეცნიერება კიდევ შესძლებს იმის დანახებას, თუ რას წარმოადგენს მასთან შედარებით ქართული ბაქიაობა“¹. ეს „თავდადებული განმანათლებელი“ კავკასიის ხალხებისა და „მეცნიერი“ თანახმა გახდა თბილისის გუბერნიის სკოლათა ინსპექტორის თანამდებობა მიეღო.

ჩვენს მიზანს შეადგენდა ამ თაღში გამორკვევა იმისა, თუ როგორ დაიწყო რუსეთის ბიუროკრაციამ თავისი გამარუხებელი პოლიტიკის გატარება საქართველოს ერთ-ერთ კუთხეში — სამეგრელოში. ეს ამბები ხდებოდა მე-80 წლებში, სასტიკი რეაქციის ხანაში, როდესაც ცარიზმის აგენტებმა მთლიანი იერიში მიიტანეს ქართველ ხალხზე საერთოდ და სკოლებზე, როგორც გარუხების საუკეთესო იარაღზე, კერძოდ.

ჩვენ შევეცადეთ გავვეუქუქებინა საკითხი, თუ როგორ მეთოდებს მიმართავდა ცარიზმი იანოვსკი — ლევიტსკის სახით სამეგრელოში ქართული ენის და კულტურის აღმოსაფხვრელად და

¹ იხ. ც. არქ. ფ. 107, სერია ვ, საქ. № 1746, ფ. 83.

როგორ გამოსმაურებას კპოვებდა ეს პოლიტიკა სამეგრელოს სხვადასხვა ფენებში და ქართველი ინტელიგენციის მოწინავე ნაწილში.

ამ თავში განხილული საკითხი მხოლოდ დასაწყისი იყო ბრძოლისა, პირველი საფეხური; 90-იან წლებში თვითმპყრობელობის აგრესია საერთოდ საქართველოში და კერძოდ სამეგრელოში კიდევ უფრო გაძლიერდა; მთავრობამ ამ მიმართულებით შემდეგი პრაქტიკული ნაბიჯები გადადგა (სახელმძღვანელოების გამოცემა მეგრულ ენაზე და სხვა), მაგრამ ეს საკითხი ჩემი ნარკვევის პირველი ნაწილისათვის მოხაზულ ქრონოლოგიურ ფარგლებს სცილდება და ამიტომ მასზე აქ არაფერს ვიტყვით.

10. ნაციონალურ-რევოლუციური მოძრაობა სასწავლებლებში.

ცარიზმის მიერ საქართველოში გაბატონებულ რეჟიმს, გამარუხებელ პოლიტიკას და ეროვნული კულტურის დევნასა და შევიწროვებას არ შეეძლო ქართველ ახალგაზრდობაში არსებული წყობილების მიმართ ზიზღი არ აღედგა და ეროვნებისა და ეროვნული კულტურის დასაცავად ამა თუ იმ სახით მოძრაობა არ გამოეწვია, სახელდობრ ახალგაზრდობაში, რადგან, ამბობს ამხ. სტალინი, მოსწავლე ახალგაზრდობა ყველაზე უფრო მგრძნობიარე ნაწილია საზოგადოებისა¹. რა თქმა უნდა, რეაქციის ამ შავბნელ პერიოდში, როდესაც მთელი რუსეთის პროგრესიული და რევოლუციური საზოგადოება გასრესილი იყო, ნაროდნიკული მოძრაობა განადგურებული, მუშათა კლასობრივი თვითშეგნება ეს ეს იყო ჭეხს იდგამდა, ჩვენში შეუძლებელია ნაციონალურ-რევოლუციური მოძრაობას ფართო ხასიათი ჰქონოდა. ვერ ექნებოდა მას ფართო ხასიათი ადგილობრივი შესაფერი პირობების უქონლობის გამო: ქართველი ბურჟუაზია მხოლოდ ახლა ისახებოდა და სუსტი იყო იმისათვის, რომ ნაციონალურ განმათავისუფლებელი მოძრაობის მესვეური გამხდარიყო, თავაღზნაურობა „უქვეშევრდომელის“ გრძნობებით იყო გამსჭვალული, მუშათა კლასი თითქმის არ არსებობდა, ხოლო გლეხობა 1864 წლის რეფორმის შედეგების არტახებში იყო მოქცეული.

„ნაციონალური მოძრაობის სიძლიერე განისაზღვრება მასში

¹ Ленин и Сталин о Ленских событиях. გვ. 19.

ერის ფართო ფენების — პროლეტარიატისა და გლეხობის მონაწილეობის ხარისხით“¹. — ამბობს ამხ. სტალინი.

ნაციონალურ ჩაგვრას თითქმის მთელი ერი გრძნობდა, მოწინააღმდეგე ძალად კი მხოლოდ მოწინავე თავადაზნაურული და „რაზნოჩინური“ ინტელიგენცია გამოდიოდა. ამ ინტელიგენციის გავლენაში მოქცეული იყო აგრეთვე ქართველი მოსწავლე ახალგაზრდობის საუკეთესო ნაწილიც, რომელიც ყველაზე მძაფრად განიცდიდა რეაქციისა და რუსიფიკაციის სუსსს...

„იმ დროს, როცა უფროს კლასში ვიყავ, ქუთაისის და ქუთაისის ინტელიგენციის ცხოვრებაში ახალმა სიომ დაჰბერა — წერს გ. ლასხივილი თავის მემუარებში — ქართველ ქალთა ჟურნალ „ქრებული“-ს შემდეგ ქუთაისში პირველად გაჩნდა გაზეთი „შრომა“. თბილისის მუდმივ დრამატიულმა დასმა პირველად გააჩაღა სისტემატური გასტროლები ქუთაისში და დ. ერისთავის „სამშობლო“ თავბრუს გვახვევდა; აქ იქ გაჩნდა წრეები ქართულ ისტორიის და ლიტერატურის შესასწავლად. ეს სიო ჩვენ მოგვხვდა გიმნაზიაში და აგვალევა. დავიწყეთ ხელნაწერ ჟურნალების გამოცემა, ქართულ გაზეთებისა და წიგნების კითხვა. პატრიოტული ლექსები აკაკისა, ილიასი, რ. ერისთავისა და სხვათა ზეპირად ვიცოდით და აღტაცებით ვმღეროდით, ხშირად ჩვენ მიერ მოგონილ მოტივებზე... ჩვენ ჟურნალებიდან დავასახელებ ჩემ მიერ დაარსებულ „სტვირს“. მე თვითონ ვპუბლიცისტობდი: ტყავს ვაძრობდი დ. ტოლსტოის (მაშინდელ ძლევაშოსილ მინისტრს), კატკოვსა და ბისმარკს... ესლა ცნობილმა აკადემიკოსმა ნიკო მარმა, მაშინ მეშვიდე კლასის შეგირდმა მოათავსა „სტვირში“ რამდენიმე ლექსი. სხვათა შორის მან სთარგმნა რუსული ლექსი: - *Нелюбимо на ше море.*“ და ამ ხნიდან სოლ მარის თარგმანს ვიმღეროდით...

რასაკვირველია, „ედემი, წყნარი, ლურჯი, ცა მარად“ ჩვენთვის მომავალა, აყვავებული სამშობლო იყო, „იქ მისვლისათვის“ რწმენა იყო საჭირო და ზვირთებთან ბრძოლა... ერთი სიტყვით, პატრიოტული გატაცება და აღფრთოვანება ჩვენს შორის დიდი იყო“².

ნაციონალურ განწყობილებას ბადებდა და ერთა შორის შხამის ნთხევას იწვევდა არა მხოლოდ ცარიზმის მთელი პოლიტიკა წარმოებულ სკოლასა და სკოლის გარეშე, არამედ მეფის მოხელეთა

¹ სტალინი. „მარქსიზმი და ნაც.-კოლონ. საკითხი“, გვ. 12, რუს. გამოც.

² იხ. გ. ლასხივილი — „მემუარები“, გვ. 3—4.

თითოეული ნაბიჯი, თითოეული სიტყვა მათგან თქმული აქეთვე იყო მიმართული.

გ. ლასხიშვილი დამახასიათებელ ფაქტს იგონებს: „ქუთაისში დონდუკოვ-კორსაკოვი 1884 წელს გვესტუმრა, როცა მე მერვე კლასში ვიყავი... ყველანაე წინ მდგომმა გენერალმა დონდუკოვ-კორსაკოვმა თავი დავეკირა. შემდეგ მიუბრუნდა დირექტორს და ჰკითხა: „რუსი რამდენია მერვე-კლასი“... 30 შეგირდში აღმოჩნდა სულ 5—6 რუსი „Класс. Оченъ малой“ უკმაყოფილოდ სიტყვა დონდუკოვ-კორსაკოვმა და კლასიდან გავიდა... გიმნაზიაში ხმა გავარდა: ნახევარი პანსიონი, სადაც იმ დრომდე იზრდებოდა იმერეთის ღარიბ-ღატაკის თავადაზნაურობის მრავალი შვილი, რუს მოხელეთა, ოფიცრებისა და სალდათების შვილებს უნდა დაუთმონო. იმ დროიდან ჩვენსა და რუსებს შორის თითქო რაღაც უხერხულობა ჩამოვარდა, რაც წინად არასოდეს არ გვიგრძნია“¹.

აღნიშნულ „მემუარების“ ავტორი ცნობილი ჟურნალისტი და საზოგადო მოღვაწე გ. ლასხიშვილი სრულიად უმართებულოდ ფიქრობს, რომ თათქოს რეაქცია ჩვენში დიდი მთავრის ნიკოლოზ მიხეილის ძის გაწვევისა და დონდუკოვ-კორსაკოვის დანიშვნით დაიწყო. ამ შეხედულებას ქართველი თავადაზნაურობა და თავადაზნაურული ინტელიგენცია ანვითარებდა და ასაზრდოებდა, რომელსაც მეფის მოადგილე მიხეილ ნიკოლოზის ძე საქართველოს მფარველად და დამცველად ყავდა წარმოდგენილი, ხოლო დონდუკოვი მის მტრად; სინამდვილეში კი ეს ორი მოხელე ერთგვარად ემსახურებოდნენ ტახტს და ორივენი საქართველოს და ყველა განაპირა კუთხეს იმპერიისას მხოლოდ ტახტის ინტერესების მიხედვით შესცქეროდნენ. ჩვენთვის არ არის გასაკვირი, როდესაც ამ შეხედულობას იზიარებდა ცნობილი დ. ყიფიანი და ყოფილ მეფის მოადგილეს საჩივრებით მიმართავდა დონდუკოვ-კორსაკოვზე, რომელიც თითქოს თვითნებურად ატარებდა საქართველოში რუსიფიკატულ პოლიტიკას. ცნობილია, რომ დ. ყიფიანის შეხედულობებით სამშობლოსა და ტახტს შორის არ არსებობდა არავითარი წინააღმდეგობა და უკმაყოფილებას და გაუგებრობას იწვევდა მხოლოდ ადგილობრივ მოხელეთა თვითნებური განკარგულებანი². ხოლო როდესაც რადიკალური ინტელიგენციის წარმომადგენელი გ. ლასხიშვილი სწერს: „მეფის ნაცლის დიდა

¹ იხ. „მემუარები“, გვ. 6.

² იხ. ს. ბუნდაძის მონოგრაფია „დიმიტრი ყიფიანი“, გვ. 203—264.

მთავრის მიხეილ ნიკოლოზის ძის გადაყვანა და ღონდუკოვ-კორსაკოვის დანიშვნა მთავარმართებლად დასაწყისი იყო რუსეთის ბიუროკრატიის ახალი პოლიტიკისა, გამარჯვებულ პოლიტიკის გაძლიერებისა ჩვენში“, — უნდა აღვნიშნოთ, რომ ღონდუკოვ-კორსაკოვის დანიშვნით ახალი პოლიტიკა არ დაწყებულა ჩვენში, მით უმეტეს რუსიფიკაციის დარგში, რადგან, როგორც თავის ადგილზე აღვნიშნეთ, ცნობილი 1881 წლის სასწავლო გეგმა, რომელიც ქართული სახალხო სკოლების გარუსების ქვაკუთხედს წარმოადგენდა, ხელმოწერილი და დამტკიცებული იქნა სწორედ დიდი მთავრის მიხეილ ნიკოლოზის ძის მიერ 1881 წლის 13 იანვარს.

დიდი მთავრის ნიკოლოზის „ქართველების მფარველის“ აზრის გასაქარწყლებლად იმის დასახელებაც საკმარისია, რომ სწორედ მისი ნებასურვილით შემცირდა გიმნაზიაში ქართული ენა და ის არა სავალდებულო საგნად იქნა გამოცხადებული 1873 წლიდან.

მიხეილ რომანოვს არა ნაკლებ ღონდუკოვ-კორსაკოვისა აწუხებდა ადგილობრივ სკოლებში რუს მოწაფეთა სიმცირე და დროულად ზრუნავდა ამ სკოლების რუს მოხელეთა შვილებით შევსებას; ამიერკავკასიის მხარის მკვიდრ აზნაურთა და სხვა წარჩინებულ წოდებათა შვილების აღსზარდელად ადგილობრივი შემოსავლიდან. თელავის მაზრაში, საცხენისში, დაარსებულ იქნა 1876 წლიდან ორკლასიანი სასწავლებელი. 1880 წლის 10 აგვისტოს მეფის მოადგილეს დიდ მთავარს მიხეილ ნიკოლოზის ძეს კავკასიის კომიტეტის თავმჯდომარის სახელზე გაუგზავნია მოხსენება, რომელშიც აღნიშნავდა, რომ, რადგან ადგილობრივი თავდაზნაურობა შესდგება ქართველ, სომეხ და მაჰმადიან ეროვნებისაგან, ამიტომ საცხენისის სკოლაში რუსი მოსწავლენი არ მოიპოვებიან; „ინოროდცთა“ სკოლებში კი „ტუზემცებისა“ და რუს ბავშვთა ერთად სწავლება აუცილებელ საჭიროებას წარმოადგენს. ამიტომ მიხეილ რომანოვი ნებართვას ითხოვდა საცხენისის სკოლაში მოწაფეთა 10% ყოფილიყო მიღებული კავკასიაში მსახური რუს მოხელეთა შვილები¹.

სახელმწიფო საბჭომ დაუყოვნებლივ დააკმაყოფილა ეს თხოვნა და ნებართვის მიღებამდისაც კი საცხენისის სკოლაში უკვე 10 რუსის ბავშვი მიიღეს. რა თქმა უნდა, არავითარი პედაგოგიური პრინციპები არ მოითხოვდა საცხენისის სკოლის 10 რუს ბავშვით

¹ იხ. ო. არქ. ფ. 107, სერია ვ, საქ. № 48, ფ. 22—23.

უზრუნველყოფას. ჩვენ მასზე შეეჩერდით იმ აზრის ნათელსაყოფად, რომ „ქართველთა მოამაგის“ დიდი მთავრისათვისაც წარმოუდგენელი იყო, თუგინდ სადღაც თელავის მახრაში, მიყრუებულ ადგილას სკოლის არსებობა სახაზინო ხარჯზე — და რუს შავშეთა გარეშე. ეს ათი ბავშვი, მეფის ნაცვლის აზრით, უნდა გამხდარიყო „რუსული კულტურის“ გამტარებლად საცხენისის სკოლაში. „ინოროდცული“ სკოლის არსებობა დიდი მთავრისათვის წარმოუდგენელი იყო.

ღონდუქოვ-კორსაკოვი მისი წინამოადგილის გზით განაგრძობდა სვლას. ცარიზმი მოითხოვდა ყოველ უწყებაში მპყრობელი ერის გაბატონებული კლასების გაძლიერებას ადგილობრივი მოსახლეობის ხარჯზე.

ქართველი მოსწავლე ახალგაზრდობის რევოლუციურ-განმათავისუფლებელი სულისკვეთება უმთავრესად იმ პოლიტიკით იკვებებოდა, რომელსაც საქართველოში ცარიზმი ჰქმნიდა.

მას ასაზრდოებდა აგრეთვე რადიკალურად განწყობილი ქართველი ინტელიგენცია, რომელიც მწერლობით, თეატრით, პრესით და სხვა კულტურული საშუალებით ანთებდა მოსწავლე ახალგაზრდობაში სამშობლოსადმი სიყვარულის ცეცხლს და „უხმობდა ფრიდონსა და ავთანდილს ნესტან-დარეჯანის ქაჭეთისაგან გასანთავისუფლებლად“.

მესამე წყარო, რომელიც ქართველ მოსწავლე ახალგაზრდობას აწვდიდა რადიკალურ და რევოლუციურ-განმათავისუფლებელ იდეებს ხალხოსნობა იყო და რუსეთის სტუდენტობის მოძრაობანი. მიუხედავად შავი რეაქციისა სტუდენტობა მაინც ახერხებდა დიდი დემონსტრაციების მოწყობას (განსაკუთრებით 1880—1887 წლებში). ნაროდოვოლცების დარჩენილი ტერორისტული ჯგუფებიც დროგამოშვებით მიმართავდნენ ტერორს, მაგ. მეორე პირველმარტელთა ცდა ალექსანდრე ულიანოვის მონაწილეობით. 1882 წელს ქართველ ხალხოსნების ჩავარდნა, დაპატიმრება და გადასახლება შორეულ ქვეყნებში, რუსეთის უნივერსიტეტებიდან მღელვარებაში მონაწილეობისათვის გამორიცხულ მოწინავე სტუდენტების საქართველოში ჩამოსვლა, ყველაფერი ეს ცნობისმოყვარე და მგრძობიარე ახალგაზრდობის გარეშე ვერ დარჩებოდა და მათ აზროვნებასა და იდეების შემუშავებაზე გავლენას ახდენდა.

„სადღაც ვმოულობდით „ნაროდნაია ვოლიასაც“, არალეგალურ ბროშურებსაც, — წერს გ. ლასხიშვილი, — პოლიტიკური პატარა წრეც კი არსებობდა, რომელიც გულმოდგინეთ კითხულობდა.

მაშინდელ სარევოლუციო ლიტერატურას და მხურვალედ კამათობდა შესაფერ თემებზე...“¹.

1883 წლის ნოემბერ-დეკემბერში თბილისის საშუალო სასწავლებლის მოწაფეებსა და მასწავლებლებსაც ფოსტით მოდიოდათ—ჰექტოგრაფით ადგილობრივი დაბეჭდილი პროკლამაციები, რომელშიც გაიციხული იყო რუსეთის თვითმპყრობელობა და პოლიტიკური წყობილება. ამ პროკლამაციების ავტორად, იანოვსკი—მინისტრისადმი გავზავნილ მოხსენებაში, „ტუშემცებს“ ასახელებდა:

„ფურცლის ტონის, აზრის არა სწორად დალაგებისა და ზოგი თბილისში თითქმის უცნობი, შერჩეული სიტყვებისა და წინადადებების მიხედვით უნდა ვიფიქროთ, რომ მისი ავტორი ტუშემცი არის, მაგრამ ისეთი, რომელმაც პეტერბურღისა და მოსკოვის ნილილისტებს შორის რამდენიმე წლის ცხოვრების შედეგად შეითვისა მათი ცინიკური გამოთქმების ხერხები“².

ამ საქმის გამო დატუსაღებულ თბილისის სამასწავლებლო ინსტიტუტის მოსწავლეს ბუსლაევს დიდძალი ნაროდნიკული ლიტერატურა უპოვეს. ეს ოფიციალური დოკუმენტი ჩვენთვის ყურადსაღებია არა, რასაკვირველია, იმით, რომ იანოვსკი პროკლამაციის ავტორად „ტუშემცესა“ სთვლიდა, თითქოს რუსეთის ახალგაზრდობას არ ჰქონოდა უკვე ჩაწერილი სახელოვანი ფურცლები რევოლუციური ბრძოლისა, არაქედ იმით, რომ 80-იან წლებშიც, რეაქციის მიერ ხალხოსნური ორგანიზაციების განადგურების შემდეგაც, მოსწავლე ახალგაზრდობა და მათ შორის საქართველოს საშუალო სკოლის მოწაფეებიც განაგრძობდნენ, 70-იანი წლების მსგავსად არალეგალურ რევოლუციურ მუშაობას თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ.

არა მარტო ცარიზმის საერთო პოლიტიკა დაპყრობილ ერებისადმი, არამედ, როგორც ზემოდ იყო აღნიშნული, ყოველდღიური სინამდვილე, ყოველი შეხვედრა სკოლაში მოწაფე ახალგაზრდობისა და მოხელე მასწავლებლებს შორის აგროვებდა ბავშვების ნორჩ გულში ზიზღსა და სიძულვილს იმ წყობილებისადმი, რომელიც ჰქმნიდა ასეთ სკოლას, იმ ხელისუფლებისადმი, რომელიც გზავნიდა ასეთ კაციჰამია მასწავლებლებს. რუსული სკოლის ყოველდღიური ცხოვრების, ამ სკოლაში რუს მოხელე-

¹ იხ. „მემუარები“, გვ. 5.

² იხ. ც. არქ. ფ. 107, სერია ვ, საქ. № 1115, გვ. 6.

ბრსაგან ქართველ ბავშვთა ნაციონალური გრძნობისა და სიამაყის შეურაცყოფის სურათის ნათელსაყოფად მოვიყვან ცნობას „მოგონებიდან“, დაწერილს ჩემი თხოვნით დამსახურებული მასწავლებლის ერემია გულისაშვილის მიერ, რომელიც 80-იან წლების პირველ ნახევარში ხონის საოსტატო სემინარიის მოსწავლე იყო: „სემინარიის დირექტორი სტრელეცკი, რუსის მოხელე, მეფის ტახტის ერთგული, კვაზიპატრიოტი და უალრესი რუსიფიკატორი იყო. რომ შესძლებოდა საქართველოს გარუსება ერთ დღეს, თვალს არ დაახამხამებდა, არ შედრკებოდა. ვიწრო სოფინისტი იყო და მოძულე ყველა არა რუსისა. ყოველ ნაბიჯზე დაგვიცინოდა. გვამკირებდა, როგორც პატარა ერის წარმომადგენლებს. ერთხელ, მახსოვს, როდესაც ვარჩევდით გოგოლის ნაწარმოებს „სტაროსვეტსკიე პომეშნიკი“ — მე ვთქვი, რომ ჩვენს ილიასაც აქვს ამგვარი ნაწარმოები „კაცია-აღამიანი“-მეთქი. როგორ თუ შენ ვილაც ილია, ერთი მუჟა ხალხის ვითომცდა ლიტერატორი დაუპირდაპირე დიდი რუსეთის დიდ ლიტერატორს გოგოლს. მომდგა და აღარც არაფერი მე შემარჩინა და აღარც ჩვენ სათაყვანებელ. ილიას... კრილოვის ხსენებაზე ვახსენე ჩვენი სულხან-საბა ორბელიანი, სულ გადირჩა სტრელეცკი. მაგრამ ძნელი წარმოსადგენია, თუ რა დაემართა მას, როდესაც „სლოვო ო პოლკუ იგორევე“-ს ხსენებაზე მე დიდის რიხით ვახსენე ჩვენი „ვეფხისტყაოსანი“. მე ვთქვი, აქ კი ჩვენი სტრელეცკი თითქმის მოიკაკვავს-მეთქი, მაგრამ... სიბრაზისაგან სულ დაებრიცა სახე, გაყვითლდა. გამწვანდა, დაიწყო გველივით სისინი, კბილების ხრქენა და მომავარა რაც მოადგა პირზე.

სტრელეცკი ცდილობდა რაც შეიძლება ვიწრო კალაპოტში ჩავეყენებინეთ; ნაკლები გვეკითხა, ნაკლებად განვითარებულეყავით. იმისი აზრით ფართოდ განვითარებული კაცი სახალხო მასწავლებლად არ გამოდგებოდა, რადგან მთაერობას წყალს არ დაუწმენდს, ხალხში რევოლუციური იდეების გავრცელებას არ დაიშლის. მეფის ტახტის საზიანოდ მუშაობის სურვილს აღძრავს, სეპარატიზმზე იოცნებებს: „რუსეთი კი გზრდით, გასწავლით, იგი დიდ ფულს ხარჯავს საქართველოზე და თქვენ ქართველები კი, უმადურად მგლებივით სულ განზე იყურებით, დაუნახავი, უსიკეთო ხალხი ხართ, უსიკეთო—დაძმთავრებდა ხოლმე გულისწყრომით სტრელეცკი“.

ჩვენ ამ ამონაწერს თანამედროვეს მოგონებიდან არ მოვიყვანდით, რომ ასეთი სურათი სკოლებში გამონაკლისი და ერთეუ-

ლი ყოფილიყო. არა, ასეთი ურთიერთობა და დამოკიდებულება „განმანათლებლებსა და გასანათლებლებს“ შორის მასიური იყო, თითქმის კანონად ქცეული.

ქართველ მოწაფეთა ეროვნული გრძნობების შემლახველი სხვა მრავალი და მნიშვნელოვანი ფაქტებიც რომ არ იქნეს მხედველობაში მიღებული, ვფიქრობ, მოყვანილიც, სისტემად ქცეული, საკმარისი იქნებოდა იმისათვის, რომ მას ახალგაზრდების შეგნებასა და გრძნობებში რეაქცია გამოეწვია, ზიზღისა და შურისძიების გრძნობა დაებადა მოწაფეებში მათ წინააღმდეგ, ვინც ამ პოლიტიკას ჰქმნიდა და ატარებდა და მათი აზროვნება რევოლუციურ-განმანათლებლისუფლებელი გზით წარემართა.

„გადაჭარბებული არ იქნება ვსთქვათ, რომ თითქმის ყველა ახალგაზრდაში ღვიოდა შურიაძიების ნაღვერდალი; ყოველი ჩვენგანი იდგა უაღრესად საწინააღმდეგო შეუურიგებელ პოზიციაზე და მზად იყო თავგანწირულ ბრძოლისათვის“ — წერს ერემია გულისაშვილი.

ხონის საოსტატო სემინარიის შეხვედრულ ცხოვრებაში 80-ან წლების პირველ ნახევარში ნათელ სხივს წარმოადგენდა მასწავლებელი არისტო ქუთათელაძე, რომელიც თავის, ყოველდღიურ მუშაობით სთესდა ნორჩ ახალგაზრდობის გულში კეთილშობილ გრძნობებს და უხეში რუსიფიკაციის პირობებში აღვივებდა მოწაფეთა გულში სიყვარულს სამშობლოსადმი, საქართველოს წარსულისადმი და ქართული ლიტერატურისადმი.

„სიხარულით მოველოდით არისტო ქუთათელაძის მორიგეობას პანსიონში — იგონებს ერემია გულისაშვილი — სადილზე, ჩაიზე, თავისუფალ დროს, არისტოს, როგორც თაფლს ბუზი ისე ეხვეოდა მოწაფეობა; არც გაჩერდებოდა მისი ენა. შესანიშნავი მეხსიერების პატრონს, დიდი მარაგი ქონდა უამრავი ამბებისა. არ დარჩენილა არც ერთი კუნძული საქართველოს ძველი ან თანამედროვე ცხოვრებიდან, რომ იგი არ შეხებოდა ჩვენთან ბაასში... გადაგვიშლიდა ლამაზად ძველი და ახალი მწერლების, საზოგადო მოღვაწეების ცხოვრებას, მათ შემოქმედებას, მათ ნათქვამ-ნათებარს“.

ხონის მოსწავლე ახალგაზრდობა ჩვენი ცხოვრების ავკარგსაც აღევნებდა თვალყურს პრესის საშუალებით. გაზეთი „დროება“ გამოწერილი ქონდათ მოწაფეებს, როგორც ამას ერ. გულისაშვილი აღნიშნავს. მთავრობა ფხიზლად ადევნებდა თვალყურს მოწაფეებში „დროების“ გავრცელებას და ცდილობდა მისი მიწოდე-

ბის დაბრკოლებას. მზრუნველი აცნობებს საცენზურო კომიტეტს: „...ამასთანავე პატივი მაქვს გაახლოთ გაზეთ „დროების“ რედაქციის დაბეჭდილი ბანდეროლი, რომლითაც ეს გაზეთი უფასოდ გგზავნება ხონის საოსტატო სემინარიის ქართველ მოწაფეებს“, — რაზედაც საცენზურო კომიტეტის თავმჯდომარე საპასუხო მიმართვაში მზრუნველისადმი სხვათა შორის აღნიშნავს: „თქვენი აღმტებულებისმიერ მოწოდებული ცნობა ამ გაზეთის ხონის მოწაფეებისათვის გაგზავნის შესახებ ნათელყოფს აღნიშნული რედაქციის მისწრაფებას გაავრცელოს გაზეთი უკანონო გზით მოწაფეთა შორის“¹.

მკითხველის ყურადღება შეევაჩერეთ ჩვენ ხონის საოსტატო სემინარიის მდგომარეობაზე არა იმიტომ, რომ აქ გაბატონებული რეჟიმი ერთადერთი და გამონაკლისი იყო, არა, ეს იყო ტიპური ყველა სასწავლებელთათვის; შეეჩერდით ხონის სემინარიაზე იმიტომ, რომ აქ 1884 წელს ადგილი ქონდა მოწაფეთა გამოსვლას, მართალია, ძლიერ უხეშსა და ტლანქს, მაგრამ გამოწვეულს რუსიფიკატული და კაცობამია შოვინისტური პოლიტიკით, რომელსაც აქ სემინარიის დირექტორი და მისი დამქაშები ატარებდნენ.

1884 წლის დასაწყისში სტრელეცკი გადაყვანილი იქნა გორის სემინარიის დირექტორად და მის ნაცვლად დანიშნული იქნა აქ პ. სოკოლოვი, რომელმაც პირველ დღიდანვე სემინარიაში გააშეფა ბარბაროსული რეჟიმი. „მან (სოკოლოვმა) აკრძალა ქართულად ლაპარაკი და ქართული წიგნის კითხვა, ქართული სიმღერები; შეამცირა ქართული ენის გაცვეთილები და მოითხოვდა, რომ ქართული ენა რუსულად ესწავლებიათ“, აღნიშნავს ჩემის თხოვნით დაწერილ მოგონებაში დამსახურებული მასწავლებელი გიორგი ბოკერია, რომელიც მაშინ სემინარიის მოწაფე იყო, „სახალხო მასწავლებელი იგივე უერთგულესი სალდათი უნდა იყოს მოწყალე ხელმწიფე იმპერატორისა; მაშასადამე, ყოველი თქვენგანი უნდა აღიზარდოს სალდათურად, რომ მან ასეთივე სული ხალხში გადანერგოს — გვიქადაგებდა დირექტორი“ — ვკითხულობთ ამავე მოგონებაში.

არის ცნობები იმის შესახებ, რომ ხონის საოსტატო სემინარიის მოწაფეთათვის არ იყო უცხო არალეგალური ლიტერატურაც; მაგალითად, გ. ბოკერია თავის მოგონებაში აღნიშნავს, რომ სემი-

¹ იხ. ც. არქ. საქ. № 1539, სერია ე.

ნარის მოწათეს ლ. ბოცაძეს (შემდეგში ცნობილ პედაგოგს) ეკლესიაში დაუქირეს არალეგალური ბროშურაო.

ამრიგად ხონის სემინარიის მოწათეთა გამოსვლისათვის ნიადაგი შემზადებული იყო სემინარიაში გაბატონებული სასტიკი რეჟიმისა და იქ წარმოებული გამარუსებული პოლიტიკით, ოპოზიციონური პრესისა და არალეგალური ლიტერატურის კითხვით და ეროვნულ-ნაციონალური იდეების თესვით, რომელსაც უმთავრესად მასწავლებელი არისტო ქუთათელაძე ეწეოდა. სოკოლოვის მიერ სემინარიაში გაბატონებული რეჟიმი დიდ უკმაყოფილებას იწვევდა უფროსი კლასის მოწათეებში; ხშირად მოწათეები სოკოლოვის განკარგულებას არ ასრულებდნენ. უკმაყოფილება თანდათან იზრდებოდა. მოწათეთა მოძრაობას ხელმძღვანელობდნენ მესამე კლასის მოწათენი: მდინარაძე, კალაძე და ჩხენკელი, რომლებიც მასწავლებლებთან ქუთათელაძესთან და აბდუშელიშვილთან იყვნენ დაკავშირებულნი. მოწათეთა აქტიური გამოსვლის საბაზი გახდა აღნიშნული სამი მოწათის მდინარაძის. კალაძისა და ჩხენკელის სასწავლებლიდან გარიცხვა სოკოლოვის მიერ. 1884 წლის 9 ნოემბერს დილით ყველა შეკრებილ მოწათეთა წინაშე გამოცხადებულ იქნა ეს დადგენილება — აღნიშნული სამი მოწათის გარიცხვა და მესამე კლასის დანარჩენ მოწათეების გაკიცხვა ყოფაქცევაში ნიშნის 3—4 წარდგენით. მდინარაძემ სიტყვა მოითხოვა, მაგრამ მას დირექტორმა ნება არ მისცა და გამორიცხულებს წინადადება მისცა დაუყენებლივ დაეტოვებიათ სასწავლებელი. მაშინ აღნიშნული სამი მოწათე ეცა სოკოლოვს და მესამე და მეორე კლასის მოწათეთა დახმარებით დაუწყეს მას ცემა სახეში:... ასე ცემა ტყეებით და ცხვირში სისხლის დენით მიჰყავდათ იგი შემოსარიულში ასასვლელ კიბისაკენ. მათ წინ მიუძღოდა მორიგი მასწავლებელი ა. ქუთათელაძე, უკან მისდევდა დ. აბდუშელიშვილი და გ. უთურგაული. დანარჩენი რუსი მასწავლებლები დაფრთხნენ და ფანჯრებიდან გადაცვივდნენ... კიბესთან მყვანისას ქუთათელაძემ გამოგლიჯა მოწათეებს ცემული და გვემელი, გასისხლიანებული სოკოლოვი და აისროლა კიბეზე; იმანაც მოჰკურცხლა თავის ბინაში (გ. ბოკერიას „მოგონებიდან“).

ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორი სმეკალოვი 9 ნოემბერს დეპეშით აცნობებს მზრუნველს:

„ხონის საოსტატო სემინარიაში დაწყებული არეულობის შესაწყვეტად ჩემს მიერ მივლინებულია ქუთაისის მაზრის უფროსი: გთხოვ, თქვენო აღმატებულება, დაუყოვნებლივ მიანდო ქუთაი-

სის სასწავლო უწყების რომელიმე წარმომადგენელს ღვინვე გაემგზავროს ზონს“.

13 ნოემბერს (1884 წ.) გუბერნატორი შემდეგს ატყობინებს მზრუნველს. „პედაგოგიური საბჭოს მიერ სასწავლებელთა დირექტორის, მაზრის უფროსისა და განსაკუთრებულ დავალებათა მოხელის თანადასწრებით მესამე კლასის ცხრაპეტი მოწაფე გამოირიცხულია. მოწაფეები გაძევებულნი არიან სემინარიიდან და ჩემი განკარგულებით ყარულების ზედამხედველობის ქვეშ თავთავიანთ სახლებში იგზავნიებიან ზონში ჩამოსვლის აკრძალვით. გარდა ამისა, სამი მათგანი დაპატიმრებულია და გამოძიების განკარგულებაში გადაცემული. მოხსენებისათვის ვავლინებ განსაკუთრებულ დავალებათა მოხელეს“¹.

რეპრესიები მასწავლებლებზედაც გავრცელდა: მისი მსხვერპლი გახდა არ. ქუთათელაძე, რომელიც მზრუნველის ბრძანებით გაძევებული იქნა ზონის სემინარიიდან და დ. აბდუშელიშვილი, რომელიც გადაყენებულ იქნა აღმზრდელის მოვალეობიდან.

იმ მოხსენებიდან, რომელიც ამ საკითხის შესახებ სოკოლოვმა წარუდგინა მზრუნველს ნათლად სჩანს, რომ ხელისუფლება მოწაფეთა გამოსვლის ერთ-ერთ მიზეზად სთვლიდა ქუთათელაძეს, რომელიც „ქართველი ხალხის თვითარსებობას და დამოუკიდებლობას ქადაგებდა“.

მზრუნველის განკარგულებით ა. ქუთათელაძეს წინადადება მიეცა შემოეტანა განცხადება სამსახურიდან განთავისუფლების შესახებ. სოკოლოვი აცნობებს მზრუნველს, რომ მოწაფეთა შორის ქუთათელაძის გადაყენებამ ცრემლები გამოიწვია და შეხვედროსას არცერთი მათგანი ჩვეულებრივ არ მომესალმაო.

დირექტორს ქართული ენის სწავლება დაუკისრებია მღვდლის ლომთაძისათვის, რომელიც — სოკოლოვის თქმით — აღძრავდა მოწაფეებში სიყვარულს მეფისადმი და ერთგულებას ტახტისადმი. მაგრამ ლომთაძეს, დილას ამ საგანზე დათანხმებულს, საღამოს უარი განუცხადებია მოწაფეთა მღვდლვარე განწყობილების გამო, რომელნიც გაიძახოდნენ, რომ ქუთათელაძის მსგავსი მასწავლებელი მათ არ გაუგონიათ და არც შეიძლება იყოსო. დირექტორი თხოვს მზრუნველს ქუთათელაძის ნაცვლად კეთილსაიმედო მასწავლებლის დანიშვნას, რომელსაც აუცილებელ პირობად უნდა დაედვას: 1. ქართული ენის სწავლება აწარმოოს რუსულ ენაზე. 2. მთავრობის

¹ იხ. ც. არქ. ფ. 107, სერია ვ, საქ. № 3447.

მიზნების შესაფერისად, 3. ასწავლოს ქართული ენის გრამატიკა და მეთოდოლოგია და არა უკითხოვს მოწაფეებს ყველაფერი ის, რაც ქართულ ენაზეა დაბეჭდილი.

ამასთანავე სოკოლოვი ატყობინებს მზრუნველს, სალამოს მოწაფეები ჭკუფ-ჭკუფად იყვენენ შეკრებილნი, მაგრამ საგანი მათი თათბირისა ვერ გავიგეო. ვფიქრობ, რომ ქუთათელაძის საზეიმო გაცილებისათვის ემზადებიანო¹.

ამ ცნობებიდან ჩვენთვის ნათელი ხდება, თუ როგორი იყო დამოკიდებულება განათლების ხელმძღვანელთა ჩვენში ქართული ენისადმი იმ სასწავლებლებში, საიდანაც ამ ენის განდევნა ჯერ კიდევ ვერ მოეხერხებიათ და იმ მასწავლებლებისადმი, რომელნიც ამ ენას სიყვარულით ასწავლიდნენ.

როგორ უნდა შევაფასოთ ჩვენ ხონის სემინარიის მოწაფეთა გამოსვლა 1884 წლის ნოემბერში... იყო თუ არა ის რევოლუციური ნაბიჯი?! ატარებდა თუ არა ის ეროვნულ-ნაციონალურ შინაარსს?! ვფიქრობ, რომ პირველსა და მეორე კითხვაზეც დადებითად უნდა ვუპასუხოთ.

პუბლიცისტები მენშევიკური ბანაკიდან ყურს უჭედავდნენ საზოგადოებას იმის შესახებ, რომ 1885 წ., შემდეგში მათმა ლიდერმა სილ. ჯიბლაძემ რექტორ ჩუღეცკის სცემა და ეს დიდ რევოლუციური და თავგანწირვის საქმედ ქონდათ წარმოდგენილი. ხონის სემინარიაში კი თითქმის მთელი მოწაფეობა გამოვიდა იმ სულისშემხუთავ და საზარელ რეჟიმის გამტარებლების წინააღმდეგ, რომელიც სკოლაში იყო გაბატონებული. მაგრამ ს. ჯიბლაძეს შემდეგში ისტორიკოსი გამოუჩნდა და მისი ნაბიჯი ადრიან რევოლუციურ გმირობად დასახა, ხოლო მდინარაძე—კალაძე—ჩხენკელისა და ხონის სემინარიის სხვა მოწაფეთა რევოლუციური შებრძოლება ცარიზმის აგენტების წინააღმდეგ დავიწყებას მიეცა და მათი საქმე არქივის მტვერმა დაჰფარა.

ნაციონალურ მოძრაობად შეგვიძლია დავსახოთ ჩვენ ეს გამოსვლა, რამდენადაც ის გამოწვეული იყო რუსიფიკატული პოლიტიკითა და იმ ზიზლითა და სიძულვილით, რომელსაც დირექტორი სოკოლოვი და მისი ხელქვეითები ანთხევდნენ სკოლაში, ქართველ მოწაფეთა და ქართული კულტურის მიმართ.

ზემოდ ჩვენ ოფიციალური ცნობა მოვიყვანეთ იმის შესახებ, თუ როგორ შეხვდა მოწაფეობა არ. ქუთათელაძის გაძევებას, მას-

¹ იხ. ც. არქ. ფ. 107, სერია ვ, № 3155.

წავლებლის, რომელიც მშობლიური ენისა და ლიტერატურისადმი სიყვარულს სთესდა მოწაფეობაში, რომელიც ადამიანურად ეყვრობოდა მათ, კეთილშობილ გრძნობებს ზრდიდა მათ გულში და ხალხის ერთგულ მუშაკად ამზადებდა მათ. მასწავლებელ გ. ბოკერიას მოგონება ემთხვევა ოფიციალურ ცნობას: „მასწავლებელი არ. ქუთათელაძის გაძევებას მოწაფეები მდულარე ცრემლებით შეხვდნენ და ტირილით გამოეთხოვეს მას; სახსოვრად კი მიუძღვნეს: ოქროს შანდალი, საწერელი და კალამი და ოქროს ვარაყიანი „ვეფხისტყაოსანი“.

1884 წლის ნოემბერში ხონის სემინარიაში მომხდარი ინციდენტი პატარა მასშტაბის მეტად მნიშვნელოვან მოვლენას წარმოადგენს და მასში, როგორც ერთ წვეთ ცვარში, მოსჩანს ორი მოწინააღმდეგე ძალის დაძაბულობა: ერთის მხრით გაბატონებული ცარიზმის პოლიტიკის გამტარებელი მოხელეები მაქლაცუნასავეით რომ აწვენ თავს ქართველ ხალხს — მზრუნველი იანოვსკი, დირექტორი ლევიცი, გუბერნატორი სტრეკალოვი, მაზრის უფროსი ჩიჟავაძე, თარჯიმანი იაშვილი, დირექტორი სოკოლოვი, მღვდელი ლომთაძე — „ერთი საცოდავი, უბადრუკი კაცუნა, პიროვნებას მოკლებული, დირექტორის ლაქია, რომელიც ყველას თვალში შესცქეროდა ამოსაკითხავად: ხომ არავინაა ჩემგან ნაწყენი“-ო — ასე ახასიათებს მას ერ. გულისაშვილი. მეორე მხრით ხონის სემინარიის მესამე კლასის მოწაფეობა, სახალხო მასწავლებლის ასპარეზზე გამოსასვლელად გამზადებული და მათთან მეტად მცირე რაოდენობით ერთი მუჟა ქ. ხონის ინტელიგენცია. მათი შეტაკება, რასაკვირველია, მეორეთა დამარცხებით დასრულდა. ამ ბრძოლაში არ. ქუთათელაძის როლი ისე გაზვიადებულად ქონდა სახალხო განათლების მინისტრს დელიანოვს წარმოდგენილი, რომ წინადადებას აძლევდა იანოვსკის, — ხომ არ დაინახავდა ეს უკანასკნელი შესაძლებლად სავსებით აღეკრძალა პედაგოგიურ ასპარეზზე მოღვაწეობა არ. ქუთათელაძისათვის.

სემინარიის დირექტორი სოკოლოვი თავის ადგილზე დარჩა და განმტკიცდა. თუ როგორ განავითარა მან რუსიფიკატული პოლიტიკა, ამას შემდეგი პატარა და მკერამეტყველური ფაქტი გვიმტკიცებს გაზ. „დროებაში“ მოთავსებული:

„ამას წინად ჩვენს ოფიციალურ გაზეთში დაბეჭდილი იყო განცხადება ხონის სამასწავლებლო სემინარიის დირექტორის სოკოლოვისა; რომ სემინარიაში არ მიზღვებიან ბავშვები, რომელნიც კარგად ვერ გამოსთქვამენ შემდეგ ასოებს: მ, ტ, ნ, ყ, კ, ი, ხ, ე.

ესლა იგივე ღირებურობი ამ საგანზე აკხადებს შემდეგს: „კავ-კასიის სწავლა-განათლების მზრუნველმა მაცნაბა შემდეგი: თუმცა სასურველიაო, რომ სემინარიუში შემოსვლის მსურველთ წინდაწინვე ვაკარჯიმებული ქონდეთ გამოთქმა როგორც ამ ასობებისა, ისე საზოგადოდ რუსული ენის სიტყვებისა, მაგრამ ეს პირობა აუცილებლად სავალდებულოდ არ უნდა ჩაითვალოს“. ¹

სოკოლოვის თარეში ხონის სემინარიაში გაგრძელდა 1893 წლამდის, როდესაც მოთმინებიდან გამოსულმა მოწაფეებმა გაღლიჩეს სემინარიის ალაყათის კარები და დემონსტრაციულად გაიხიზნენ ცხენისწყლის სანაპიროზე და მანამდის არ დაბრუნებულან სემინარიაში, სანამ მზრუნველმა არ გააძევა მისი დამქაში სოკოლოვი სემინარიიდან. ეს მეტად მნიშვნელოვანი მოვლენაა ხონის სემინარიის მოწაფე-ახალგაზრდობის ბრძოლის ისტორიიდან კაციკამია რუსიფიკატორ ადმინისტრაციის წინააღმდეგ, მაგრამ ამაზე ვერ შევიჩერდებით, რადგან ის სცილდება ჩემს მიერ ქრონოლოგიურად აღებულ საზღვრებს.

სემინარიის მოწაფეთა ამ გამოსვლის შესახებ გ. ბოკერია იგონებს: „დემონსტრანტებს ოვაცია გაუმართა მთელმა საზოგადოებამ; და მისმა ერთერთმა წევრმა, ღირსეულმა მოქალაქემ გიგო წულუკიძემ (საშა წულუკიძის მამა) ყველა დემონსტრანტი მოწაფე წაიყვანა და სამი დღის განმავლობაში არ მოუკლია მათთვის გულუხვი მასპინძლობა, ოღონდ გამაგრებულიყვნენ და უკან არ დაბრუნებულოყვნენ, სანამ ვერაგ სოკოლეს არ გააძევებდენ სემინარიიდან“. მეტად საინტერესო ფაქტია, რომელიც არ უნდა დარჩეს ცნობილი რევოლუციონერის საშა წულუკიძის ბიოგრაფისა და მკვლევარის ყურადღების გარეშე, — ხომ არ ყოფილა ახალგაზრდა საშა წულუკიძე იდეურად თუ პრაქტიკულად ხელმძღვანელი და მონაწილე სემინარიის მოწაფეთა ამ მეტად გაბედული და მნიშვნელოვანი რევოლუციური გამოსვლისა.

ნაციონალურ-რევოლუციური კვალიფიკაციის მიცემა შეიძლება იმ მოძრაობისათვისაც, რომელმაც თავი იჩინა, თუმცა არა ისე აშკარად როგორც ხონის სემინარიაში, ოზურგეთის სამოქალაქო სასწავლებელში 1885 წელს. ამ წლის 21 აპრილს აღნიშნული სასწავლებლის ინსპექტორი პერევეოზნიკოვი ვაფრთხილებული იქნა მაზრის უფროსის მიერ, რომ მესამე უმცროსი კლასის მოწაფეთ განხრახვა აქვთ 22 აპრილს უწესოება მოახდინონ საღვთო სჯუ-

¹ იხ. „ღრობა“, 1885 წ. № 78.

ღის მასწავლებლის მღ. ტროიციის გაკვეთილზე, სახელდობრ: ტროიციის კლასში შესვლისას მოწაფეებს განზრახული აქვთ ერთბაშად გამოვიდნენ კლასიდან და ამ ტალღას თან გამოაყოლონ მასწავლებელიცო. მაზრის უფროსმა ამავე დროს აცნობა ინსპექტორს, რომ სასწავლებლის მასწავლებელს გრ. ქიქოძეს მიუმართავს მოწაფეებისათვის სიტყვით 20 აპრილს: -რომ უფროსებს ის გადაყავთ, რომ ის სთხოვს მოწაფეებს ნუ შეარცხვენენ მას ახალი მასწავლებლის წინაშე, რომელიც, რასაკვირველია, დანიშნული იქნება რუსთაგან, რადგან ქართველებს ავიწროვებენ, სდევნიან მათ ეროვნებას, ენას და სხვა. 22 აპრილი ოზურგეთის სამოქალაქო სასწავლებელში შედარებით მშვიდობიანად ჩატარდა. რადგან ამისათვის ინსპექტორმა პერევეზონიკოვმა განსაკუთრებული ზომები მიიღო: თვით დაესწრო საღვთო სჯულის მასწავლებელს მე-3 კლასში და კლასიდან გააძევა ის მოწაფეები, რომელნიც მის თანდასწრებითაც კი დისციპლინას არღვევდენ. მაგრამ 24 აპრილს გამოირკვა, რომ „ბუნტარულად“ სხვა კლასის მოწაფენიც ყოფილან განწყობილნი. მაგ., ამ დღეს პირველი უფროსი კლასის მოწაფეებმა საღვთო სჯულის მასწავლებელს გაკვეთილის მოყოლაზე ერთხმად უარი განუცხადეს. საგანგებოდ მოწვეულ პედაგოგიურ რჩევაზე ზოგმა დაკითხულმა მოწაფემ აჩვენა, რომ მათი სურვილია საღვთო სჯულის რუსი მასწავლებელი შესცვალონ ქართველით. (გამგისა და საღვთო სჯულის მასწავლებლის გარდა ამ წელს ოზურგეთის სამოქალაქო სასწავლებელში ყველა მასწავლებელი უკროვნებით ქართველი იყო). დადასტურდა ისიც, რომ ეს მოძრაობა მოწაფეთა არ ყოფილა მიმართული ტროიციის, როგორც მკაცრი მასწავლებლის წინააღმდეგ. მოწაფეთა ამ გამოსვლების შედეგად გამოირიცხული იქნა სასწავლებლიდან მე-3 კლასის ექვსი მოწაფე. რასაც შედეგად მოყვა მე-3 კლასის მოწაფეთა ერთსულოვანი გაფიცვა: შესწყვიტეს სასწავლებელში სიარული, სანამ გამოირიცხულეს არ აღადგენდნენ¹.

რა თქმა უნდა, არავინ დაიჯერებს, თითქოს მოწაფეთა ეს გაბრძოლება გამოწვეული ყოფილიყოს ქიქოძის მიერ 20 აპრილის მოწაფეთა წინაშე წარმოთქმულ სიტყვით. ეს სიტყვა მხოლოდ საბაზად შეიძლება ჩაითვალოს, ხოლო მოწაფეთა პროტესტსა და გაფიცვას ღრმა იდეური და ორგანიზებული ფესვები აქვს, რომე-

¹ იხ. ც. არქ. ფ. 107, სერია ვ, საქ. № 3155.

ლიც უფრო ნათელი გახდება სათანადო მასალების გამომკლავნებისა და შესწავლის შემდეგ.

ეს ბრძოლა ნორჩ ახალგაზრდებსა და ადმინისტრაციის შორის, რა თქმა უნდა, მთავრობის გამარჯვებით დასრულდა; ამისი მსხვერპლი გახდა მასწავლებელი ქიქოძე, როგორც მოწაფეთა წამკეზნებელი: ის წლის დასასრულამდე გადაყვანილი იქნა ფოთს და შემდეგ კი აზერბაიჯანში უკრეს თავი.

ოზურგეთის სამოქალაქო სასწავლებლის მოწაფეთა გამოსვლაზე ჩვენ შევჩერდით არა იმიტომ, რომ ის მიგვაჩნია დიდმნიშვნელოვან მოვლენად მოწაფეთა შორის ნაციონალურ-რევოლუციურ მოძრაობის ისტორიაში, არამედ ამ მაგალითზე ნათელსაყოფად იმისა, რომ იმ შავბნელ დროში, როდესაც რუსეთის კოლონიების ცენტრებშიც კი ნაციონალურ-რევოლუციური მოძრაობა მიმქრალი და შებოროკილი იყო ცარიზმის რეაქციის არტახებით, ამ დროს სადღაც მიგარდნილი სამაზრო ქალაქის სკოლის 15-16 წლის მოწაფეები, რამდენიმე დღის განმავლობაში გაფიცვით თუ სხვა საშუალებით ებრძვიან ხელისუფლებას, შეშფოთებასა და აურზაურს იწვევენ განათლების უწყებასა და ადმინისტრაციაში და ამით ამკლანებენ რევოლუციურ სულისკვეთებასა და ეროვნულ-ნაციონალურ შეგნებას.

ამ თავის დასაწყისში ნათქვამი იყო, თუ როგორი იდეებით იყო გატაცებული ქართველი მოსწავლე ახალგაზრდობის მოწინავე ნაწილი 80-იანი წლების პირველ ნახევარში და თუ საიდან ითვისებდა ამ ნაციონალურ-განმანათვისუფლებელ აზრებს ეს ახალგაზრდობა. აღნიშნული იყო გაკვრით, რომ ქართველი მოსწავლე ახალგაზრდობა ხარბად ეწაფებოდა მოწინავე ინტელიგენციის განმანათვისუფლებელ იდეებს და ბრძოლის ფერხულში ებმებოდა. გატაცებული ზრწყინვალე და ხშირად ფანტასტიური იდეებით. ეს აზრები მეტნაწილად სამშობლოს განთავისუფლებას დასტრიალებდა თავს.

რომ ასეთ აზრებით იყო გატაცებული ქართველი მოსწავლე ახალგაზრდობა, ამას ააშკარავებს არა მარტო ის საქმე, რომელიც 1888 წელს ქანდარმერიას ჩაუეარდა ნელში (რომლის შესახებ ქვემოდ გვექნება ლაპარაკი), არამედ განათლების უწყებაც, რომელიც მოწაფეთა ნაციონალურ-განმანათვისუფლებელი იდეებით გატაცებას ვერ მალავს, და, დირექტორიდან ვიდრე მინისტრამდის დაეძებენ გზებს ამ იდეების მოსწავლეთა წრიდან აღმოსაფხვრელად.

დასახელებულ საქმის გამო განათლების უწყების წარმომადგენელთა შორის გამართულ მიწერ-მოწერიდან ირკვევა, რომ „ქართველ ახალგაზრდათა შორის დიდი ხანია შემჩნეულია ანტირუსული მიმართულების ნიშნები, მაგრამ, როგორც სჩანს, ასეთ მიმართულებას არ ექცეოდა სათანადო ყურადღება“ (მზრუნველის მიმართვიდან ქუთ. გიმნაზიის დირექტორის სტოიანოვის სახელზე).

დირექტორის სტოიანოვის აზრით, გიმნაზიის მოწაფეთა შორის მავნე მიმართულების გავრცელებას ხელს უწყობენ გარეშე პირები,—გამორიცხული სტუდენტები, სემინარიელები, გიმნაზიელები და, განსაკუთრებით, საზოგადოება, რომელიც თავს იყრის სააზნაურო სკოლის გარშემო¹; და რომ ამ გავლენასთან ბრძოლაში უსუსურნი არიან ქართული ენის უცოდინარი მასწავლებლები და აღმზრდელები და რომ პოლიციის დაუხმარებლად შეუძლებელია ამ მავნე გავლენასთან ბრძოლა.

ამგვარსავე აზრს გამოსთქვამს მზრუნველი იანოვსკი მინისტრისადმი გაგზავნილ მოხსენებაშიც:

„...ისეთ მხარეში, როგორც იმერეთი, გიმნაზიას არა მარტო სწავლება და აღზრდა უხდება, არამედ ძნელი და სისტემატიური ბრძოლა იმ პირების გავლენასთან, რომელნიც ცუდად არიან რუსებისადმი განწყობილნი, როგორც მათ თანამემამულეთა დამპყრობელი ხალხისადმი.

ასეთი პირები ენით, ნათესაური კავშირით და ეროვნებით უფრო ახლოს დგანან ბავშვებთან, ვიდრე მათი რუსი აღმზრდელები, რომელთა შორის ყველამ არ იცის ადგილობრივი ენა და ამიტომ არ ძალუძთ სავსებით ადევნონ თვალყური ტუზემეც — მოწაფეებსო“.

სწავლისა და აღზრდის საქმის „ტუზემეცებისათვის“ ჩაბარება კი მზრუნველს მავნებლად მიაჩნდა, რადგან ისინი ვერ აღზრდიან მოწაფეებს:

„ტახტისადმი და საერთო სამშობლო რუსეთისადმი ერთგულების სულისკვეთებითო“².

მოყვანილ მიწერ მოწერიდან მკლავნდება: 1) რომ მისი ავტორები, რომელნიც „მოწოდებული არიან აღზარდონ მოწაფეებში ერთგულება“ „მამულისა და ტახტისადმი“ ვერ დგანან თავიანთ დანიშნულების სიმაღლეზე და ვერ ასრულებენ თავიანთ მოვალე-

¹ იხ. ც. არქ. 107, სერია ვ, საქ. № 2368.

ობას, 2) რომ სკოლაში იჭრება გარეშე პირთა გავლენა ნაციონალურ განმანთავისუფლებელი შინაარსისა, 3) რომ ამ გავლენისაგან მოსწავლეების დასაცავად უსუსურია სასკოლო ადმინისტრაცია, მასწავლებლობა და აღმზრდელები, 4) რომ ქართველ მასწავლებელ-აღმზრდელთა გამოყენება ამ საქმისათვის შეუძლებელია და 5) რომ საჭიროა პოლიციის დახმარება.

იანოვსკი-სტოიანოვის მოყვანილ მოსაზრებებში შესაძლოა ყველაფერი სწორი იყოს, გარდა ერთისა: რენეგატი, გაჩინოვნიკებული ქართველი მასწავლებელი თუ სხვა მოხელე „ტახტს“ არა ნაკლებ სამსახურს უწევდა, ვიდრე „ქეშმარიტი რუსი“. ამისი მაგალითი მრავალია, მაგრამ ცარიზმის ბობოლა მოხელეები ასეთ „ქართველებსაც“ უნდობლობისა და ეჭვის თავლით უცქეროდნენ.

1888 წლის 8 ივლისს ქუთაისის საგუბერნიო ეანდარმთა სამმართველოში აღიძრა საქმე ყოფილი მოწაფის ვარლამ ლოლუას შესახებ, რომელიც თითქოს საიდუმლო მიწერ-მოწერას აწარმოებდა რუსეთის შიგა გუბერნიებში მცხოვრებ სტუდენტებთან და რომ ამავე ლოლუამ წარმოსთქვა შეურაცხმყოფელი სიტყვები მეფის მიმართ, რომლის ჩამოსვლა კავკასიაში განზრახული იყო ახლო მომავალში. ეანდარმთა გამოძიებამ ეს ბრალდება ლოლუას მიმართ წაყენებული არ დაადასტურა, მაგრამ ვარ. ლოლუას ბინის გაჩხრეკისას ეანდარმებმა აღმოაჩინეს: 1) მოწაფის რვეული ლექსით, რომელიც იწყება სიტყვებით „მამულიშვილნო“ „Сынны отечества“ და რომელიც შეიცავს მოწოდებას ადგილობრივ ქართველ მოსახლეობისადმი იმიშვლოს მან-ხმალი მტრად აღიარებული რუსების წინააღმდეგ და მოიპოვოს თავისთვის დამოუკიდებლობა; 2) რვეული ლექსით ქუთაისის გუბერნიის თავადაზნაურთა წინამძღოლის ყიფიანის სიკვდილის შესახებ, რომელშიც, ქ. სტავროპოლში უცნობ ბოროტმოქმედისაგან ყიფიანის მკვლელობა ბრალდება რუსებს; ლექსი მოუწოდებს შურისძიებისაკენ და შემდეგ მასში გატარებულია აზრი, რომ დროა ქართველმა ხალხმა უკუაგდოს მართო სიტყვები და შეუდგეს საქმეს, რათა იარაღით დაამსოს ქვეშევრდომობა, ამოწყვიტოს რუსები და მოიპოვოს თავისუფლება; 3) ფორტოგრაფიული სურათი — ყიფიანი სასიკვდილო სარეცელზე; 4) წერილი სათაურით: „რამდენიმე სიტყვა სტუდენტთა დემონსტრაციის შესახებ“, რომელშიც ამართლებენ სტუდენტს ლასნიშვილს, სხვებთან ერთად გარიცხულს მოსკოვის უნივერსიტეტიდან სტუდენტთა არეულობაში მონაწილეობის მიღების გამო; გამოთქმულია მისდამი თანაგრძნობა და პატივისცემა, ხო-

ლო უნივერსიტეტის წესები კი გაკაცებულია და საერთოდ გატარებულია ის აზრი, რომ ჩვენს, „შავბნელ სახელმწიფოში“ გათელილია სამართლიანობა და ქემმარტი პრინციპებით გატაცებულმა პირებმა მსხვერპლი უნდა გაიღონ, რომ სამართლიანობას გამოაჩვენებენ არგუნონ“¹.

სამწუხაროდ ჩვენ იძულებულნი ვართ ამ მეტად საინტერესო ნაციონალურ-განმანათავისუფლებელი შინაარსის ლიტერატურას გავეცნოთ მხოლოდ იმ მოხსენებიდან, რომელიც აღნიშნული საქმის შესახებ თბილისის სასამართლო პალატის პროკურორმა წარუდგინა საიდუმლოდ კავკასიის მთავარმართებელს. შემდგომში გამოძიებამ გამოარკვია, რომ 1888 წლის თებერვლიდან ქუთაისის გიმნაზიის მე-VII კლ. მოწაფეები სცემდნენ ხელნაწერ ჟურნალს „განთიანდს“, ყოველკვირეულს, ერთ ეგზემპლარად, რომელიც მოწაფეთა ხელიდან ხელში გადადიოდა. ამ ჟურნალს რედაქტორობდა გიმნაზიელი პროკოპი ჩხენკელი, ხოლო ლოლუა, ჩხენკელის დავალებით, სხვადასხვა პირებისაგან შედგენილ წერილებს და ფსევდონიმით ხელმოწერილს, გადასწერდა ხოლმე ჟურნალში; ასე დაამზადა მან სამი № 15 — 17.

მაგრამ ვარლამ ლოლუა არ კმაყოფილდებოდა მარტო ტეხნიკური მუშაობით. როგორც დაკითხულების მთელმა რიგმა დადასტურა, ლოლუა თავის ნაცნობ-მეგობრებს, მათ შორის, რასაკვირველია, მოწაფეებსაც და მომსვლელებს უკითხავდა მთავრობის საწინააღმდეგო აღნიშნულ წერილებსა და ლექსებს, უკეთ რომ ვთქვათ, ის ეწეოდა ნაციონალურ-რევოლუციურ განმანათავისუფლებელი იდეების პროპაგანდასა და აგიტაციას.

მეტად საინტერესო და დამახასიათებელი მოვლენაა: ვარლამ ლოლუა, 16 წლის ბავშვი, ღარიბი აზნაურის შვილი სამეგრელოდან, სააზნაურო სკოლის მესამე კლასიდან გამორიცხული უკიდურესი სიღარიბისა და ნაკლები წარმატების გამო, ამავე სკოლის ინსპექტორის დახასიათებით კარგი ყოფაქცევისა და მუყაითი, ღარიბი იმდენად, რომ ქუთაისის პოლიცია მას ყველის მოპარვასაც კი აბრალებდა დუქნიდან, აი, ეს თითქმის უსუსრი ბავშვი ფიზიკურად აღევნებს თვალყურს ჩვენი ქვეყნის აკარგს და ნაციონალური იდეების გამტარებლად გამოდის. ის მარტო არ არის: თავის გარშემო იკრებს გიმნაზიის მოწაფეებს — ლუკა ჩარკვიანს, ნესტორ მდივანს, მიხეილ შენგელაიას, ივანე აბაშიძეს, კლი-

¹ იხ. ც. არქ. ფ. 107, სერია ვ, საქ. № 2368.

მენტი თოფურიძეს და სხვებს. ხელმძღვანელობს ამ ახალგაზრდა ნაციონალისტების ჯგუფს პროკოფი ჩხენკელი, 19 წლის მოწაფე, მღვდლის შვილი, რომელიც რედაქტორობს ყურნალ „განთიადს“ და ათავსებს მასში სახელმძღვანელო წერილებს.

პროკურორის ზემოდ აღნიშნულ მოხსენებაში თუ სისწორით არის გადმოცემული წერილების და ლექსების შინაარსი, უნდა აღინიშნოს, რომ ახალგაზრდა ავტორები ეხებიან ქვეყნის მტკივნულ საკითხებს და როგორც შეშვენის ახალგაზრდა მებრძოლებს, პათოსით და ტემპერამენტით წერენ ამ თემაზე. საქართველოს ურთიერთობა რუსეთთან, დიმიტრი ყიფიანის მკვლელობა, სტუდენტების მღელვარება, ეროვნული დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლა საქმით და არა სიტყვით, ეს ის საკითხები იყო, რომელიც აწუხებდა ქართველი ხალხის მოწინავე ნაწილს და სწორად მასზე ან სრულიად ვერ სძრავდა კრინტს, ან მეტად მიკიბულ-მოკიბულად და საერთო ფრაზებით ლაპარაკობდა.

ვფიქრობ, რომ ეს საინტერესო მასალა სამსახურს გაუწევს აგრეთვე ჩვენში 80-იანი წლების საზოგადოებრივი ცხოვრებისა და აზროვნების განვითარების მკვლევარსაც.

80-იან წლების ქართველ მოსწავლეთა შორის ადგილი აქვს ისეთი. ეროვნული შინაარსის მოძრაობასაც, რომელიც მიზნად არ ისახავდა ფართო პოლიტიკურ საკითხებს, როგორც ქუთაისის გიმნაზიის მოწაფეთა აღნიშნული ჯგუფი და არც ისეთი მშფოთვარე ფორმა მიუღია, როგორც ხონის სემინარიის მოწაფეთა გამოსვლა იყო 1884 წელს.

ასეთი ნასიათისაა გორის საოსტატო სემინარიის მოწაფეთა კოლექტიური წერილი ერთ-ერთ რედაქციისადმი 1883 წელს: „სამწუხაროდ ჩვენ მოკლებულნი ვართ ქართული ენის შესწავლის შესაძლებლობას.... ყველამ, და განსაკუთრებით ნასწავლმა კაცმა იცის, თუ რა მნიშვნელობა აქვს ქართულ ენას სოფლის მასწავლებლისათვის. ჩვენ არ გვინდა მხოლოდ დიპლომი, არამედ საფუძვლიანად განათლებული კაცი, საფუძვლიანი მკოდნე ქართული ენისა, ლიტერატურისა და ისტორიის... უდაოა, თითოეულმა განათლებულმა კაცმა თავის სამშობლოს თანამგრძნობმა; უნდა იცოდეს, თუ რა ძნელია ქართული ენის სწავლება და ამიტომ მან ის ჩვენ კარგად უნდა გვასწავლოს. ამიტომ ჩვენ მივმართავთ მთელი სემინარიის სახელით ჩვენი მიწის პატივცემულ მოღვაწეთ, მიაქციონ ამას სათანადო ყურადღება“¹.

¹ იხ. ც. არქ. ფ. 107, სერია ვ, საქ. № 983; გვ. 17.

ერთ-ერთ თავში ჩვენ აღვნიშნეთ, თუ რა უბადრუკ მასწავლებლებს ნიშნავდა მთავრობა ქართული ენის მასწავლებლად იმ სასწავლებლებში, სადაც მას ქართული ენის გაუქმება ჯერ კიდევ ვერ მოეხერხებია. ასეთ სასწავლებლებში უვიც და უილაჯო მასწავლებელთათვის ქართული ენის ჩაბარება განათლების უწყების პოლიტიკა იყო, რომლის წინააღმდეგ, მართალია, მშვიდობიანად, მაგრამ საჯაროდ, პრესის საშუალებით, უშუალო ხელმძღვანელობის თავზე გადაბიჯებით, გორის სემინარიის ქართველი მოწაფეები მიმართავენ ქართული კულტურული საქმეების მესვეურთ. ესეც ქართველი მოსწავლე ახალგაზრდობის ბრძოლის ერთერთი ფორმაა, მიმართული განათლების უწყების წარმომადგენელთა პოლიტიკის წინააღმდეგ.

II. 1881 წლის სასწავლო გეგმის გაუქმება.

1881 წლის სასწავლო გეგმის შესრულებას დაწყების სკოლებში ფხიზლად ადევნებდნენ თვალყურს არა მარტო გუბერნიის სახ. სკოლების დირექტორები და ინსპექტორები, არამედ თვით მზრუნველი იანოვსკიც, რომელიც ზედმეტი სიფხიზლის გამო უხერხულ მდგომარეობაშიც ვარდებოდა ხოლმე. 1884 წლის დასაწყისში ქუთაისის სახ. სკოლების ინსპექტორი ქორქიევი, რომელმაც დაათვალიერა სენაის, ზუგდიდისა და ქუთაისის მაზრის სკოლები, წერს მოხსენებაში მზრუნველს:

„ყველა დათვალიერებული სასწავლებელი ქართველებით დასახლებულ ადგილებშია და სწავლება მათში, თანახმად, „სასწავლო გეგმისა“, მიმდინარეობს სწავლების პირველ წელს განსაკუთრებით ქართულს ენაზე, შემდეგში კი რუსულის დახმარებით“.

აქ იანოვსკის სრულიად უსაფუძვლოდ „გეგმის“ დარღვევა მოეჩვენა და სასწრაფო შეკითხვას უგზავნის დირექტორს ლევიტსკის:

„.... გთხოვ მომახსენოთ, რა საფუძვლით მოხდა 1881 წ. 13 იანვარს ადგილობრივ სკოლებისათვის კავკასიის ყოფილი ნამესტნიკის მიერ დამტკიცებული სასწავლო გეგმის დარღვევა. რომლის მიხედვით რუსული ენის ზეპირი სწავლება უნდა იწყებოდეს პირველი წლის მეორე ნახევრიდან“ *.

რასაკვირველია, ქორქიევის მოხსენებით გეგმის არავითარ დარღვევას არ ქონია ადგილი. იქ ნათქვამი იყო, რომ ყველა სა-

* იხ. ც. არქ. ფ. 107, სერია ვ, საქ. № 1412.

განი პირველ წელს ქართულ ენაზე ისწავლება, მაგრამ ეს სრულიადაც არ ნიშნავს, რომ ამავე წელს რუსული ენა არ ისწავლება; სწორედ ამგვარი შინაარსის განმარტება მისცა შეკითხვაზე სახ. სკოლების დირექტორმა ლევიტსკიმ, რომელიც სკოლის გარუსების საქმეს ერთგულ დარაჯად ედგა.

მიუხედავად ასეთი სიფხიზლისა, როგორც სათანადო მიწერ-მოწერიდან ირკვევა, 1881 წლის გეგმამ მის ავტორებს იმედი არ გაუშართლა: საგნების სწავლების რუსულ ენაზე გადაყვანა არც რუსული ენის შესწავლის ხარისხს აუმჯობესებდა და საგნების შესწავლისათვისაც ზიანი მოჰქონდა.

ქუთ. გუბ. სახ. სკოლების დირექტორი ლევიტსკი რუსული ენის ნაკლები წარმატების მიზეზად დაწყებით სკოლაში ასახელებს „ტუზემცებისათვის“ რუსული ენის სწავლის მეთოდის დაუმუშავებლობას, სათანადო სახელმძღვანელოების უქონლობას — კალანდარაშვილის სახელმძღვანელო არა დამაკმაყოფილებელია, უშინსკის „როდნოე სლოვო“, თუმცა რუს ბავშვთათვის არის შედგენილი, მაგრამ წარმატებით შეიძლება იქნას გამოყენებული ინოროდებისათვისაც. „რადგანაც სოფლის სკოლებში რუსული ენის სწორი დაყენება — განაგრძობს ლევიტსკი — დამოკიდებულია დირექტორის მიერ ამ სკოლების ხშირ დათვალეირებისაგან (თვით მასწავლებელთა აღიარებით დირექტორის „რევიზიის“ მოლოდინი ყოველთვის იწვევს მასწავლებელთა მიერ რუსულ ენაში მეცადინეობის გაძლიერებას), ამიტომ მე ვცდილობდი, რაც შეიძლება მეტი რაოდენობა სკოლებისა დამეთვალეირებინა, ვრჩებოდი რა თითოეულ სკოლაში 4-5 საათით“¹. საინტერესო და გულახდილი აღსარებაა გუბერნიის სახალხო სკოლების დირექტორისა, რომელსაც რუსული ენის სწავლების გასაუმჯობესებლად სხვა ღონე ვერაფერი უხმარია, გარეშე „რევიზიის“ მოლოდინში დამფრთხალ მასწავლებლების ამოქმედებისა.

იანოვსკი და მისი აგენტები ხედავდნენ, რომ 1881 წლის გეგმა დასახულ მიზნებს სავსებით ვერ ასრულებდა. მართალია, ქართული ენა დაწყებით სკოლაში მეტად შეიზღუდა, საგნების სწავლების ენად რუსული გახდა, რაც ბავშვების გონებრივ დაჩლუნგებას იწვევდა, მაგრამ „გეგმამ“ ბავშვები ვერ გადააგვარა; მშობლიური ენის ჭეროვნად შესწავლისა და მასზე განვითარების საშუალება თუ წაართვა, რუსული მათ მშობლიურ ენად ვერ გახა-

¹ იხ. ც. არქ. ფ. 107, სერია ვ, საქ. № 1412.

და. საღ პედაგოგიურ თვალსაზრისზე მდგომი ხელმძღვანელები აქედან შესაფერ დასკვნას გამოიტანდენ,—მშობლიურ ენას თავის ადგილს დაუბრუნებდენ და რუსულსაც მისას მიაკუთვნებდენ. მაგრამ იანოვსკი და მისი თანამომძმენი ხომ საქმეს პედაგოგიური თვალსაზრისით არ უდგებოდენ, — „პოლიტიკოსები“ იყვნენ; პოლიტიკა კი ახალ ნაბიჯებს უკარნახებდა სკოლებში ქართული ენის გაუქმებისა და რუსულის განმტკიცების მიმართულებით. იანოვსკი-ლევციკი შეუდგენ 1881 წლის გეგმის ლიკვიდაციას, მაგრამ არა ქართული დაწყებითი სკოლის აღსადგენად, არამედ ქართველთა შორის ნამდვილი რუსული დაწყებითი სკოლის დასაწერად.

იანოვსკიმ, როგორც გაიძვერა და გაქნილმა პოლიტიკოსმა, 1881 წლის გეგმის ლიკვიდაცია განიზრახა არა საკანონმდებლო გზით, არამედ ქვევიდან, მისი ნელ-ნელა გაუქმებით. ამისი ინიციატივა მან გორის საოსტატო სემინარიას დააკისრა.

1886 წელს გორის საოსტატო სემინარიასთან არსებულ ქართულ დაწყებით სკოლაში მასწავლებლის გარაყანიძის მიერ მიცემული გაკვეთილის გარჩევასთან დაკავშირებით გაიმართა პელსაბჰოს სხდომაზე მსჯელობა რუსული ენის სწავლების დაწყების შესახებ. საბჰოს თავმჯდომარემ გამოსთქვა, რომ რუსული სიტყვების ჩაწერის აუცილებლობას და ამ მიზნისათვის ადგილობრივ ენების აღფაბეტის უვარგისობას იმ დასკვნამდის მიყვავართ, რომ ადგილობრივ სკოლებში რუსული ენის წერა-კითხვა უნდა დაწყებული იქნას მაშინვე, როგორც კი ამისი შესაძლებლობა იქნება, სახელდობრ, როგორც კი გავლილი იქნება მშობლიური ენის ანბანი. ამის საჭიროებას თავმჯდომარე და მისი მომხრენი ასაბუთებდენ იმით, რომ ზაფხულში ბავშვები ივიწყებენ პირველი წლის მეორე ნახევარში რუსული ენის ლექსიკურად გავლილ მარაგს და სწავლის განახლებისას საჭირო ხდება გავლილის თავიდან დაწყებაო.

სკოლის ხუთი წლის გამოცდილებამ დაგვანახა, ამტკიცებდენ ამ აზრის მომხრენი, რომ რუსული ენის სწავლების ადრიაანი დაწყება, პედაგოგიურად სწორად წარმართული, იძლევა საეხებით დამაკმაყოფილებელ შედეგებს, ხელს უწყობს რა მოწაფეთა მეტად საგრძნობ წარმატებას. ქართული და სომხური ენის მასწავლებლებმა სცადეს საწინააღმდეგო აზრის გამოთქმა და 1881 წლის გეგმაზე დაყრდნობით ცდილობდენ დაემტკიცებიათ, რომ გეგმით გათვალისწინებულ ვადაზე ადრე რუსული ენის სწავლების დაწყება.

ყება ცუდ გავლენას მოახდენს სკოლაში ახლად შემოსულ სრულიად განუვითარებელ ბავშვებზე, არ მისცემს რა მათ საშუალებას ჯერ თავის სამშობლო ენაზე განუვითარებისას და მშობლიური ენის წერა-კითხვისა და ცოცხალი რუსული ენის პრაქტიკულად შესწავლისასო.

ამის საწინააღმდეგოდ თავმჯდომარემ აღნიშნა, რომ „სასწავლო გეგმაში“ გათვალისწინებული ვადის მიზანია, რუსული ენისა და წერა-კითხვის შესწავლის დაგვიანების თავიდან აცილება, თორემ „გეგმა“ სრულიადაც არ ეწინააღმდეგება რუსული ენის შესწავლის ადრინადაც დაწყებას, ოღონდ ეს შესწავლა ხერხიანად, მასასადამე, წარმატებითაც იყოს წარმართულიო.

შედგად საბჭომ შემდეგი დადგენილება მიიღო: „საოსტატო სემინარიასთან არსებულ დაწყებით სკოლებში რუსული ენის სიტყვიერად შესწავლა შეიძლება შემოღებული იქნას ოქტომბრიდან, ე. ი. ბავშვების შკოლაში შემოსვლის ერთი თვის შემდეგ, ხოლო რუსული წერა-კითხვა, პირველი მარტიდანო“¹.

გორის საოსტატო სემინარიას არ ჩამოჩენია ქუთ. სახ. სკ. დირექტორი ლევიტსკი, რომელიც 1887 წელს წერს თავის მოხსენებაში იანოვსკის:

დაწყებით სკოლებში რუსულ ენაში მოწაფეთა წარმატების გასაუმჯობესებლად, ჩემს მიერ წინადადება აქვს მიცემული მასწავლებლებს ზეპირისა და წერის შესწავლა რუსულ ენაზე დაიწყონ სასკოლო სწავლების პირველი ორი თვის გავლის შემდეგ“².

ასე დაიწყეს იანოვსკიმ და მისმა აგენტებმა 1881 წლის სასწავლო გეგმის გაუქმება დაწყებით სკოლებში. მაგრამ ეს იყო პირველი ნაბიჯი, რომელსაც მალე თან მოჰყვა ქართული ენის სრული განდევნა დაწყებით სკოლებიდან და მის ნაცვლად რუსულის დამკვიდრება.

1889 წლის 2 მაისს იანოვსკი განათლების მინისტრის ცირკულარის საფუძველზე მიწერილობას უგზავნის სახალხო სკოლების დირექტორებს სახალხო სკოლების პროგრამების უნიფიკაციის შესახებ.

თბილისის გუბერნიის სახალხო სკოლების დირექტორი პროგრამებთან წარმოდგენილ მოხსენებით ბარათში წერს: „რვა წლის

¹ იხ. ც. არქ. ფ. 107, სერია ვ, საქ. № 3716.

² იხ. იგივე საქ., № 2093.

გამოცდილებამ მე იმ დასკვნამდის მიმიყვანა, რომ მოწაფე — ტუზემცების მიერ რუსული ენის უკეთ შესათვისებლად აუცილებელია დროს გადიდება, რომელიც ამ ენის შესწავლას უნდა მოხმარდეს. ამ მოსაზრებათა გამო, წარმოდგენილ პროგრამებში მე პროექტირებული მაქვს რუსული ენის ლექსიკური შესწავლა დავიწყო წლის პირველი ნახევრიდან, ბავშვების სკოლაში შემოსვლის რამდენიმე დღის შემდეგ, რუსული წერა-კითხვის შესწავლა კი — პირველი წლის მეორე ნახევრიდან. „ტუზემური“ ენის, როგორც ცალკე საგნის, სწავლებას მე ვფარგლავ სკოლაში სწავლების პირველი წლით. შემდეგ წლებში ცალკე გაკვეთილები ამ საგნისათვის არ დაინიშნება, მაგრამ „ტუზემურ“ ენებზე წარმოებული იქნება ზეპირი და წერიტი თარგმანი რუსული ენიდან და წინააღმდეგ რუსული ენის შესასწავლად პროგრამაში ჩემს მიერ რეკომენდაციამნილი წიგნებით. არითმეტიკაში — „ამოცანების ზეპირი გადაწყვეტა პირველი ათეულის ფარგლებში წარმოებს „ტუზემურ“ ენაზე, ნაწილობრივ რუსულ ენაზედაც“¹.

ქუთაისის სახალხო სკოლების დირექტორის ლევიტსკის მიერ წარმოდგენილ პროგრამებთან დართულ განმარტებით ბარათში ვკითხულობთ: „...ბავშვების სკოლაში შემოსვლის ერთი თვის შემდეგ იწყება მათთვის რუსული ენის შესწავლა... ნოემბრიდან რუსული ენის ზეპირ შესწავლას დაერთვის რუსული ალფაბეტის სწავლება. სკოლაში სწავლის პირველ თვეს არითმეტიკის სწავლება განსაკუთრებით ბავშვების მშობლიურ ენაზე სწარმოებს; ერთი თვის შემდეგ ბავშვები იწყებენ თვის სწავლას 1 — 30 რუსულ ენაზე. გარდა ამისა, მათ უნდა მიაწოდონ გადასაწყვეტად პატარ-პატარა ამოცანები, რუსული ენის გაკვეთილებზე გავლილ ლექსიკურ მასალიდან შედგენილი“².

ახალი სასწავლო გეგმა, ორივე გუბერნიის სახ. სკოლათა დირექტორების მიერ წარმოდგენილი, თითქმის არაფრით განსხვავდება ერთმანეთისაგან. ორივე დირექციის სკოლებში ქართული ენა, გაუქმებულია არა მარტო როგორც საგნების სასწავლო ენა, არამედ ამოვადებულია ის როგორც საგანი და ოდნავ დატოვებულია მხოლოდ პირველ წელს.

რომ უფრო თვალსაჩინო გახდეს სურათი, თუ რა ადგილი

¹ იხ. ც. არქ. ფ. 107, სერია ვ. საქ. № 5404.

² იხ. საქ. № 5404, ფ. 61.

დაიჭირა მშობლიურმა ენამ სხვა საგანთა შორის ბავშვთა სწავლების პირველ წელსაც კი, მოვიყვანთ შემდეგ ცხრილს:

გაკვეთილების განაწილება ქუთაისის დირექციის ერთკლასიან სოფლის დაწყებით სკოლაში: ¹.

ორშაბათი	სამშაბათი
1. რუსული ენა	1. რუსული ენა.
2. არითმეტიკა	2. რუსული ენა
3. რუსული ენა	3 მშობლიური ენა
4. გიმნასტიკა	4. გალობა
5. არითმეტიკა	5. სუფთა წერა
6. სუფთა წერა (ხაზვა)	6 მშობლიური ენა (წერა.)

ოთხშაბათი	ხუთშაბათი
1. საღვთო სჯული ²	1. რუსული ენა
2. არითმეტიკა	2. საღვთო სჯული
3. რუსული ენა	3. სუფთა წერა
4. გიმნასტიკა	4. გალობა
5. სუფთა წერა (ხაზვა)	5. მშობლიური ენა

პარასკევი	შაბათი
1. რუსული ენა	1. რუსული ენა
2. საღვთო სჯული	2. არითმეტიკა
3. არითმეტიკა	3. რუსული ენა
4. გიმნასტიკა	4. გალობა
5. მშობლიური ენა.	5. სუფთა წერა.

ამრიგად, 32 კვირეულ საათში უმცროს ჯგუფში მშობლიურ ენას მხოლოდ 4 საათი აქვს დათმობილი, ისიც მე-5 — 6 ჭაკვეთილი, ხოლო, როგორც ვთქვით, საშუალოსა და უფროს ჯგუფებთან ის სავსებით განდევნილია.

ასე ანხორციელებდა იანოვსკი თავის პრინციპებს: „ყოველს კეთილად განწყობილს პირველდაწყებით სკოლაში სწავლება საზოგადოდ უნდა მიდიოდეს უპირატესად დედაენის შემწეობითაო.“³

² იხ. ც. არქ. ფ. 107, სერია ვ, საქ. № 5404, ფ. 62.

1881 წლის სასწავლო გეგმის გაუქმებამ და დაწყებით სკოლებში ქართული ენის შემდეგმა შევიწროებამ სახალხო სკოლის მოწინავე მასწავლებლებში უკმაყოფილება დაბადა, და თუ ისინი აშკარად ვერაფერს ამბობდენ, ცდილობდენ მაინც ახალი გეგმისათვის საბოტაჟი გაეწიათ.

ქუთაისის დირექციის ინსპექტორი ქორჭიევი სწერს მოხსენებაში 1891 წელს აკეთის სკოლის მასწავლებლის ლ. ჩიმაკაძის შესახებ: „...თუმცა მას წინადადება ჰქონდა მიცემული წლის დასაწყისიდანვე არითმეტიკის სწავლება და საღვთო სჯული საშუალო განყოფილებაში ეწარმოებია რუსულ ენაზე. მაგრამ ის პირველ ნოემბრამდის („რევიზორი“ ამ სკოლას ხუთ ნოემბერს ესტუმრა ტ. ხ.) ამ საგნებს ქართულ ენაზე ასწავლიდა“. ჩიმაკაძეს ასეთი ურჩობისათვის ოფიციალური შენიშვნა გამოუცხადეს.

„ამაღლების სკოლის მასწავლებელს (ჯიბლაძეს) განაგრძობს რევიზორი ქორჭიევი — წინადადება მიეცა აღკვეთოს სკოლაში ი. გოგებაშვილის „რუსკოე სლოვო“, როგორც არა რეკომენდაციამდელი დირექციის მიერ და საღვთო სჯული საშუალო განყოფილებაში რუსულად ასწავლოს“.

„შემდგომი მნიშვნელოვანი გადახვევა დირექციის მოთხოვნებიდან იმაში მდგომარეობდა, რომ ყველა საგანი პირველსა და მეორე განყოფილებაში ისწავლებოდა ქართულ ენაზე, რისთვისაც ჩემს მიერ შენიშვნა ექნა მიცემული მასწავლებელს პეტრიაშვილს (ქუთაის. ქალ. სკოლა) და მიეთითა დაუყოვნებლივ გამოასწოროს ეს ნაკლიო“¹.

მაგრამ მშობლიური ენის დევნა ქართული სკოლებიდან ამით არ დაუსრულებიათ იანოვსკი-ლევიტსკის, თვითმპყრობელობის სასკოლო პოლიტიკის ამ ერთგულ და თავდადებულ გამტარებლებს საქართველოში. მათ არ ასვენებდათ ის გარემოება, რომ ბავშვებს პირველ დღეებში სწავლება მაინც მშობლიური ენიდან უნდა დაეწყოთ, რუსულსა და ანგარიშზე ქართული ენის საშუალებით უნდა გადასულიყვნენ. ქართული ენისათვის სრულიად გვერდის ახვევის მიზნით რუსული ენის შესასწავლად ახალ მეთოდებს დაუწყეს ძებნა, რასაც შედეგად ლევიციის მიერ ცნობილი „ბუნებრივი“ მეთოდის შემოღება მოჰყვა, „მუნჯურ მეთოდად“ მონათლული ქართველი მასწავლებლების მიერ. მაგრამ ამ მეთოდით ქართული ენის დევნა და გარუსების პოლიტიკა იმ პე-

¹ იხ. ც. არქ. ფ. 107, სერია ვ, საქ. 114.

კრიოდში. სწარმოებდა, რომელიც სცილდება ჩემი შრომის პირველი ნაწილისათვის აღებულ ქრონოლოგიურ ჩარჩოებს და ამიტომ მასზე აღარ შევჩერდები.

იანოვსკის პერიოდის კავკასიის სასწავლო ოლქის ისტორიკოსი რუსული ენის გავრცელებასა და იმ 50 ათას ბავშვს, რომელნიც კავკასიის სასწავლო ოლქის სკოლებში სწავლობდნენ, უცქეროდა და აფასებდა როგორც ადგილობრივ მცხოვრებთა გარუსების საშუალებას:

და აი, რალაც ნახევარი საუკუნის შემდეგ ყურს მიაპყრობს მგზავრი კავკასიის ქალაქებსა და სოფლებში ლაპარაკს და უკვე ვეღარ გაიგონებს სხვადასხვა ენას, რაც მას დღეს იქ აოცებს... როდესაც კავკასიის განაპირა მოსახლეობა კულტურით გაუერთიანდება და სულთ შეეძინება ცენტრალურა რუსეთის მოსახლეობას, მაშინ ამ განაპირას თითოეული მთის მწვერვალის, თითოეული ხეის შესახებ შეიძლება ითქვას: „там русский дух, там русью пахнет“.¹

ეს იყო სანუკვარი ოცნება ცარიზმის ყველა აგენტისა და მოხელის, აქეთყენ იყო მიმართული იანოვსკისა და ყველა მის თანამოაზრეთა მოქმედება. მაგრამ ამ „ისტორიკოსის“ წინასწარმეტყველების შემდეგ არ გაუვლია 17 წელსაც კი და ბოლშევიკური პარტიის დროშით, დიდი ლენინისა და სტალინის უშუალო ხელმძღვანელობით რუსეთის პროლეტარიატმა და გლეხობამ დაამხო თვითმპყრობელობა, გაანადგურა მისი შავბნელი საქმეები და ოცნებანი, და ძველ რუსეთში, ხალხთა საპყრობილეში. შემავალ ერებს მიენიჭა თავისუფლება. და დღეს ვეებერთელა სოციალისტურ საბჭოთა ტერიტორიაზე მოგზაური ნახულობს ერთ ღროს ცარიზმისაგან ჩაგრული და დევნილი ხალხების აყვავებულ ქვეყნებს — ფორმით ნაციონალურის. შინაარსით სოციალისტური კულტურის მატარებელთ, და გაიძახის: ეს საბჭოთა ქალაქია, ეს საბჭოთა სოფელია; აქ საბჭოთა საქართველოს რესპუბლიკაა, იქ საბჭოთა უკრაინის და სხვა.

¹ იხ. „რუსკაია შკოლა“, 1901

ს ა რ ჩ ე ვ ი

წინასიტყვაობა	3
1. თვითმპყრობელობის კოლონიალური პოლიტიკა საქართველოში	5
2. მე-60 — 80 წლების რეაქცია განათლების დარგში	23
3. კავკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველი კ. პ. იანოვსკი და მისი 1881 წლის სასწავლო გეგმა	33
4. ბრძოლა სამინისტროსა და საეკლესიო-სამრევლო უწყებათა შორის	54
5. ქართული ენა „მსახურის“ როლში	74
6. ირიბი თუ პირდაპირი ხელი	81
7. ზოოლოგიური შოენიზმი და დევნა ქართველობისათვის	85
8. გლეხობის დამოკიდებულება სკოლებისადმი	88
9. თვითმპყრობელობის გამარჯვებელი პოლიტიკა სამეგრელოში	96
10. ნაციონალურ-რევოლუციური მოძრაობა სასწავლებლებში	135
11. 1881 წლის სასწავლო გეგმის გაუქმება	155

კორექტორი-გამომშვები ივ. ჯანუაშვილი.

გადაეცა წარმოებას 15/XII—39, ხელმოწერილია დასაბეჭდათ 13/II — 40, მთავლობის რწმუნებულის № 1864. შეკვეთის № 1775, ფორმათა რაოდენობა 10, ტირაჟი 1.100.

სახელგამის სტამბა, თბილისი, ორჯონიკიძის ქ. № 50.